Försvarsmaktens styvbarn

En studie kring det kalla krigets informationstjänst

Olof Santesson

Försvaret och det kalla kriget (FOKK), nr. 14

Försvarsmaktens styvbarn

Försvarsmaktens styvbarn

En studie kring det kalla krigets informationstjänst

Olof Santesson

Titel: Försvarsmaktens styvbarn
Författare: Olof Santesson

Omslagsbilden: Massmedierna informeras av general Lennart Ljung, överbefälhavare 1978–1986, en oktoberdag det händelserika året 1981, då den sovjetiska ubåten "U 137" gick på grund vid inloppet till Gåsefjärden, på militärt skyddsområdet sydöst om örlogsbasen i Karlskrona.

Försvaret och det kalla kriget (FOKK), publikation nr. 14
Serieredaktör: Kent Zetterberg

© Försvarshögskolan och författaren 2008
Mångfaldigandet av innehållet i denna bok är enligt lagen om upphovsrätt förbjudet utan medgivande av Försvarshögskolan.

ISSN 1652-5388
ISBN 978-91-85401-92-5

För mer information om Försvarshögskolans publikationer, besök vår hemsida www.fhs.se, internetbokhandeln.

Tryckt av Elanders, Vällingby 2008 56965

Innehåll

Förord VII

Introduktion av författaren IX

1. Inledning 1
Det militära systemets svårigheter 2
Arbetsfält och perspektiv 3
Något föga prioriterat 4

2. En bakgrund 7
Folkens behov av insyn 7
Professionella militärer och medier 8
Krigsjournalistikens guldålder 10

3. Det kalla kriget 13
Nytt konfliktmönster 13
Supermakt och småstat 14
USA: informatör = operatör 16

4. Det svenska medieklimatet 19
Nyhetsförmedlingen 20
Medier håller sig utanför 21
En fråga om kompetens 24
I forskares perspektiv 25

5. 1945 och framåt 29
Försvarsmaktens information 29
Kända kommentatorer 32
Allt viktigare del? 33
En kärna av informatörer 34
Hårsfjärden 1982 37
Medan muren ännu stod 39
Fredsrutin kontra krigsförhållanden 40

6. Hur informationen var tänkt 43
Konventionella övningar 43
Information i krislägen 44
SPF:s centrala presskvarter 45
Inkallade journalister överallt 46

Där de bästa nyheterna fanns 48
Aktiva informatörer – och reservare 49
Ett militärt förband? 51

7. Ett reformerat förband 53
Presstjänstens behov 53
Från Bardufoss till Karlstad 55
Den svenska modellen 56
Försök till lösning 58
I organiserat skick 60
Den bäste militäre informatören 63
En rad kända medverkande 64
Den individuella förmågan 66

8. Information i krig 69
Beredskapsåtgärder 69
Frågan om förluster m m 70
ÖB eller MB 71
Var på plats och när 73
Hur långt nådde man? 73

9. Efterskrift 77
Krav på förstärkning 77
Preciseringar 79
Ett gott dagsverke för sent 80

Källor och litteratur 83

Bilaga: Tips för korrespondenter 85

Om författaren 88

Serien Försvaret och det kalla kriget (FOKK) 89

Förord

Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) är ett samarbetsprojekt mellan Försvarshögskolan (FHS), Kungl Krigsvetenskapsakademin (KKrVA) och Kungl Örlogsmannasällskapet (KÖMS). FOKK verkar med stöd av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Syftet är att göra en samlad kunskapsinventering och forskningsinsats rörande det svenska försvarets utveckling under det kalla kriget.

Inom FOKK genomförs bl a en serie av vittnesseminarier med ledande aktörer och befattningshavare från tiden. De har bl a gällt utvecklingen inom försvarsgrenarna, beredskapen, taktikutveckling och operationer. Viktiga komplement till dessa är analytiska studier av specialfunktioner inom försvaret. En av dessa var uppenbart den militära rapporteringen till medborgarna och omvärlden om Sverige skulle hamna i krig. Hur var denna funktion organiserad inom försvaret, fanns det en genomtänkt policy, gavs verksamheten resurser och övades den så att den kunde fungera under ett krig?

Svaren på dessa frågor är idag svåra att hitta i några arkiv då dokumentationen är svag, ja nästan obefintlig. Men det finns andra vägar att nå fram till resultat.

I denna skrift ges en initierad analys av ämnet av Olof Santesson, utrikesredaktör i Dagens Nyheter 1973–98, reservofficer A 8 och 1988–96 krigsplacerad chef för pressdetachementet /pressektionen inom Försvarsstabens, senare Högkvarterets Informationsavdelning (FST/INFO respektive HKV/INFO). Santesson behandlar organisation, idéer och verksamhet på området, bl a med exempel från ubåtsaffärerna 1981–82 och vidare fram till mitten av 1990-talet, då verksamheten hade funnit sin form. Han vidgar perspektivet till den klassiska frågan om nyheter och information i krig och belyser detta med en rad

historiska exempel. Han tar vidare upp informatörernas centrala roll, den tröga utvecklingen på svensk sida och den klara kontrasten i Natolandet Norge, där verksamheten var mer välorganiserad. Santesson diskuterar även hur långt man nådde i den svenska verksamheten i förhållande till intentioner och mål.

Av stort intresse är t ex frågan hur ett krig på svensk mark skulle återges och rapporteras. Santesson skriver: "Frågan är om det någonstans annars inom det militära försvaret tänktes lika mycket och övergripande, inte bara om hur krigets gång skulle förmedlas till de många människorna via massmedierna utan även om hur för Försvarsmakten besvärande och svåra händelser av nationellt och internationellt intresse faktiskt kunde inträffa under stora markstrider"

Olof Santessons skrift är en saklig och väldokumenterad analys och en initierad skildring av ett viktigt informationsområde i det kalla krigets Sverige.

Professor Kent Zetterberg
Forskningsledare FOKK

Introduktion av författaren

Informationen i kris och krig tillmäts idag en alltmer ökad betydelse. Den har på modernt militärspråk blivit en ny domän. I väpnade operationer nämns den med samma respekt som de andra stora verksamhetsområdena mark, sjö, luft och numera även rymd och cyberrymd. Där har verkligen något hänt.

En mansålder tidigare hade insikten om massmediernas betydelse rent operativt inte trängt igenom i vare sig teori eller praktik. Försvarsmakten hade sin informationsavdelning, men den militära mediehantering som under decennier stod till förfogande inom ramen för det svenska totalförsvaret, har sällan granskats som ett ämne i sig.

Föreliggande skrift är en tillbakablick på den militära informationshanteringen under det kalla kriget och framväxten av Försvarsstabens, senare högkvarterets, informationsavdelning som ett krigsförband inför de krav som kunde komma uppstå i en krissituation eller i krig.

Tonvikten ligger på utvecklingen av den förbandsdel som hade i direkt uppgift att hantera informationsbehoven hos allmänheten och massmedierna: en tid kallad pressdetachementet och mot slutet uppgraderad till pressektionen. I en bakgrund tecknas något om den internationella utvecklingen, andras krigserfarenheter och medieläget i Sverige.

Ett syfte är också att något belysa Försvarsmaktens och särskilt högre militära chefers beredskap för det moderna krigets villkor, sett ur en informatörs synvinkel.

Olof Santesson

1. Inledning

Informationen är en del av operationen. Det var den uppfattning som drevs av några av Försvarsmaktens informatörer från mitten av 1970-talet. De ansåg sig ha fått sin tes bekräftad av internationellt väpnade konflikter och deras inverkan på det civila samhället. I botten fanns också växande erfarenheter av hur myndigheter och stora kommersiella företag sökte vinnlägga sig om en gynnsam opinion. Det föreföll inte orimligt att tro att samma intressen och behov borde finnas hos Försvarsmakten.

Den givna uppgiften var att fylla ett informationsbehov hos allmänhet och massmedier, framför allt genom den del som med militära begrepp oftast kan kallas presstjänst. Det handlade således om öppenhet och nyhetsutövning, inte alls om psykologiska operationer eller liknande. "Informationskrigföring", med en modern terminologi, var inget vedertaget begrepp i den dagliga tjänsten under det kalla kriget.

En del av informatörerna ifråga hade en egen bakgrund i medievärlden och kände mekanismerna bakom opinionsbildning. Deras grundargument för en mer operativ informationsförmåga var detta: en militär beslutsfattare tar stora risker genom att strunta i opinionspåverkan. Såväl i fred som i kris eller under krigsförhållanden är nyhetsrapporteringen från en försvarsmakt central för hur dess verksamhet uppfattas. I ett nationellt perspektiv kan denna informationstjänst, när den är som bäst, vara både förtroende- och säkerhetsskapande.

Det här må idag te sig självklart för många, men vilket förhållande rådde inom Försvarsmakten under det kalla kriget? Hur såg man på behoven att informera press och allmänhet för den händelse att försvarets krigsavhållande förmåga inte längre syntes räcka och utvecklingen skulle gå mot full svensk mobilisering och avgörande pröva vår vapenkraft?

Det militära systemets svårigheter

Frågan om den militära informationen har vanligtvis underordnats andra problemställningar gällande försvaret och det kalla kriget, i den mån den alls har observerats. Här är avsikten att sätta den i centrum. Den tes som förs fram är att det militära systemet har haft extra svårt att ta till sig tanken på informationen som central vid planeringen och genomförandet av allt som ligger på det operativa planet.

Orsakerna kan vara flera: bristande beredskap bland officerare i högre staber att ta till sig operativa erfarenheter från omvärlden, visst främlingskap inför såväl fria marknadskrafters effekter som självständiga massmediers sätt att tränga sig på, en militär yrkesmodell och kåranda som alltför lätt kunde hamna på kollision med en annan yrkesmodell och kåranda – journalisternas – , och ibland snarast väsensfyllda ansvarsperspektiv och instinkter hos respektive parter. Hemlighet kontra "korten på bordet".

Att information utåt och inåt var ofrånkomlig, ibland oumbärlig, insåg förstås många i försvaret. Några informatörer var placerade som stabsmedlemmar i ledningsorganen. Men med insikter i verksamheten hämtade inifrån framför allt försvarsstaben frestas författaren att hävda att informationstjänsten var – och är – försvarets styvbarn, någon utan riktigt nära hemhörighet i den militära familjen.

Vad denna familj sysslade med fram till murens fall och Sovjetimperiets upplösning hade svenska folket nog en rätt klar bild över. Med en akademisk terminologi var Försvarsmaktens perspektiv länge klassiskt realistiskt. I den efterkrigstida hotbilden fanns enbart Sovjetunionen, den överstarka parten i Östersjöregionen.[1] Slutsatser drogs utifrån en uppskattning av supermaktens militära *möjligheter* snarare än en bedömning av dess politiska *avsikter*.

Så vände allt. Men först ett antal år efter det kalla krigets slut (Berlinmurens fall 1989 och Sovjetunionens sammanbrott 1991) övergav Försvarsmaktens brådstörtat det stora värnpliktsförsvaret med dess organisation och övningsmönster. Därmed ändrades och försvann bl a behovet av den rätt finfördelade krigsorganisation för informationstjänsten som till sist hade skapats.

Kvar, medan vi alltmer nalkades NATO i arbetsmetoder och insatser, fanns endast en förankring vid svensk militär alliansfrihet. Det byggde på att folkmajoriteten inte vill ha några symbolskapande förändringar. Sverige skulle stå fritt från säkerhetspolitiska bindningar. Att landet i ett slags, fram till ca 1980,[2] vidmakthållen återförsäkringspolitik hade kunnat hysa rätt välgrundade förhoppningar om USA:s stöd i händelse av sovjetisk aggression visste ingen utanför

---

1 En modern standardbok om det kalla kriget är Kronvall & Petersson: *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945–1991.*

2 Sveriges hantering av denna fråga finns utredd i Dalsjö: *Life-Line Lost.*

en trång beslutfattargrupp – och enligt alla tillgängliga data absolut ingen av Försvarsmaktens informatörer.

Arbetsfält och perspektiv

I det följande tecknas några drag kring Försvarsmaktens informationstjänst, dess verksamhetsområde och organisation som ett krigsförband, med tonvikt på det kalla krigets sista år inför övergången till dagens tillstånd. Aspekter ges också på den militära informationen inom ramen för det svenska totalförsvaret med dess civila och militära komponenter.

I delar får framställningen kanske snarast liknas vid en utvidgad historisk berättelse av samma slag som individuella bidrag inom raden av s k vittnesseminarier i projektet FOKK (Försvaret och det kalla kriget). Syftet är dock inte att ge en personlig minnesteckning. Skriften hör, som ett belysande exempel, snarare hemma i ämnet organisationshistoria.

Texten utgår från ett påstående: vi svenskar har alla behov av kompetenta informatörer. Informationstjänst är en specialgren inom all maktutövning i regerings-, ämbets- och företagarvärlden, skapad utifrån den i Sverige faktiskt grundlagsskyddade rätten till information, omgivningens ständigt ökande krav på insyn och människors önskan att förstå vad som sker. Till viktiga delar av informatörers arbete hör samtidigt utvärdering av hur informationen har gått fram och förslag till åtgärder för att förbättra den.

Alla verksamma inom området borde vara medvetna om att informationsbehovet dessvärre också öppnar dörren för manipulationer, särskilt om beslutsfattarna är smarta och till fullo inser värdet av informationspåverkan. Inte minst i den anglosaxiska världen testar politiska ledare många gånger opinionsläget genom att via nyhetshungriga medier släppa ut försöksballonger. Svaga och ofullständiga informatörer, informationssekreterare, pressekreterare – titlarna är många – kan låta sig missbrukas av sina chefer till att förvanska sanningen, bära orent mjöl i påsen, vilseleda publiken.

Problemet är att vid skilda tidpunkter krav på sekretess liksom hänsyn till operationer och personer, både kan brukas och missbrukas. Den som står i den mediala skottlinjen måste inse vilka syften han eller hon är satt att tjäna och ha ett utpräglat sinne för var gränserna går eller ha tränat upp sin förmåga att sovra i materialet. Gebitet fordrar ett mått av självcensur.

De vilkas huvuduppgift är att möta allmänhetens och massmediers behov och helst tillfredställa dem behöver balansera a) egen vilja till öppenhet mot b) spridning av kunskaper som de försökt skaffa sig så nära som möjligt där besluten tas. Om de vet för litet eller säger för mycket så riskerar informationstjänsten att missa sitt mål, gentemot både maktens utövare och budskapens mottagare. Detta är en slutsats byggd på empiri.

I den mån man kan tala om en teoretisk underbyggnad av informationstjänst gäller ett antal paradbegrepp. Presstjänsten – inte minst den militära – utgår, eller borde utgå, från operativa behov. Men det är frågan om raka motsatsen till psykologisk manipulation, vilseledning eller desinformation. Försök i den riktningen vore snabbt förödande. Information skall vara *sann, snabb, öppen* och *trovärdig.*

I denna strävan döljer sig spänningar och motsägelser. När skall man informera och hur mycket kan avslöjas? Några frågeställningar är kanske särskilt framträdande. Hur fungerar massmedier och vilken funktion kan de inta i samhället, framför allt i tillspetsade lägen? Vilken roll såg sig Försvarsmakten ha gentemot medier? Fanns det trots allt beröringspunkter mellan parterna och vad skilde dem åt?

Kring samlingsbegreppet "nyheter i krig" finns åtskilliga mer eller mindre akademiskt genomförda studier från det kalla krigets dagar, som här utnyttjas. Men en anknytning till tidigare, vetenskapligt grundade rön specifikt gällande Försvarsmaktens informationstjänst inom krigsorganisationen saknas, en uppenbar brist i ett forskningssammanhang.

Ämnet är suddigt och föga angripbart genom källforskning. Krigsarkivet erbjuder ett fylligt arbetsfält, men just när det gäller det tidiga kalla krigets krigsförband har mycket försvunnit. I försvarsstabens register över handlingar under åren fram till 1981 visar sig praktiskt taget allt som berör informationsavdelningens personal under och efter mobilisering vara *bränt* eller *förstört,* enligt de utomordentligt tydliga orden för genomförd gallring.

Det framlagda materialet bygger därför på vissa litteraturstudier jämte personliga iakttagelser och hågkomster från tiden efter 1981. När det gäller det kalla krigets sista decennium baseras framställningen framför allt på ett antal arbetshandlingar, bl a från personliga arkiv, inom ramen för försvarsstabens/ högkvarterets verksamhet i fred och under krigsförberedelser. En ansats till utvärdering av krigsförbandet informationsavdelningen redovisas också.

Några exempel på medieläget har hämtats från *Dagens Nyheter*; i den tryckta pressen var ju tidningen det starkaste nyhetsorganet under praktiskt taget hela det kalla kriget. Ibland kan tidningen ses som en spegelbild till den militära informationstjänsten.

Något föga prioriterat

Finns det då några övergripande skäl att följa hur en särskild krigsorganisation för försvarsinformation aktualiserades? Under decennierna efter andra världskriget, medan Försvarsmakten i stort ägnade möda åt omorganisationer av fältförbanden, var ett sådant krigsförband minst av allt prioriterat. Som kulturellt fenomen var den militära informationen inom ämnet *militären i samhället* helt

enkelt inte uppmärksammad. Det fick räcka med att Försvarsmaktens upplysningsverksamhet tycktes ha fungerat under beredskapsåren, när ansträngningarna hade varit som störst.

"Fredsvinsten" av att kriget hade tagit slut hann aldrig ge plats för nedrustningssträvanden under de få år som gick innan det kalla kriget var över oss. Det stora värnpliktsförsvaret blev kvar och ifrågasattes inte i något offentligt meningsutbyte. Krigsorganisationens utveckling krävde stora ansträngningar inom försvaret men var för medierna och omvärlden ett föga eggande ämne, om det inte gavs saftiga exempel på försvarsgrensstrider.

Skälet till ointresset för just Försvarsmaktens information i krig var dock inte främst att det senare 1940-talets människor hade fått nog av det väpnade våldets organisation och villkor under två ödeläggande världskrig. Rätt långt dessförinnan hade de militärhistoriska forskarna funnit andra intressen för kunna inta en roll i samhällsdebatten.

Historieskrivandet blev först under 1800-talet en bred vetenskap, men när det gäller krigsförhållanden hade kring förra sekelskiftet ett episkt historieberättande skapat en mättnad på strider och härordningar. Med 1900-talets inbrott hade kommit en rekyl, när historikerna följde andra vetenskapare bort från slagfälten. Läget ändrades inte av första världskrigets skyttegravsfasor och andra världskrigets massmördande utanför själva fronterna. Få forskare frestades efter slutet på detta långa europeiska inbördeskrig att omgående söka sig tillbaka till krigets väsen. Somliga har helt enkelt betraktat Västeuropa under maktblockens tid som politiskt och socialt *avmilitariserat*.

I den historiska forskningen intar nog därmed, lätt tillspetsat, det kalla kriget något av ett bottenläge när det gäller intresset för och strävan till förståelse av väpnade konflikters rötter och former. Hur våldsamma förvecklingar hanterades på olika plan, och vilka erfarenheter som kunde dras från dem syntes inte vara tacksamma ämnen.

Först på senare år, originellt nog samtidigt som hotbilden ses som nära nog totalt förändrad, har historiker börjat återupptäcka konflikternas och krigens roll i det politiska tänkandet. Det har i sin tur kanske gjort det mer givande att betrakta det nära förflutnas militära informationsverksamhet inte enbart i organisationssammanhang utan även i ett militärhistoriskt perspektiv. I varje fall kan en beprövad läsart ha kommit tillbaka.

Avsikten är att först utveckla något om informationsämnets historiska bakgrund och därefter diskutera den debatt- och nyhetsvärld i vilken Försvarsmaktens informatörer levde. Ett delvis analytiskt resonemang om arbetsfältet följs sedan av huvudavsnittet: en genomgång av informationstjänsten, med dess brister och möjligheter till reform, i det gamla försvaret fram till en omslags-

punkt kring 1990. Först då, ironiskt nog, fann den militära presstjänsten sin form som krigsförband medan det kalla kriget dog ut.

Framställningen fullföljs i ett par fall ytterligare några år till, strax innan det militära systemet skiftade utseende och, vad det gäller markstridskrafterna, snarast blev oigenkännligt.

2. En bakgrund

Det var i princip inget nytt som Försvarsmakten efter 1945 hade ställts inför, när världen knappt hann med freden utan gick mot och in i ännu ett "krig", det kalla. Samhällets dubbelsidiga behov att informera respektive bli informerat växte stadigt allt eftersom åren gick – inte minst när tekniska möjligheter skapade allt effektivare förutsättningar för att folken skulle kunna skärpa kraven på insyn. Men efterfrågan hade funnits sedan urminnes tider.

Folkens behov av insyn

Information i vår mening tog sin början under antiken. En berättartradition uppstod efter hand, och för de styrande visade det sig viktigt att berättelserna fyllde lämpliga syften; myter skulle gärna styras uppifrån. Vanligt folk ville veta vad som hände och makthavarna ville informera utifrån sina utgångspunkter, d v s en del borde förbli outsagt eller hemligt. I och med att allt fler människor lärde sig läsa och skriva lades grunden till det informationsutbyte som vi i stort sett har levt med sedan dess.

Från den tidpunkt när man kan tala om massmedier, allra tidigast decennierna efter boktryckarkonstens uppfinning och med det snabbt ökade antalet tryckta texter under 1500-talet, var opinionspåverkan inte längre, som under medeltiden, förbehållen kyrkan och så småningom kungen/staten. Andra ville vara med och vända sig till folket.

Förkunnarnas roll var mest efterfrågad under orostider. Så länge skrivna nyhetsorgan har existerat har det också funnits någon form av rapportering kring dramatiska och/eller väpnade förhållanden. Berättelserna från omvälvningar som franska revolutionen och om människors och folks våldsamma konflikter är all utlandsjournalistiks moder; ja, egentligen alla mediers moder.

Maktens utövare hade fått ett nytt problem på halsen. Regimer tystade meningsyttringar som de ogillade med censur. Men den fungerade inte i längden och inte överallt. Även envåldshärskare hade ett behov av popularitet. Fruktan för en fri debatt var ett tecken på svaghet. Alla som kunde ville i kabinettspolitikens tidevarv helst börja verka upplysta och slippa att framstå som despoter. De måste räkna med att deras förehavanden granskades av både vänner och fiender. Något behövde göras för att makthavarna skulle kunna hantera eller utnyttja detta tillstånd.

De härskare och andra beslutsfattare som saknade egen genial förståelse för vad som psykologiskt var önskvärt och tekniskt möjligt skaffade sig rådgivare. Första generationens informatörer hade fötts, länge förstås med informationsuppgiften som en bisyssla. De kallades inte heller för informatörer. 1700- och 1800-talen använde andra begrepp.

De som hjälpte makthavarna började verka i en tid när krig av de nationella etablissemangen sågs som ett naturligt, oundvikligt tillstånd. Krigiska bragder kunde åter glorifieras i och med att religionskrigens grymheter på 1600-talet följdes av ett skede av relativt återhållsam krigföring, bortsett från på fåtalet blodiga slagfält och när det gällde att bekämpa irreguljära förband eller "vildar".

Professionella militärer och medier

Till historien om krigsinformationens roll hör att skillnaden mellan det militära och det civila livet ännu under 1700-talet inte var uttalad. Nyhetsförmedlingen åstadkoms av och inom de gynnade samhällsklasserna. Aristokratiska officerare i de ledande makterna kunde gå in för frontlivet med samma tillsynes överlägsna tillit till den egna förmågan som de hade tillägnat sig vid de kungliga hoven, även om de utskrivna meniga soldaterna nog kände militärlivets vedermödor i märgen.

En förändring kom med militäryrkets begynnande professionalisering under 1700-talets andra hälft, innan 1789 års omvälvningar skapade ytterligare nya förutsättningar för krigföring. Samtidigt kan det sägas att det var kriget som förde med sig revolutionen och inte revolutionen som förde med sig kriget. Franska revolutionärer talade om att säkerställa världsfreden och tog sedan "i nationens försvar" snabbt till militärt våld av apokalyptiska dimensioner. För framstampade arméer av massutskrivna, skriv- och läskunniga medborgare var de nya krigen inte något som helst normaltillstånd.

Med revolutionen exploderade den periodiska pressen. En som tidigt såg möjligheterna att vända sig till såväl sina soldater som allmänna opinionen för eget gagn var Napoleon Bonaparte i på den italienska krigsskådeplatsen 1796–1797. En forskare har döpt honom till världens första "mediegeneral". Berättelser om militära framgångar skulle spridas i ett förmånligt ljus. För säkerhets

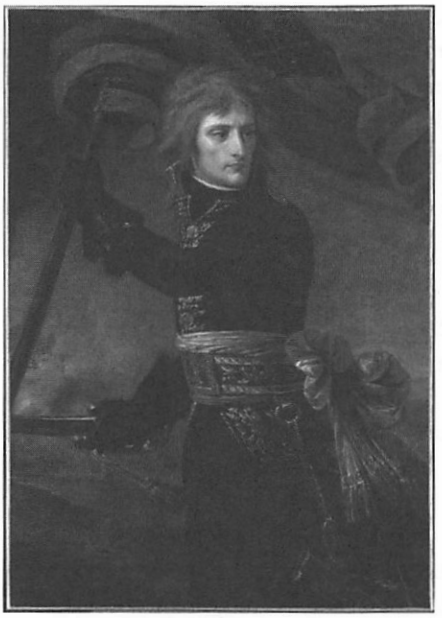

"Den förste mediegeneralen". Bonaparte vid Arcole, 17 nov. 1796. (Målning av Antoine-Jean Gros). Châteaux de Versailles. Reunion des musees nationaux/IBL Bildbyrå.

skull lät den unge generalen publicera egna tidningar; en personlighetskult föddes.[3]

Aningen överraskande är det att här se Nikolaj I, enligt somliga Rysslandsforskare Vladimir Putins verklige föregångare, som en annan pionjär. Likt Napoleon insåg den ryske tsaren en generation senare PR-värdet av att ha opinionen på sin sida. Han understödde själv två periodiska skrifter, och medarbetarna fick inte enbart sprida krigsbulletiner utan tilläts även under hans kontroll att exempelvis diskutera det ryska rikets Balkanproblem.

Under 1800-talet, efter revolutionskrigens våldsamma årtionden, skilde den militära kulturen på allvar ut sig från samhället i övrigt med obligatoriska officersskolor och kasernering av truppen; i Sverige, kanske paradoxalt, egentligen först med den allmänna värnpliktens införande 1901. Klyftor vidgades, och de gapade särskilt stora mellan den militära kultursfären och den mediala, med redaktioner utan föreställningar om vad krig verkligen innebar.

Ursprungligen fanns heller inga skribenter som blev besvärliga för makten på grund av sina intressen och sakkunskaper. Tidningar nöjde sig länge med vad de kunde få deltagare i väpnade konflikter att själva berätta. Forskningen visar att det är i och med Napoleons fälttåg mot Preussen 1806 som engelska *The Times* – så ofta en pionjär – slår konkurrenterna med en egen medarbetare.

Från samma tidning kom 1800-talets mest berömda krigskorrespondent,

---

3 Bell: *The First Total War*; Blenning: *The French Revolutionary Wars*. Svenska historiker skulle kanske snarare se Gustav II Adolf som den förste av härförare att utnyttja massmedier.

William Howard Russell, som debuterade under Krimkrigets 1853–1856. På ett sätt som känns igen från våra dagar blev han snabbt angripen för sin kritiska rapportering om en fumlig och hårresande illa utbildad brittisk expeditionskår. Hans iakttagelser nådde en alltmer läskunnig bred allmänhet. Upphettade hjärnor såg informationen som landsförrädisk; skriverierna skulle ha underlättat för fienden.

Krigsjournalistikens guldålder

Med Russell inleddes vad som har kallats guldåldern inom krigsjournalistiken. Telegraf och järnvägar underlättade rapportering av och värdeomdömen om även avlägsna kriser. Människor som härigenom kände sig bättre informerade kunde mer än tidigare börja göra egna bedömningar även av sådana operativa/taktiska beslut som hade varit förbehållna politiska beslutsfattare och generaler.

I London satt t ex Marx och Engels att kannstöpte om utvecklingen av det amerikanska inbördeskriget (1861–1865), medan nere i Södern general Sherman gjorde vad han kunde för att få bort hatade tidningsmän: de hade inte att göra vad han höll på med, framför allt i det egna högkvarteret. Det breda allmänintresset vidmakthölls i huvudsak av nyheter om regelrätta trupprörelser och bataljer som folket intensivt efterfrågade, i Europa kanske framför allt under fransk-tyska kriget 1870–1871.

En elit av tidens reportrar intog slagfälten som självständiga aktörer. Dessvärre tillkom andra rapportörer. Sensationstidningar, "den gula pressen", kunde på egen hand skruva på antagonism och bidra till att utlösa krigiska förvecklingar, såsom Hearsts pressorgan efter explosionen på kryssaren *Maine* i Havannas hamn 1898. "Skicka bilderna", beordrade tidningskungen sin utsända tecknare, "så ordnar jag kriget".[4] Stämningar i USA skapade mycket riktigt förutsättningar för en ny världsmakts framträdande på scenen i samma års spanskamerikanska krig.

Massmedier skapade nya nationella hjältar. Så långt hade framgångsrika militära ledare inga sådana allvarliga bekymmer med korrespondenter som krävde speciell mediehantering. De som bidrog med glansfulla reportage om framgångar på slagfältet kunde få hållas i viss frihet.

Desto mindre välkomna till stridsskådeplatserna var korrespondenter som ville skildra en annan verklighet. När USA efter att 1898 ha avlägsnat Spanien från världsscenen skulle "ta hand om" befolkningen i Filippinerna ställdes den nya kolonialmakten inför ett långvarigt folkuppror. Under år av blodiga upp-

4 För historiken se bl a Kennedy: *The Military and the Media* och Young - Jasser: *The Media and the Military*.

görelser hölls tillresta amerikanska journalister i strama tyglar – likt Irakkrigets "inbäddade" kolleger drygt hundra år senare – eller så hindrades de i görligaste mån helt enkelt från att komma i närheten av vad som pågick.

Höga officerare gjorde vad de kunde för att nyheter om illdåd av den amerikanska ockupationsarmén och om dess förluster inte skulle nå hemmaopinionen. Den högste befälhavaren i Filippinerna ändrade personligen i reportrarnas telegram. Chefscensorn förklarade att han var instruerad att "stoppa allt som kunde skada (president) McKinleys administration".

Och generalen hävdade själv att "han var tvungen att agera som han gjorde för att skydda folk från förvrängningar och sensationslystnad". Sådant som journalisterna hade bevittnat om hur amerikanska soldater med bajonetten stack ihjäl sårade filippiner, plundrade hem och kyrkor, skulle inte berättas.[5]

Andra återigen mer konventionella krigshändelser, där somliga berättare alltjämt kunde vara deltagare, följde. Med den vetgiriga allmänheten på behörigt avstånd utspelades Kitchners fälttåg i Sudan 1898, boerkriget 1899–1902 och rysk-japanska kriget 1904–1905, de kanske mest mediebevakade av europeiska stormakters väpnade utomeuropeiska konflikter på en snart mörknande världsscen.

Innan den europeiska freden bröts hade demokratiska system utvecklats och börjat förbättras steg för steg. I de tidigast mogna demokratierna insåg politikerna behovet av att massmediers hjälp förklara och motivera sina ställningstaganden. Här ställdes de väpnade styrkorna också under effektiv civil kontroll.

Med första världskriget inleddes en ny fas, maskinålderns och det totala krigets – folkkriget. I Tyskland militariserades efter hand hela samhällsekonomin. De kämpande demokratierna försökte begränsa det totala kriget till mobilisering och kontroll av nationens resurser men värjde sig mot syften och metoder som inte tålde en fri debatt. Ingen general fick ta ifrån regeringarna de strategiska besluten.

Journalister påverkades av, och förstärkte själva, ideologiska motsättningar. Moraliserande ställningstaganden och präglandet av fiendebilder blev stapelvaror. Massmedier engagerade sig i respektive nationers krigsansträngningar. För västmakterna tillkom fram till 1917 ambitionen att göra intryck på USA för att få landet att gå med i kriget.[6] Tidningar togs i praktiken i de kämpande staternas tjänst. Reportage från skyttegravarna förekom inte. Censuren var effektiv

Under mellankrigstiden återfick – eller snarare återtog – medierna något större rörelsefrihet. Somliga tidningar identifierade sig likafullt med sina regeringars politik. Ett tydligt exempel är återigen *The Times*, med sitt starka stöd

---

5 Wolff, Leon: *Little Brown Brother: America's Forgotten Bid for Empire Which Cost 250, 000 Lives*, Longmans, London 1961.

6 Resonemang kring demokratier i krig återfinns i Michel Clemmesens inträdesanförande i Kungl Krigsvetenskapsakademien 2008-03-04. *KKrVA* Tidskrift 2008.

för regeringen Chamberlains tillmötesgående politik mot Hitler, på tröskeln till nya stormaktsförvecklingar. Andra erbjöd allmänheten en tilltagande krisjournalistik, frontskildringar och dramatiska berättelser från den kommande världsbrandens generalrepetitioner – spanska inbördeskriget och Japans krig i Kina.

Med andra världskrigets utbrott var det åter dags för beredskaps- och krigsjournalistiken, nu ännu mer massiv. Regeringar och militära högkvarter kunde dra nytta av massmedierna i sin krigföring. Ett rätt känt exempel på ömsesidigt beroende och förtroendefulla relationer mellan aktörer och medier har den västallierade överbefälhavaren Dwight Eisenhower själv gett. Sex veckor före de allierades landstigning på Siciliens sydkust 1943 lät han meddela datum för anfallet till en grupp ackrediterade korrespondenter. Alla bevarade hemligheten tills de efteråt kunde börja rapportera som vanligt om krigshändelserna.

3. Det kalla kriget

En tredje fas tog sig början med Koreakriget 1950–1953. Även de mest välvilliga journalister kunde inte undvika att beröra inledande svårigheter för USA, med ledartröjan i FN:s insats, jämte uppenbara tecken på att supermakten hade eftersatt sin lantmilitära förmåga efter fredsslutet 1945. Amerikanska korrespondenter med erfarenheter från andra världskriget upptäckte bristerna, och med liknande mönster som hos hemmaredaktionerna tenderade de att se sig i en kritikerroll även när det gällde försvaret och den egna nationens militära uppgifter.

Nytt konfliktmönster

Ett ändrat konfliktmönster växte också fram, inte minst när USA-koalitionen inte förmådde vinna kriget utan fick nöja sig med vapenvila. Chauvinistiska känslor tonades ned i det begränsade kriget, där nationens eget öde inte synes stå på spel. Den journalistiska rörelsefriheten kändes allt större i den internationella medievärld där svenska publicistiska organ hittade sina mönster och sina källor – de västliga nyhetsbyråerna.

Några konflikter i Europa eller i dess grannskap väckte av delvis olika skäl kritik mot arméförbandens våld. Frankrikes krig i Algeriet och britternas politik under inbördeskonflikten i Nordirland hörde båda till dem som ifrågasattes av allmänna opinionen. Det började finnas gott om utrymme för annat än patriotism.

I Vietnam 1965–1972 fick världen det första TV-kriget, fast till att börja med endast i form av redigerad film. De amerikanska militärerna tillämpade först stor öppenhet. Reportrar fick goda möjligheter att följa med förband ut i stridsterrängen. Men uteblivna avgörande framgångar ändrade läget. När USA

som "allierad" med Saigonregeringen inte ansåg sig kunna införa censur, tillgrep amerikanska officerare i stället manipulationer för att vidmakthålla sin bild av kriget. Detta trots att huvuddelen av de amerikanska korrespondenterna inte alls var så kritiska som myten har gjort gällande.

Men intressant även ur svenskt försvarsperspektiv var förekomsten av erfarna journalister (några med militär bakgrund) som inte nöjde sig med den dagliga presskonferensen (i pressmun döpt till "five o'clock follies") utan själva gav sig ut på undersökande expeditioner. De kunde avslöja rena påståenden som USA-ledningen i Saigon tillverkade. [7] Den tänkbara förekomsten av enstaka sådana "grävare" vid eventuella svenska kriser kunde även Försvarsmakten behöva förbereda sig på.

När det gällde sekretesskraven har en amerikansk forskare påtalat bristen på belägg för att USA-militären ansåg att pressen kunde ställa till med skador vid militära operationer. Han till och med kallar mediernas rapportering för ett trivialt problem jämfört med rivaliteten mellan olika försvarsgrenar.[8] Den senare faran i det svenska fallet kan Försvarsmaktens anställda informatörer inte gärna ha bortsett ifrån, men sådant diskuterades internt bara i högst begränsade kretsar.

Avgörande blev för USA:s nederlag i Vietnam blev ändå att nationen tappade tålamodet över en krigföring som aldrig ledde till något slut. Folket hade fått nog. Det gällde faktiskt även president Richard Nixons "tysta opinion", fast han själv lade skulden för stämningarna i USA på "liberala östkustsmedier".

Det är nog fler ledare som med en parafras på Brechts formulering hade velat byta ut, om inte folket så åtminstone dess företrädare medierna. BBC:s ambition att uppträda som objektiv granskare under Falklandskriget 1982 väckte premiärminister Margaret Thatchers misshag. Utmärkande där och i Grenadaoperationen 1983 var hur Storbritannien respektive USA utnyttjade möjligheterna för en expeditionskår ute till havs att kringskära massmediernas krav på rörelsefrihet.

De politiskt ansvariga i öppna samhällen med en med tiden allt snabbare nyhetsförmedling var samtidigt medvetna om behovet av att inte komma på kant med medborgarna. Nationens misstro var det sista man ville väcka. Ledare behöver ha folket med sig.

Supermakt och småstat

I USA förde informationskravet med sig en beslutsam hållning till massmedierna. Insyn gav för stora problem. Under såväl den illa organiserade aktionen

7 Se bl a Hopper, A: *The Military and the Media*, Aldershot 1982; Tubin: *Besegra utan strid*, s 173.

8 Hallin, D C: *The Uncensored War*, New York 1986.

mot Grenada som den mer brutalt effektiva invasionen i Panama 1989 valde Pentagon därför att lämna korrespondenterna helt utanför den inledande operationen för att sedan tillämpa en "tillbakahållandets" politik mot dem. De skulle inte ges chansen att i realtid sprida sina rapporter och bilder från anfallsoperationen.

En sådan kärv taktik noterades förstås inom den svenska försvarsstaben – men inte i den utsträckningen att man i militärledningen mer principiellt öppnade en diskussion om hur informationsavdelningen kunde tänkas agera i ett skärpt läge. Än så länge saknades det uppenbara problem gemensamt för oss och stormakterna.

Mönstret från USA avsåg ju en supermakts invasion av en liten granne i ett begränsat krig. Sverige kunde både under den tidigare fasen och under denna den andra fasen av det kalla kriget (räknad från Sovjets inmarsch i Afghanistan 1979) endast tänka sig självt som den angripna parten. Vi levde i en småstat med beredskap att försvara nationell självständighet mot ett stormaktsangrepp. De enda andra uppgifter som våra stridskrafter hade att räkna med var sådana konflikter där Sverige verkade med fredsfrämjande insatser.

Snarast definitionsmässigt kunde vi inte behöva bekämpa en stormaktsfiende endast i ett begränsat krig. Den egna överlevnaden skulle kanske tvärtom stå på spel. Det borde inte minst i omvärlden ge en goodwill, kanske som Finland åtnjöt under Vinterkriget 1939–1940. När det gällde Försvarsmaktens opinionsarbete i ett tänkbart krigsläge behövde man i dylika fall inte befara någon elak journalistik.

Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning ändrade mediemässigt egentligen ingenting för tunga västliga makthavare, fast några trodde att demokratin hade segrat för gott. Stormakters militära operationer skulle fortfarande skyddas för alltför närgången insyn och mediernas rörelser kontrolleras. I Kuwaitkriget 1990–1991 gick USA och dess bundsförvanter vidare på den inslagna restriktiva linjen i ett byråkratins försvar mot den s k CNN-effekten. Underlättande för makthavarna var att en ny generation av korrespondenter saknade militära kunskaper och erfarenheter av krig.

Reportrarna på platsen var helt i händerna på militären. Bush d ä engagerade sig personligen i frågan. Med en lätt överdrift kunde det påstås att den USA-ledda FN-koalitionen lade upp kriget med hänsyn till medierna. Reportrarna kunde endast röra sig under militär eskort, bara ett fåtal utvalda gynnades med reportagemöjligheter i s k pooler. Kriget innebar enligt amerikanska tidningsledare (American Society of Newspapers Editors) "en internationell förödmjukelse av journalistyrket".

Världen såg det första exemplet på verkligt genomförd informationskrigföring. Det amerikanska försvaret hade samtidigt tagit makten över informatio-

nen. Sådana erfarenheter från stater i krig kunde inte det fredliga Sverige helt bortse ifrån ens under de sista åren innan det kalla kriget bedömdes vara totalt avskrivet. Det var ju tänkt att informatörerna hade ett ansvar för på vilka villkor nyhetsförmedlingen skulle kunna äga rum om Försvarsmakten tvingades ut i väpnad strid.

USA: informatör = operatör

Av särskilt intresse för den praktiska utformningen av svensk militär informationstjänst var hur USA lade upp mötet med massmedierna i Kuwaitkriget. Det var en prioriterad fråga för generalerna Colin Powell i Pentagon och Norman Schwarzkopf i Riyadh.[9] De var klart otillfredsställda med den inledande massmediehanteringen, som sköttes av tillgängliga informationsofficerare på relativt låg nivå. De kände att tjänsten behövdes uppgraderas.

Efter allehanda försök stannade de två för att det endast var den biträdande operationsledaren i staben – en generalmajor – som kunde ge uppbådet av mestadels oerfarna reportrar en fast ledning vid presskonferenser. Vid några tillfällen tog Schwarzkopf själv hand om journalisternas frågor.

Mycket genomtänkt var hur Pentagon självt skulle hjälpa till. Här kompletterades informationen från Central Command i krigszonen av en litet äldre operationsledare, en trestjärnig general, som i förväg noga drillades i att besvara sådana frågor som man förmodade skulle uppkomma.

(Erfarenheter från tiden efter det kalla kriget ligger utom ramen för denna skildring. Visst intresse har det ändå att se hur NATO hanterade sin första väpnade strid – luftkriget mot Serbien under Kosovokrisen 1999.[10] Informationstjänsten sköttes – tvärt emot erfarenheterna från Kuwaitkriget – av en civil tjänsteman, Jamie Shea, placerad i Bryssel blott alltför långt från krigsskådeplatsen. Till skillnad från andra informatörer blev han snabbt en mediestjärna. Om honom hette det i en starkt positiv efteranalys att han "framgångsrikt ledde presentationen av vad alliansen gjorde".

I massmedier beskrevs Shea som ett av flera nya fenomen under samlingsrubriken "Framtidens tecken". Detta trots att Shea upprepade gånger kom till korta när nyheter från stridszonen var negativa. Han försökte dölja vad som hade hänt, blanda bort korten och i flera fall skylla på motståndaren; verkligen ett kardinalfel hos en informatör. Men medierna fullgjorde inte sin kritikerinsats. Den föll helt bort när den serbiske ledaren Milosevic efter 78 dagars flygbombardemang gav upp, turligt nog för NATO, och Sheas lycka som internationell storhet var gjord.

---

9 Powell: *A Soldier's Story.*

10 Santesson: *En perfekt talesman.*

Tilläggas kan att den speciella amerikanska dompteringen av medierna gick ännu längre under Bush d y:s invasion av Irak 2003, med reportrar "inbäddade" i förbanden. Också då utsågs den biträdande operationsledaren – denna gång en brigadgeneral med hänsyn till det mindre styrkeuppbådet – att leda de reguljära presskonferenserna.)

Det hade efter Vietnam mer än någonsin blivit frågan om globalt uppmärksammade händelser så snart USA var inblandat. En undersökning 1992 efter Kuwaitkriget av Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF, tidigare "Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar") hävdade att den gången även svenska massmedier alltför kritiklöst övertog Pentagons krigsbilder.[11] Anmärkningarna gällde dock i hög grad att svenska journalister inte ställde sig opartiska mellan det av USA ledda FN-lägret och Saddam Hussein!

SPF-undersökningen påtalade, rimligtvis mer berättigat, att svenska medier anlitade aktiva officerare (strategilärare vid dåvarande Militärhögskolan) som experter och inte, som deras utländska konkurrenter, valde pensionerade officerare eller civila specialister. Här fanns ju en gammal tradition av att massmedier släppte in officerare på sina redaktioner, oftast öppet som militära medarbetare, men ibland dolt (som bl a ledarskribenter); något att återkomma till.

Nej, svenska nyhetsorgan har inte utmärkt sig särskilt för stor självständighet i frågor om väpnad kamp. Medieforskaren Olle Findahl går nog längst i sin kritik i en analys av medierna i samhället. Hans sammanfattande, tämligen förödande, omdöme är att deras rapportering under alla 1900-talets krig "i första hand har tjänat till att legitimera de militära aktionerna".[12]

---

11 *Gulfkriget – ett mediedrama i två akter* och *Hopp och fruktan.*

12 Findahl, Olle, i Carlsson, Ulla (red): *Medierna i samhället: kontinuitet och förändring: professorer i journalistik och medie- & kommunikationsforskning reflekterar,* Nordiskt informationscenter för medie- och kommunikationsforskning, Göteborg 1999, s 31.

4. Det svenska medieklimatet

Här kan det vara på sin plats att titta litet närmare på medieklimatet i Sverige under det kalla kriget. Den som före dess andra tioåriga fas, 1979–1989, enrollerades i den militära informationstjänsten kunde nog ges intrycket att den dåvarande försvarsstaben inte grubblade särskilt mycket över medieproblemen, filosofiskt och teoretiskt. De hanterades på ett praktiskt plan via upprättade presskontakter.

Hurdana krav på information skulle svenska massmedier ställa, om det blev krig? Vilka förutsättningar skulle de ha att ta emot och bearbeta informationen så att resultatet blev stärkande för nationell stridsmoral och en upplyst allmänhet, även när allt var som värst – annars ett elände för en försvarsmakt?

Det var frågor som man inte hörde någon i försvarsstabens högsta ledning ställa med tillräcklig skärpa. Sådant fick specialisterna på information fundera över, om de någonsin hade tid över från sina ordinarie fredstida sysslor. Av den forskning som bedrevs inom dåvarande FOA, Försvarets forskningsanstalt, eller hos universiteten inom enstaka fakultet, silade inte mycket, om ens något ned, till informatörerna på golvet.

Det handlar om andan i landet under det kalla kriget. Den ingav ingen oro inom försvaret. Ändå bjöd många skeden på oroande och skrämmande händelser. Så var det, för att bara ta det kanske mest laddade året 1968, med Tet-offensiven i Vietnam, ungdomsuppror, Pragvåren som krossades, mord på Martin Luther King och Robert Kennedy.

Svensk försvarsvilja var i alla fall obrutet hög under hela skedet, snarast anmärkningsvärt hög i delar av landet, som exempelvis Gotland. Det visade raden av regelbundet återkommande undersökningar från SPF. Här fanns i alla fall en allmän stämningsbakgrund och attityder för försvarets informatörer att försöka befästa.

Nyhetsförmedlingen

Försvarsmaktens erfarna informatörer borde ha känt det nödvändigt att ansträngа sig särskilt mycket när det gällde att möta massmedierna på grund av de nationella förutsättningarna för nyhetsförmedlingen. Starka krafter präglar den i delvis olika riktningar, på gott och ont, när det gäller vad som verkligen förmedlas – och hur. Kvar står att det numera knappast någonstans ifrågasätts att den representativa demokratin förutsätter medier.

I Sverige råder marknadsekonomi. Den sätter sin prägel på pressen, så som fallet förstås var även under efterkrigstiden fram till Berlinmurens fall (men då ännu inte inom etermedierna). Medier måste hushålla med sina begränsade resurser i, för även stora tidningar, ständiga kompromisser mellan ambitioner och resurser – i detta hänseende liknar de rätt mycket Försvarsmakten. Det skrivna eller talade skall vara så attraktivt som möjligt utan att ha kostat för mycket att åstadkomma.

Nyhetsorgan har ett eget språk. Språkbruket skiljer sig ofta från det militära (som ubåtsjakterna visade). Sådant bäddar för missförstånd parterna emellan. Journalister behöver kunna "vinkla" sin framställning, och medier spekulerar blott alltför lätt när de lämnas utan informationer; de söker dramat. Allmänhetens stereotyper om krig och krigshändelser återfinns även på redaktionerna och inger dem föreställningar om hur exempelvis väpnade konflikter skall bevakas.

Under det kalla kriget följde svenska massmedier samtidigt sina internationella förebilder och utvecklade sin förmåga till kritiskt tänkande. I början av 1960-talet hade de stora nyhetsorganens inrikespolitiska reportrar här gått i bräschen för en mer inträngande jakt på nyheter och uttalanden. Så småningom och litet ojämnt följde det ofta ifrågasatta ekonomiska reportaget i spåren och började inta en mer granskande attityd än tidigare.

Vietnamrörelsen skapade nya engagemang och myter, som tidningarna inte kunde hålla sig utanför. Efter 1968 års händelser och studentuppror blev alltfler allmänreportrar alltmer uppspårande och "grävande". Från myndighetssynpunkt och även bland konservativa, "samhällsbevarade" skribenter kändes detta som utslag av ett misstänksamhetens klimat; en "nedbusning" av det nationella samtalet.

Makthavare kunde tycka sig mer förföljda än tidigare. Grunden fanns där. Närgångenhet mot människor i hög maktställning anses fullständigt legitimt i nyhetsvärlden. Medier har alltmer ivrigt axlat uppgiften att granska makten. Kan det ske genom avslöjanden om missförhållanden, så mycket mer effektfullt.

Särskilt märkbart under efterkrigstiden var journalisters ökande krav på kontakt med nyckelfigurer i krissammanhang. Etermedierna gick före med att sin vilja föra upp frågor på hög nivå inom statsledningen, hos företag av Ericssons

och Volvos storlek liksom, i det militära fallet, överbefälhavaren. Man nöjde sig inte med att endast komma till tals med svarandesidans informatörer, sådana som personalen i Försvarsmaktens presstjänst. Och skrivande journalister tog efter kollegerna med mikrofon.

Vad företrädesvis äldre officerare, men inte bara de, än tyckte om saken, så började nog allt fler inom myndighetssfären bli medvetna om länken mellan styrande och styrda, mellan ledning och allmänhet inom alla samhällssektorer. Med stigande ambitioner kom medierna ofrånkomligt att inta en roll även inom säkerhetspolitiken. Därmed inte sagt att de kunde vara en säkerhetspolitisk tillgång för myndigheterna.

Ingen svensk makthavare var under det kalla kriget i närheten av vad icke-demokratiska regimer kunde ta sig till för svartsjukt bevaka sin maktsfär mot besvärliga utfrågare. Ett extremfall i nutid är Milosevics lag från hösten 1998 om att massmedierna i hans land var skyldiga att "slå vakt om Serbiens och Jugoslaviens territoriella integritet och suveränitet". I vårt land väntade man sig inte att nyhetsfolket skulle skada en god nationell sak; de besvärliga kunde väl tas med lämpor av informationspersonalen. Men skulle man ha någon hjälp av dem?

Medier håller sig utanför

En generell iakttagelse över tiden är att svenska massmedier överlag tillämpar samma anglosachsiskt liberala pressideologi som stilbildande amerikanska och brittiska kolleger. Våra medier efter andra världskriget har inte sett sig ha en plats i någon nationell säkerhetspolitisk härordning.

Statsmakterna hade visserligen försäkrat sig om att public service-funktionen på etermedieområdet, Sveriges radio och teve, skulle inordnas och stå till deras förfogande i krig. Radio-teve hade sin egen organiskt fristående krigsorganisation. Här fanns utarbetade rutiner. Samverkan övades, mest på ledningsnivå. Och det var uppenbart något som oroade anställda med insyn i förhållandet. De ville hålla sig fast vid eterns frihet.

Liknande arrangemang fanns inte när det gällde den skrivande pressen. Den undgick att vara indragen i något förberedande krigssamarbete med andra statsmakter, även om vissa personkontakter med ledande personer på officinerna fanns inom framför allt SPF. Redaktionellt har medier varit inställda på att möta kriser – deras expertområde – genom ad hoc-artade omfördelningar inom ramen för normalt gällande organisation.

På tidningar var man under det kalla krigets förlängda beredskapstillstånd klar över att ofärdstider och i värsta fall allmän mobilisering för rikets försvar skulle förändra tillgången till personal, tidningspapper och utrustning inklusive trycksvärta. Inom landet hade stora pengar lagts ned på försörjningsberedska-

pen med lagring av livsviktiga produkter inför hotet om en avspärrning à la världskrigen.

Inom exempelvis Sveriges största prenumererade morgontidning, *Dagens Nyheter* med dess betydande resurser, sköttes förberedelser för ett sådant krisläge av en tjänsteman som halvtidssyssla. Redaktionellt saknades dock helt en motsvarande kris- eller krigsorganisatorisk planering. Mentalt gjordes inga förberedelser bland journalisterna för att för den egna redaktionens del säkerställa nyhetsarbetet, där ofta de mest anlitade reportrar skulle höra till de av Försvarsmakten inkallade.

Hur skulle det då se ut i ett spänt läge? Vid militära övningar med deltagande av informationstjänsten kunde man möjligen skaffa sig en provisorisk bild av hur medieklimatet skulle kunna bli under allvarlig kris eller krig. Risken vid sådana försök till verklighetstester är att spel endast i begränsad grad speglar verkligheten. Så uppfattades saken av deltagarna.

Gjorda erfarenheter kunde ha fört över till frågan om det kalla krigets svenska massmedier alls hade någon föreställning om sin roll i landets psykologiska försvar. Vid speciella övningar med försvarets informatörer drevs mot slutet av det kalla kriget spelgrupper föreställande massmedierna ofta till skjutjärnsjournalistik, även när det vara äkta reportrar som spelade rollerna. Med sikte på en eventuellt kommande verklig konflikt fick man dra av en del av deras framfart i de fingerade lägena.

Många tecken pekade likafullt på att journalister även under allvarliga kriser allt starkare skulle sträva efter att hålla fast vid uppdraget att granska myndigheter, inte samverka med dem. Underlag saknades dock för en mer säker bedömning av hur tidningar och radio/TV verkligen skulle bete sig under en allvarlig säkerhetspolitisk påfrestning för vårt land.

Beroende på tolkningen av internationella erfarenheter från andra världskriget förblev det inom försvarsstaben mest gissningar huruvida medierna snabbt eller motvilligt skulle rätta in sig i de nationella leden. Inhemskt jämförelsematerial saknades.

Den som inkallades i samband med högkvartersövningar (sammandragningar av personal utan operativt syfte för att pröva rutiner och kontrollera sambandsförutsättningarna) kunde därför gott ha getts i hemuppgift att studera och ta del av den praktiskt orienterade forskning om information under skärpta förhållanden som faktiskt fanns särskilt från 1980-talets mitt. Så skedde inte.

Särskilt mycket kunde annars ha inhämtats i den rapport som medieforskaren Håkan Hvitfelt vid Journalisthögskolan, Göteborgs universitet, våren 1988 utarbetade på uppdrag av Styrelsen för psykologiskt försvar utifrån ett antal fallstudier – med såväl internationella som svenska krishändelser.[13] Här dis-

[13] Hvitfelt: *Nyheter i krig.*

sekerades sådant som erfarna försvarsinformatörer som bäst hade på känn eller tyckte att de själva visste mer än andra om.

Författaren tog ett brett grepp med utgångspunkt från nyhetsförmedlingens funktioner, nyhetsprocessen och nyheter i fred respektive krig. Ett huvudkapitel speglade hans uppfattning om krigsnyheter i just svensk press med särskilda avsnitt om språket och bilderna.

Utgångspunkten var att det redan i fred gick att göra relativt välgrundade antaganden om svenska nyhetsmedier i krig; det skull inte skilja "i alltför stor omfattning" mellan de två tillstånden. Kunskap stod att få genom analyser av hur svenska medier hade fungerat här hemma och av vad deras krigsrapportering innehöll samt om hur rapporteringen fungerade i andra länder vid krig.

En slutsats, vars bärighet torde kunna ifrågasättas, var att medierna i en krigssituation i "betydligt högre grad" än i fred kunde ha funktionen att bl a vidmakthålla den civila moralen, förstärka försvarsviljan, motverka rykten, lugna oro och stärka solidariteten. Det lät litet väl mycket som ett statsmakternas och Försvarsmaktens önsketänkande. Praktiskt taget alla i journalistbranschen verksamma skulle nog betacka sig för att alls i någon situation betecknas som den civila moralens garant etc.

Hårdraget var det också att som Hvitfelt i en forskningsrapport dra paralleller mellan Israel och Sverige utifrån en studie[14] om de israeliska massmediernas funktioner under Yom Kippurkriget hösten 1973, när många uppfattade att en militär katastrof var nära och själve nationalhjälten Moshe Dayan verkade uppgiven.

Dock ter sig vissa krisdrag generiska. Särskilt i ett oväntat krig har människor trängande behov av information och tolkningar. I otålig väntan på ledningens förklaringar söker de lindra sin oro i massmedierna och i samtal sinsemellan. Undersökningarna för en generation sedan (i vad som annars brukar anses vara en lugnare mellanfas av det kalla kriget) tydde på att vad som efterfrågades var information och analys, men redan då spelade etermedierna huvudrollen. Tidningarna var en extra källa för tolkningen av läget.

Något motsägelsefullt ställde Hvitfelt sedan i alla fall frågan huruvida nyhetsförmedling, så som den kunde tänkas bli i krig, i huvudsak skulle vara funktionell för samhället och den enskilde individen eller om den vore dysfunktionell. Något entydigt svar gavs inte.

"Men om nyheterna i stor omfattning är missvisande och innehåller mycket desinformation samt väcker obefogad oro och medverkar till icke rationella beteenden hos sin publik torde de i huvudsak vara dysfunktionella." Det låter som ett forskarens överhetsperspektiv. Ja, vem skulle fastställa vad som var obefogat

---

14 Peled, T, och Katz, E: "Media Functions in Wartime" i Bumler, J G, och Katz, E (red): *The Uses of Mass Communication*, Beverly Hills 1974.

och icke rationellt? Och så författarens slutkläm som mången i försvarsstaben kunde ty sig till: "Detta innebär att det i så fall är bättre att inte förmedla några nyheter alls."

En fråga om kompetens

När under det kalla kriget något ovanligt inträffade inledde i alla fall svenska medier vanligtvis med att anamma de militära myndigheternas bild av läget för att senare, efter hand, i stället ge visst utrymme åt kritiska och avvikande bedömningar. Därmed inte sagt att man verkligen tillägnade sig andras (bl a "privatspanares") motbilder.

Delvis rörde det sig om en resursfråga. Undersökande kris- eller krigsjournalistik förunnades endast medier med stora personella tillgångar: radio- och tevekanaler och inom pressen det lilla antalet verkliga riksorgan. Inte ens tidningar som *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* hade i sin stab under det kalla kriget alltid medarbetare som kunde och fick specialisera sig på säkerhetspolitiska frågor, inklusive de rent militära.

Man borde inom försvarsstaben ha räknat med att massmedierna, om det otänkbara hände, i ett utpräglat militärt krisläge skulle handikappas av att sakna tillgång till kvalificerade underrättelser. Trots att detta var den allmänna värnpliktens tid tedde sig den rent militära kompetensen hos massmediernas medarbetare låg eller snarast obefintlig.

Rent slentrianmässigt underskattade nog yrkesofficerare å andra sidan den lilla gruppens kommenterande journalisters förmåga till säkerhetspolitiska och strategiska bedömningar. Ett fel var dock mediernas eget, när de rutinmässigt sökte kommentarer från Militärhögskolans strategilärare.

Få militärer hade helt enkelt någon klarare föreställning om hur journalister arbetade, till skillnad från dem själva som ju hade danats i rollen av garanter för nationens överlevnad. I krigsorganisationen fanns dock dussintalet reservofficerare hämtade från nyhetsvärlden. Deras kunskaper borde ha uppfattats som ovärderliga för förståelsen av den journalistiska motpartens bevekelsegrunder. Deras vittnesmål kunde ha klarat ut en hel del.

Generellt har västvärldens massmedier en positiv självbild. Man måste nog säga att de är anmärkningsvärt upptagna av den. Tidningar är fortfarande hörnpelare i demokratiska samhällen, öppna torg för debatt och upplysning, det skrev nyss en politisk redaktör. Så tycker de alla i hans ställning. När svenska journalister är högtidliga uppfattar de sig ta ett ansvar för Sverige: informerade medborgare ses som en tillgång för nationens frihet och överlevnad. Men medieföreträdarna ikläder sig detta ansvar på sina egna villkor.

De redaktionellt ansvariga för nyhetsjournalistiken fungerar inte som en militär stab reglerat, metodiskt och, under tillspetsade förhållanden, i medve-

tenhet om att följderna om missgrepp kan bli bokstavligen dödliga. Utrikeskorrespondenter kan, som blott alltför många nutida exempel visar, falla offer på fältet eller hamna i livsfara. Men den vanlige reporterns misstag får sällan allvarliga följder, ofta är de endast genanta.

För henne/honom gäller också andra arbetssätt. Den enskilda människan står ofta i centrum. Personinriktad journalistik är snarast regeln, och uttrycksmedlen underblåser blott alltför lätt föreställningar om att fel i samhället beror på moraliska tillkortakommanden eller ren ondska snarare än strukturella brister.

En militär organisation med ofrånkomliga brister kan måhända dra nytta detta personfixerade förhållande för att dölja orsakssammanhang. Kvar finns risken för att nyhetsförmedlingen många gånger dessvärre snarare står i vägen för människors förmåga att förstå långsiktiga förändringar än den ger dem sanningen. Man ser inte skogen för alla träden.

I forskares perspektiv

Bilden var kanske mer komplex. Vad som här avhandlas är ett övergångsskede när världens nyhetsorgan ännu inte hade satt sin prägel på det samhällslivet på samma sätt som det heter i ett nyutkommet verk om neutralitetspolitikens slutskede. Låt oss ett ögonblick vidga perspektivet på det kalla krigets medier genom att lyssna på analysen från en erfaren tidningsledare och forskare med den nyare tidens erfarenheter.[15]

I rapporteringen av krig och konflikter framställs medierna som osjälvständiga, okunniga och helt beroende av makthavarna, skriver han. I diskussionen om mediernas roll i det samtida samhället över huvud taget beskylls medierna däremot för att vara alltför självständiga, för att ha sin egen dagordning helt oberoende av såväl politiker och myndigheter som den allmänhet de är satta att tjäna, för att fördunkla problem och spetsa till motsättningar, för att intensifiera och konkretisera skeenden så att sanningen förfalskas i stället för att – som syftet sägs vara – göras tydligare och mer lättförståelig.

Den första bedömningen – den bristande självständigheten – förefaller denne betraktare ta sin utgångspunkt i klassisk propagandaanalys. Själv vill han se konfliktskildringar i ett bredare perspektiv av politisk kommunikation, där nyhetsförmedlingen är en del av ett lands politiska kultur och nyhetsförmedlarna ingår i ett samspel av ömsesidig påverkan med politiska och militära beslutsfattare.

---

[15] Mellbourn: "Krigshetsare eller fredsframtvingare". Boken ifråga är Bring, Ove: *Neutralitetens uppgång och fall – eller den gemensamma säkerhetens historia,* Atlantis Förlag 2008. Ur inledningskapitlet: "Media och dess CNN-effekter, de ickestatliga organisationerna (NGO's) och deras agendor skapar tillsammans ett nytt politiskt klimat".

Samtidigt som militära ledare försöker styra informationen och nyhetsförmedlingen så påverkas deras vetskap och förväntningar om vad medierna kommer att uppmärksamma och är intresserade av. Det färgar av sig på militärers sätt att agera i en konflikt och deras utformning av själva krigföringen.

I sin tidigare nämnda bok förde Håkan Hvitfelt här in sitt resonemang om mediernas sociala ansvar. Utgångspunkten är förstås tryckfriheten, som i en sammanfattning innebär att "press, radio och teve har stor frihet att framföra vilka åsikter de vill, publicera vad de vill och utforma detta på det sätt de finner lämpligast". De inskränkningar som fanns och finns gäller exempelvis rikets säkerhet.[16]

Tryckfriheten baseras på uppfattningen att massmedierna gör samhället mest nytta om de har största möjliga frihet från statliga ingrepp. I ett teoretiskt präglat avsnitt beskrev Hvitfelt den svenska synen på massmedier som präglad av "frihetsideologin kompletterad med teorin om socialt ansvar". I lagstiftningen låg och ligger alltjämt hela tyngdpunkten på frihetsideologin. Det sociala ansvaret är således mediernas eget.

Medierna har sina självpåtagna förhållningssätt, där *Spelregler för press, radio och tv* under den aktuella perioden var starkt föreskrivande. Reglerna skulle följas av de ansvariga pressmännen, inte tolkas. Under 2000-talet läggs däremot inom tryckta medier praktiskt taget hela bedömningen av vad som skall förmedlas till allmänheten hos den ansvarige utgivaren. I sista hand hamnar skilda uppfattningar i omdömesfrågor hos PO, Allmänhetens pressombudsman, och/eller PON, Pressens opinionsnämnd.

I Hvitfelts analys utifrån debatten vid 1980-talets mitt föreföll det "som om medierna endast i begränsad omfattning uppfyller sitt sociala ansvar". De utnyttjar, skrev han kritiskt, "i betydande utsträckning den frihet de har enligt grundlagen och publicerar, mot bakgrund av de villkor de arbetar under, i stort sett vad de själva eller snarast vad de som kontrollerar dem vill". Den här antydda debatt som senare har förts om ägarmakt och ägarnas alltför starka kommersiella drivkrafter fanns dock ännu inte utvecklad annat än möjligen lokalt inom Försvarsmakten.

Människor är nog i gemen omedvetna om att mediernas huvuduppgift inom den åberopade frihetsramen faktiskt har katalogiserats i statligt utredningssammanhang. Deras mer eller mindre föreskrivna uppgifter är och var 1) informationsfunktionen, 2) kommentarfunktionen, 3) granskningsfunktionen (erkänd i bl a offentlighetsprincipen) och 4) gruppkommunikationsfunktionen.[17]

Vidare har forskare funderat på hur nyheter teoretiskt och faktiskt används. En modell skiljer likaledes mellan fyra funktioner: 1) orienterande, 2) sociala,

---

16 Axberger, Hans-Göran: *Tryckfrihetens gränser*, Stockholm 1984.

17 SOU 1975: 79: *Svensk Press*.

3) para-orienterande (som tillfredsställer vanehandlingar och ritualer liksom behov av verklighetsflykt, enkelt utryckt: underhållning) och 4) para-sociala (medier som umgängespartner eller substitut för partner i verkliga livet).[18]

Det hade inte varit så dumt för särskilt de mindre rutinerade av Försvarsmaktens informatörer att någon gång emellanåt gå tillbaka för att med teoretiska verktyg titta på det till synes självklara. Men med detta har det blivit hög tid att vända blicken inåt, mot försvarsstaben och dess informatörer.

[18] Wenner, L A: "The Nature of News Gratification" i Rosengren, K E m fl (red): *Media Gratification Research*, Beverly Hills 1985.

5. 1945 och framåt

Våra massmedier har, som redan har påpekats, utvecklats både i sin roll som förmedlare av rena vittnesbörd om konflikter och som tolkande granskare av dessas drivkrafter och innebörd. Så känsligt som analysen nyss från det senaste sekelskiftet anger hade samspelet mellan politisk-militära ledningar och massmedier ännu inte blivit mer än femtio år tidigare, under det kalla krigets början. Men man kunde redan då, efter fredsslutet 1945, ha börjat få på känn att medierna inte är några makthavarnas pålitliga opinionsbildare – och inrättat sig därefter.

Försvarsmaktens information

Vid det kalla krigets utbrott förfogade Försvarsmakten över en liten försvarsgemensam organisation för presskontakter. Den för det militära försvaret centrala informationstjänsten var av något äldre datum. Den härstammade närmare bestämt från 1936 års i politiska och militära sammanhang välkända försvarsbeslut.

Funktionen hade utvecklats en del från inrättandet av försvarsstaben 1937 med dess då nio avdelningar, ledda av överstelöjtnanter, kommendörkaptener och majorer (det var ingen inflation i grader på den tiden). I underrättelseavdelningens svenska sektion fanns en pressdetalj som sysslade med uppföljning av mediernas skriverier.

1939 skedde en utvidgning till försvarsstabens upplysnings- och pressdetalj. Upplysning var ett begrepp som pekade på att chefer inom den dåvarande krigsmakten hade insett behovet av ett organ för att föra ut det militära budskapet i en kritisk tid. Beredskapspropagandan dånade i etern och på tidningsspalterna i ett gott syfte. I 1942 års organisation hänfördes upplysningsverksamheten till

en sektion III, som skulle uppstå först i krig. Så länge riket var i fred fanns en fristående press- och en personalvårdsavdelning.

Först 1946, året efter krigsslutet, utvidgades fredsorganisationen med den tidigare vilande sektion III innehållande press- och filmavdelning; personalvårdsavdelning och krigshistorisk avdelning. Press- och filmavdelningen var uppdelad på expedition och tre detaljer: press, redaktion och film.

Överbefälhavaren Helge Jung hade velat samordna all upplysnings- och presstjänst under försvarsstabens hatt. Han ansåg att alla tre försvarsgrenarna under krigsåren och beredskapstiden hade ägnat sig åt propaganda i egen sak. Men Jung nödgades finna sig i att marinen och flygvapnet behöll sina pressorgan. Däremot skedde 1949 en samordning mellan försvarsstaben och armén. Den senare fick bara behålla en informationsofficer.

Detaljer i organisationen spelade för den delen ingen avgörande roll under den jungska eran. Överbefälhavaren såg till att han kunde behålla kontrollen över åtskillig åsiktsspridning genom en hemlig verksamhet. En spindel i nätet var stabsredaktören Ejnar Fors Bergström, alltid kallad Hosiannah (en ordlek på att han var son till David Bergström, krigsminister i den staaffska ministären 1911–1914).[19] Det här var en tid när försvarsstaben systematiskt såg till att placera ut pålitliga officerare, mot det svenska försvaret lojala militära medarbetare, i tidningar som *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*.

Ett antal generalstabsofficerare tog helhjärtat på sig att i massmedierna och den offentliga debatten verka för försvarets frågor; ibland skedde det dolt eller under pseudonym. Den kanske mest energiska av dem var Claës Skoglund. Han verkade för mycket av det som försvarets informationsorgan inte hade öppet mandat att föra ut. På motsvarande, fast oftast mindre expressivt sätt skaffade sig driftiga militärområdesbefälhavare kontakter med lokala pressorgan.

Under följande årtionden verkade det kalla krigets stämningar ändå dämpande på debattlustan i ansedda nyhetsorgan. Känslor av det utrikespolitiska lägets allvar i tecknet av blockpolitik och kärnvapenavskräckning bidrog till ett på det hela taget avspänt förhållande mellan Försvarsmakten och massmedierna, trots den stora publicistiken kring att antal spionaffärer.

Kriser av säkerhetspolitisk karaktär utlöste inga stormar mot det militära försvaret. När det gällde nedskjutningen av DC-3:an och Catalinan 1952 godtog medierna överlag, inklusive stora svenska tidningar som kunde ha forskat mer, den officiella uppfattningen att Sovjetunionen hade uppträtt fullständigt oprovocerat. De drömde inte om att Sverige hade tagit en allvarlig risk med sin signalspaning, byggd på amerikansk teknik, på öppet vatten utanför den baltiska kusten.

Den först i början av 1960-talet avgjorda striden om eventuella svenska

---

[19] Hjort: *"Nationens livsfråga"*.

Pressavdelningens ledning samlad till daglig konferens inför en ny tid efter 1945. Runt bordet från vänster stabsredaktör Ejnar Fors Bergström ("Hosiannah"), major P Bauer, stabsredaktör K-E Westerlund, chefen för sektion III överste Olof Sundell (från 1947 verkställande direktör för Tidningarnas Telegrambyrå, TT), stabsredaktör N Widstrand, kapten B Hasselblad och kapten L Danius. Fotot återgivet i Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid MHS 1964.

atomvapen var förvisso av stor vikt för både politiker och militärer, fram till det att båda fick kalla fötter (särskilt efter den socialdemokratiska kvinnogruppens bestämda avståndstagande). På mediehåll var frågan om en eventuell anskaffning mest en fråga för ledarsidorna. När projektet så småningom avtynade – faktiskt utan sorg i någon av försvarsgrenarna – lade sig de sista resterna av debatten märkligt snabbt.

Försvarsstabens anställda informatörer kan inte sägas ha satts på svåra prov. Svenska folket reste sig inte som en man när marinens budget sänktes kraftigt i 1958 års försvarsuppgörelse eller när senare den politiska borgfreden i försvarsfrågan bröts. Vågorna gick trots allt högre inom Försvarsmakten än ute i samhället. Ingen senare ÖB förmådde heller riktigt att bygga vidare på Jungs vilja till inflytande över svensk säkerhetspolitik.

Fredsorganisatoriskt förblev försvarsstabens press- och filmavdelning oförändrad fram till 1961, då den placerades direkt under försvarsstabschefen, uppdelad på fyra detaljer: information, redaktion, upplysning (bl a dåtida "psykkrig"), mobiliserings- och filmdetalj. 1965 fördes avdelningen åter till stabens sektion III, nu med expedition och tre detaljer: information, redaktion och mobilisering. Tillkom: ett klipparkiv. Filmen hamnade nu utanför. 1972 ändrades namnet till det alltjämt gällande: informationsavdelningen, direkt lydande

under försvarsstabschefen. Slutgiltigt, som det tycks, hade den funnit sin fredstida roll.

Några militärer i karriären deltog ännu i den inhemska debatten; bland dem Bror Stefenson, senare amiral, med bl a understreckare och liknande artiklar. Andra officerare kunde på redaktionernas uppdrag fylla tidningsspalter med sina analyser av utländska väpnade konflikter.

Kända kommentatorer

Även stora nyhetsorgan, som gärna predikade om sin självständighet, behöll faktiskt överraskande länge traditionen med nära försvarskontakter, framför allt när det handlade om att förklara militärt laddade händelseförlopp ute i världen. Kommentatorer städslades för perioder i streck, så att läsarna lärde att känna igen dem.

Dagens Nyheter visade härvidlag anmärkningsvärt stor spännvidd i valet av militära medarbetare. En period hade man på egen hand letat upp den på sin tid uppmärksammade majoren Sture Karlsson, känd som supporter till palestinaaraberna och flitig skriftställare. 1979 kom översten av 1. graden Carl Björeman till redaktionen efter tips från en av den svenska arméns mer originella generaler, dåvarande chefen för Försvarshögskolan Bengt Liljestrand. Den nye militäre medarbetaren fick dock sämre med tid för tidningen sedan han 1980 flyttade till Kristianstad som generalmajor och stabschef i Södra Militärområdet. Han blev också den siste i sitt slag i tidningen.

I *Svenska Dagbladet*, för att ta ett känt exempel, medarbetade en tid Bo Hugemark, som framför allt mot slutet av det kalla kriget skulle komma att vara med och leda många övningar med informationsavdelningen. Det kan ha sitt intresse att se hur ett för tiden typiskt kontrakt utformades.

Som överstelöjtnant och strategilärare vid Militärhögskolan anställdes Hugemark för "en provperiod som militärpolitisk medarbetare" i oktober 1980 för att "leverera två artiklar i månaden à 800 kronor styck". Vidare skulle han "vid behov hjälpa SvD:s redaktion med upplysningar inom sitt ämnesområde". Till detta kom att Hugemark vid utrikespolitiska krissituationer "i mån av möjlighet" skulle "kunna bidra med fler artiklar och då honoreras enligt SvD:s normer". Arrangemanget pågick t o m november året därpå.

Medierna behövde något annat än FST/Info när det inte bara gällde fakta utan sakkunniga betraktelser. Förmodligen ansågs strategilärarna på MHS inta en från försvaret i övrigt mer självständig ställning än försvarsstabens informatörer. Egendomligt nog var det alltid strategilärarna som kom ifråga, fast man skulle kunna tro att redaktörerna framför allt hade behov av taktikers syn på fälttåg och strider. Det var i vilket fall som helst aktiva officerare som eftertrak-

tades. De antogs, på synbarligen goda grunder, vara mer inställda på krigets verklighet i form av vapensystem och krigsrustade förband än informatörerna.

Allt viktigare del?

Vilket krigsbehov fanns det då när det gällde organisationen av försvarsinformationen? Informations- och ledningskrigföring är en allt viktigare del av verksamheten i kris och krig, skrev en överbefälhavare, men det var Owe Wiktorin och först våren 1998. Vi hade då i Sverige och i militärledningen blivit varse utbredningen av en ny typ av konflikter, med västliga truppförband involverade i olyckliga länders inre förhållanden (Mellersta Östern, Kongo, Cypern).

Ännu tio år före Wiktorins bedömning fanns knappast liknande föreställningar på högre nivåer inom försvarsstaben trots medverkan i fredsbevarande insatser. På operativa nivåer gavs inga belägg för att en för kris och krig organiserad nyhetstjänst uppfattades som ett strategiskt redskap. Informationsavdelningens insatser avsåg primärt fredsförhållanden. Man nalkades medierna så som man hade gjort åtminstone sedan demokratins genombrott efter första världskriget. I brist på klar ledning efter Jungs ÖB-tid uppifrån varierade kontakterna militär-medier mellan engagemang och distans, beroende på personligheter.

Bland i militärt berörda mediemänniskor och tyckare i efterkrigstidens Sverige hade man länge, med en självsvåldig förenkling, kunnat urskilja minst tre kategorier: de som med starkt positiva förtecken lockas att, huvudsakligen faktamässigt, skildra det militäras verksamhet, organisation och utrustning; de som nalkas ämnet som engagerade men kritiska granskare; de som egentligen tar avstånd från allt som har med krigets och det nationella försvarets utövning att göra (bortsett från att de numera ibland försvarar internationella insatser). Alla fanns mer eller mindre tydligt företrädda bland det kalla krigets skribenter, eterjournalister och debattörer. Attityderna lever kvar.

Den militära sidans företrädare skulle likaledes kunna delas upp på åtminstone tre huvudgrupper, när det gällde (gäller) förhållandet till medier: en som tror sig skickad att vinna journalisters förtroende och utnyttja dem; en annan som respekterar medierepresentanters annorlunda roll; en tredje som söker goda grunder att åtminstone i vissa känsliga lägen motarbeta journalister, eller som i praktiken gör det snarast instinktivt. Också dessa tre kunde faktiskt återfinnas inte bara inom försvarsstabens mest traditionellt militära sektioner utan ibland faktiskt även bland anställda informatörer.

En del officerare skolade under andra världskriget uppfattade förstås pressens betydelse och goodwillvärdet av ett eget positivt agerande. Men de såg nog i journalisterna fortfarande alltför ofta en part som, om mot förmodan ett kritiskt läge uppstod, konträrt drev egna intressen, ett kanske ofrånkomligt ont,

men som kontrahent egentligen blev något av en fiende och mest trasslade till det militära utförandet av viktiga uppgifter.

På ansvarigt håll inom Försvarsmakten strävade man i alla fall vidare med vissa gamla upplysningstraditioner och ville fortsätta att göra någonting åt saken. Försvarsstaben gav kurser för att utbilda officerare i konsten att hantera massmedier. Där rörde det sig ofta om en tillikabefattning för stabschefen på ett regemente eller motsvarande. Utbildningen gällde framför allt hanteringen av lokala frågor. Nämnas bör att FST/INFO 1989 gav ut en broschyr och en ljudkassett "Frontpropaganda".

Hos enskilda förband – länge under det kalla kriget femtiotalet enheter – ville man nog gärna fortsätta att utveckla beredskapsårens kontakter. Regementsföreträdare kunde se lokala nyhetsorgan som en tillgång och sökte genom personliga kontakter åstadkomma ett nät tillsammans med intresserade och sällan alltför kritiskt lagda manliga journalister. Ansvariga befattningshavare kallades "presschef", som om Försvarsmakten här hade en erfaren kraft med förmåga att hålla reporterskaran i trygga tyglar.

Ute i landet var kontakterna mellan militärer och journalister helt enkelt bredare. På sina håll var det tidvis nära nog frågan om parterna slogs på samma sida för samma sak. I Boden, för att ta ett rätt tydligt fall, tenderade många officerare att se både *Norrländska Socialdemokraten* och *Norrbottens-Kuriren* som utmärkta samarbetspartner. Där kunde man utan svårigheter få inlägg tryckta.

Svårare var det för Försvarsmakten att upprätthålla nätverk med Stockholms mer krävande medier. Avståndet mellan myndigheten och medierna var större, och storstadsmediernas intresse för militära frågor lägre; det var så mycket annat som konkurrerade om spaltutrymmet, när det trots allas medvetenhet om ett kallt krig faktiskt rådde fred och välfärdsstaten utbyggdes alltmer energiskt.

Att fortsätta att hålla kontakten med enskilda intresserade reportrar blev så mycket viktigare för den centrala militära informationstjänsten; här kunde man rekrytera förstärkningspersonal, som skulle behövas om världsläget utvecklades så att ett militärt pådrag blev aktuellt.

En kärna av informatörer

Medan enstaka generalstabsofficerare fullföljde äldre kollegers ambition att delta i och påverka försvarsfrågans utveckling, drog sig försvarsstaben i sin helhet mer inåt. Det här var före de ständiga byråkratiska förändringarnas tid. Organisationen gentemot massmedierna hade satt sig med den fristående informationsavdelningen. Huvuduppgiften var förstås den hävdvunna: att tillvarata militärens intressefrågor inför allmänheten och inte försumma interninformationen inom Försvarsmakten, främst då med publikationer för var och en av försvarsgrenarna.

Krigshotet var förstås inte helt borta även om annat slukade stabens mantimmar. Man var medveten om att allvarliga orostider kunde komma och ställa krav på en större organisation än vad som fanns i fredskadern. I och med att försvarsstaben i en väpnad konflikt bildade Försvarsmaktens högkvarter skulle informationsavdelningen mobiliseras och byta namn till högkvarterets informationssektion. Det här pekade fram mot en krigsuppgift, som krävde något slags mer detaljerad verksamhet efter mobilisering.

Klart var att organisationen också i krig skulle byggas kring tre huvudfunktioner: ledning, upplysning med marknadsföring och presstjänst. Stommen var det inga problem med, men vad som hade behövts i ett skärpt omvärldsläge var mer av detaljerad fördelning av uppgifterna inom respektive krigsförband.

Våren 1974 samlade informationsavdelningen sin krigsorganisation, eller snarare dem som hade fått sin krigsplacering där, i en informationsövning på Militärhögskolan i A 1:s gamla lokaler vid Valhallavägen i Stockholm. Inalles var ett hundratal deltagare uppbådade, inklusive personal från regionala presskvarter, d v s pressofficerare från militärområdena.

Det traditionella namnet "Krigsmakten" hade då helt nyss ändrats till *Försvarsmakten.* Sedan 1968 års försvarsbeslut rådde inget partipolitiskt samförstånd i försvarsfrågan. Beslutet togs mot de borgerligas uppfattning. I 1972 års försvarsbeslut hade riksdagsmajoriteten uttalat sig för ett *uthållighetsförsvar.* Från denna tid härstammade den på sin tid ryktbara formuleringen om att frågan om import- och exportsjöfart i ett avspärrningsläge "borde lösas med andra medel än militära". För första gången hade även totalförsvarets inriktning behandlats. Också försvarsinformatörernas krigsplanering skulle komma att påverkas av nya strukturer.

Det militära försvaret hade då sedan 1964 fått sin operativa uppgift begränsad till avvärjning av en storinvasion i *en* huvudinriktning. I den andra skulle fördröjningsoperationer genomföras. Försvarets operativa effekt kunde tillåtas nedgå under några år, en utveckling som sedan bara fortsatte.(Under de år som gått sedan 1960 bedömdes i 1984 års försvarsuppgörelse att politikerna hade halverat antalet kvalificerade förband.) [20] Hur hädanefter hela riket skulle kunna försvaras var en uppgift att förklara för massmedierna. Det var således flera utgångspunkter som hade ändrats för försvarets informatörer.

Samtidigt hade Försvarsmaktens personal inte kommit tillrätta med det 1972 införda FPE (Försvarets planerings- och ekonomisystem) med en stark betoning av målstyrning, konfliktscenarier och s k dimensionerande angreppsfall, med modellen – som vanligt kan det förefalla – hämtad från USA och Robert McNamaras ledning av Pentagon i mitten av 1960-talet.

---

[20] För Försvarsmaktens utformning fram till försvarsbeslutet 1984 är den bästa översikten Cars, Skoglund & Zetterberg: *Svensk Försvarspolitik under efterkrigstiden.*

Under övningen 1974 hade informationsavdelningen i kommendörkaptenen Jarl Ellsén en av sina mer kända efterkrigstida chefer. Organisationens verkliga veteran var Karl-Erik Westerlund, som hade funnits där sedan krigsåren – anställd 1942 – och slutade 1976 som förste stabsredaktör. Det fanns andra som hade varit med länge och som fortsatte länge, såsom stabsredaktörerna Bertil Lagerwall och Waldemar Wilcke.

Chef inom avdelningen för det psykologiska försvaret var majoren Anders Franchell, som under den stora övningen inför nyenrollerade informatörer dramatiskt talade om kriget och om krigsförberedelser. Hans namn återkommer på snart sagt varje dokument i krigsarkivet som berör informationsavdelningen (majoriteten numera, som ovan sagts, försedda med uppgiften bränd eller bara förstörd).

När Ellsén senare övergick till armé-, marin- och flygfilm efterträddes han av överstelöjtnanten Bengt Wikander. Militära nyckelfigurer fanns då också i varje försvarsgren. För arméns del leddes informationsarbetet av överstelöjtnanten Evert Dahlén, som därutöver lärde upp en generation av reservofficerare med krigsplacering i central och regional informationstjänst. I marinen skötte Hans Blenner mediehanteringen med legendarisk entusiasm. Flygvapnets spjutspets mot massmedierna var majoren Ulf Björkman, som, förutom presstjänsten även hanterade tronskiften och kungabröllop.

Särskilt de tre senare namnen förtjänar att särskilt nämnas, därför att de verksamt bidrog till att skapa en tradition av ganska resolut och effektiv fredstida mediehantering. Det var något som i högsta grad var till nytta för Försvarsmakten när konjunkturerna blev mindre gynnsamma för militära budskap.

Sådana rutinerade informationsofficerare hade mer eller mindre skapat sina egna revir, byggda på en allmän goodwill både inom den egna organisationen och ute i landet. De skötte sitt jobb som vanligt även sedan den politiska enigheten kring försvaret hade spruckit och medierna kring 1980 skulle få nya kriser att uppmärksamma. Efter hand bidrog dock dessa kriser till att skärpa förhållandet mellan Försvarsmakten och skribenterna.

Alltfler kritiska stämmor började höras i massmediekören. Dit hörde en del pressorgans reaktioner på de första efterkrigsdecenniernas signaler om främmande intrång på inre svenska vatten. Så länge det gällde gliringar om marinen var ute i egen sak ("budgetubåtar") för att få högre anslag med tal om undervattenshot, hanterade erfarna informatörer skriverierna med gott humör. En relativt lugn period för försvarets informatörer var likafullt på väg att avlösas av något annat. Mer än tidigare kunde yttre händelser plötsligt leda till ett publicistiskt uppflammande.

Utbudet av verkligt resursstarka tidningar och eterkanaler var ännu i början av 1980-talet ingalunda överväldigande, men det började redan visa sig hur

betydande mediehanteringen skulle komma att bli för resultatet av ett krisförlopp. I första hand var det ett fåtal chefer på högsta centrala nivå som fick treva sig fram till nya insikter, när även de tvingades lägga ned mycken tid på informationstjänsten.

Hårsfjärden 1982

Sedan början av 2000-talet kan man i vissa ledande länder som påpekats se informationen till massmedier och allmänhet som en integrerad del av operationer eller till och med taktik. (I internationella insatser talas det rent av om "den strategiska korpralen", som ensam kan påverka ett helt förlopp.) Men vid de första verkligt uppmärksammade höstincidenterna – Gåsefjärden vid inloppet till Karlskrona 1981 ("U 137") och Hårsfjärden 1982 – var försvarsinformationens snarast avgörande betydelse inget som kunde förutses.

Fallet med U 137:an blev en fjäder i hatten för informationsavdelningen. Informations- och presstjänsten fungerade välartat i tillräckliga utrymmen för massmedierna inne på örlogsbasområdet i Karlskrona. Verkligheten stod inte under debatt. Alla kunde se att en sovjetisk ubåt satt på grund vid en inseglingsränna. Problem fick avdelningen, nu med Jan-Åke Berg i en utsatt chefsroll, desto mer av ett år senare, i Hårsfjärden.

Delvis berodde bekymren i oktober 1982 på den egna ambitionen. Man ville göra om konststycket från Karlskrona och en gång till erbjuda reportrarna goda arbetsförhållanden. Ett liknande presscentrum som i Karlskrona hade rekognoserats i gymnastiksalen i Berga. En rad förberedelser hade vidtagits.

Beslut att öppna detta centrum skulle fattas av ÖB. Men då larmet om främmande undervattensverksamhet mitt i den svenska marinens hjärtområde nådde ut samlades snabbt journalister i en omfattning som ingen riktigt hade kunnat föreställa sig. När de närmast våldsamt trängde på beslöt sig örlogsbasledningen för att själv öppna grindarna och släppa in pressen. Därmed började svårigheterna.

Till att börja med fanns det denna gång ingen främmande undervattensfarkost att visa upp inför världen. Reportrarna satt på parkett. Mitt för ögonen såg och hörde de helikoptrarna hovra till explosioner från fällda sjunkbomber, en ren stridsinsats fast i fred. Nu skulle det väl hända något spektakulärt som överträffade U 137. Hanteringen av en under yttre fred upptvingad ubåt – det var medierna satsade på. Sverige skulle ha hamnat i en internationell häxkittel, med spännande diplomatiska inslag.

Försvarsstaben hade svårt att hänga med i svängarna; ärendet hörde ju också egentligen hemma hos Östra militärområdet i Strängnäs. Som viceamiral och ny försvarsstabschef visste Stefenson inte ens om presscentrets existens förrän han drogs in i ett krisförlopp också på landbacken. Marinens informatör Sven

Carlsson spetsade allas öron med förväntningar om att en "inringad" ubåt strax skulle tvingas upp till ytan.

Det var blott alltför lätt för de militära högviltsjägarna att förivra sig. Strax ville informationsavdelningen bjuda på mer av militärt högvilt. Chefen för örlogsbasen, konteramiralen Christer Kierkegaard, ställde optimistiskt upp och utlovade att inkräktaren snart skulle vara fast.

På sjunde dagen efter det första ubåtslarmet uppbådade man så även Stefenson, som 2007 i en memoarbok återberättar vad han ställdes inför. Klockan 18.00 stod han där, enligt egen uppfattning dåligt briefad av informatörerna om läget. Här gavs intressant nog ett exempel på en informationsofficers dödssynd – att inte förbereda chefen och uppdatera honom med bl a senaste nytt.

Läget hade skruvats upp därhän att när själve försvarsstabschefen framträdde kunde något stort förväntas. Det var tyvärr bara det att Stefenson inte hade något att säga, medan jakten utanför fortgick utan resultat. Ett kvarts sekel senare minns han framträdandet som en mardröm "som jag önskade att inte ens min värsta fiende skulle bli utsatt för".[21]

Fortsättningen av historien hör mera ubåtsjakten till än mediehanteringen. Resultatet av vad informatörerna och deras chefer mer eller mindre villigt hade utlovat blev förstås platt fall; i varje fall var det så i nyhetsorganens ögon. Massmediers folk är inte särskilt tåliga inför andras bakslag.

Ubåtsjakten utanför Berga rann till sist ut i sanden. Ett närmast idylliskt förhållande mellan två parter hade gått förlorat. Chefer inom nyhetsmedier började vid denna tid också reservera sig mot att till spalterna rekrytera fasta militära medarbetare ur Försvarsmakten. I fortsättningen nöjde sig redaktionsledningar alltmer med att efterfråga militära kommentarer för speciella tillfällen utan att binda upp sig för längre tid.

Noteras bör att det endast var försvarsstabens fast anställda personal som skötte affären Hårsfjärden (liksom man hade gjort med U 137). Krigsplacerad personal, reservofficerare och värnpliktiga, hölls utanför. Tidsförloppet medgav inga inkallelser. Och det ansågs naturligtvis heller inte önskvärt med pådrag som på sitt sätt kunde höja kristemperaturen.

För övrigt förhåller det så att regeringen inte någon gång under hela det kalla kriget övervägde beredskapspådrag (utöver att några av flottans fartygsbesättningar i ett skede av det polska krisläget kring fackföreningen Solidaritet 1980 vid sin utryckning fick order att vara beredda att inställa sig igen inom 12 timmar, i en del fall 24 timmar[22]).

Det uteblivna resultatet av ubåtsjakterna satte, hur man än ser på det, litet av en fiaskostämpel även på själva den grund på vilken informationen vilar

---

21 Stefenson: *Från periskop och brygga*, s 68.

22 Episoden utredd i Blom och Rudberg: *Vår beredskap – var den god?*, s 48f.

– försvarets väpnade förmåga. Läget för informationstjänstens företrädare underlättades inte av att Stefenson drev tesen att den operativa och den informerande sidan skulle hållas strängt isär.

Det kom nya undervattensincidenter som höll försvarets informatörer strängt sysselsatta, bl a mitt i Karlskrona 1984, men ingen av riktigt samma mediekaliber.[23] En inte alldeles orimlig hypotes är ändå att jakten på inkräktare kan ha bidragit till att hålla Försvarsmakten kvar i det kalla krigets tankevärld alltför långt efter Berlinmurens fall.

Medan muren ännu stod

Försvarets informationschef 1984–1987, år när presshanteringen av nya ubåtslarm (efter Karlskrona följde Sundsvall och Töre) fungerade mindre traumatiskt, var den historiekunnige skriftställaren Hans Dahlberg, med majoren, senare överstelöjtnanten Börje Johansson som militär medhjälpare. Stabsredaktör i informationsavdelningen från 1982, och presschef åren 1984–1987, var en annan civil tjänsteman, H G Wessberg. 1987–1990 var han Dahlbergs efterträdare som informationschef och efter sin karriär i försvarsstaben skulle han komma att gå över till den ekonomisk-politiska sfären (2007 utnämnd till ledande statssekreterare i statsrådsberedningen).

Valet av civila informationschefer var avsiktligt från statsmakterna. En ny ledningsmodell hade initierats under de borgerliga regeringsåren 1972–1982. Det ansågs att åtminstone några viktiga poster inom försvaret skulle innehas av icke-militärer. Utpekat var bland annat jobbet som informationschef.

Denna utnämningspolitik var i sig inte nödvändigtvis ägnat att stärka informationstjänstens ställning i försvarskretsar nedanför högsta ledningen, och framför allt blev det ingen riktig tid över att på militärt manér lägga fast och reglementera en organisation för krigsförhållanden. Både Dahlberg och Wessberg engagerades av annat.

I *Vem Är Det 2007* skriver sig Wessberg bl a som ÖB:s talesman. Formuleringen anger att informationschefen i alla fall hade en viss ställning i ledningen av försvarsstaben under regelbundna möten med ÖB, hans ställföreträdare och försvarsstabschefen. Men för den stora mängden befattningshavare i försvarsstaben var alltjämt behovet och vikten av en fungerande information, av verksamheten att döma, inte något lika centralt och naturligt som operativ planering, personalfrågor, befordringsärenden och materielanskaffning.

Operativa chefer gav inga påtagliga tecken, såsom styrande dokument, på intresse för eller engagemang i vad informatörerna höll på med, bortsett från om något gick på tok eller av dem kunde uppfattas som fjäsk för journalister.

---

[23] Skedet mest heltäckande analyserat i Bynander: *The Rise and Fall of the Submarine threat.*

Informationen fick informationschefen och hans närmaste medhjälpare själva hålla sin hand över. Det måste medges att de gjorde en realistisk prioritering – i likhet med flertalet yrkesofficerare större delen av tiden. Arbetet måste göras där det fanns under fredsförhållanden; kriget fick man ta itu med när eller om det bröt ut.

Vid kriser, framför allt ubåtslarm, ryckte informatörerna ut, men annars verkade de från sina kontor och delade upp sina uppgifter enligt vardaglig praxis. Utifrån en utebliven intern diskussion med inkallade pressbefäl kan man anta att de såg föga anledning att anstränga sig med föreskrifter och organisationstablåer för verksamheten i krig, medan däremot Försvarsmakten i stort – armén i synnerhet – lade ned ett ofantligt arbete på den långsiktiga beredskapen och förberedde mobiliseringen av 800 000 man.

Sverige fortsatte med ett beredskapstänkande efter andra världskriget som internationellt söker sin like, länge dock utan att avsätta några skriftliga spår inom informationsavdelningen. Den så småningom införda "Stabsinstruktion för Försvarsstaben" var i varje fall inte något dokument som inramade verksamheten inom informationsavdelningen. Där bedrevs minsta möjliga av traditionellt militärt stabsarbete. Nödvändiga funktioner fanns tillgodosedda, och den krigsplacerade personalen hölls i ett visst grepp av avdelningsledningen efter dess eget huvud. Man skötte sitt; en *uppdragstaktik* i högsta potens.

Fredsrutin kontra krigsförhållanden

Fredstida rutinfrågor och nyhetsservice åt reportrar hanterades av anställda stabsredaktörer. Till denna krets räknades också avdelningens alltför få kvinnliga medarbetare. Gamla informationsrävar fortsatte att sköta sitt utan att låsas upp mer än nödvändigt av krigsförbandsövningar. Men de tog på sig utbildning, som t ex under *Västgräns* 1985, då Dahlén hade samlat de av arméns reservofficerare som var informatörer till en kurs och sedan lät dem hantera massmedierna under hela försvarsmaktsövningen.

Verksamheten bjöd den gången också på åtminstone en händelse av mer än anekdotiskt värde – snarast rörde det sig om ett klart fall av krishantering med internationella implikationer. Först några ord om bakgrunden.

Övningen *Västgräns* var ovanlig av flera skäl. Dels genomfördes den för en gångs skull i Värmland, under det kalla kriget ett s k bakre område, dels blev det osedvanligt hårda strapatser för de inkallade krigsförbanden med minus 35 grader flera dygn. Redan att hantera kylan var för soldaterna ett kraftprov som gick utanpå planen för själva övningsmomenten. En tredje ovanlig omständighet, som veterligen oplanerat särskilt berörde Dahléns informationselever, var att Försvarsmakten på regeringens önskan ville göra en diplomatisk insats. Den

skedde med värdskapet åt utländska militära observatörer, av allt att döma en större skara än någonsin tidigare på en svensk fältmanöver.

Anledningen till satsningen var en pågående internationell sammandragning på svensk botten. I Stockholm hölls åren 1984–1986 *Konferensen om förtroende- och säkerhetsskapande åtgärder och nedrustning i Europa* som en uppföljning av 1975 års Helsingforsöverenskommelse, i vilken grunden lades för dagens *OSSE* (Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa, ursprungligen ESK). Ett centralt ämne under Stockholmssamtalen var införandet av ömsesidigt verkande system för övervakning och inspektioner av installationer på det militära området.

Värmlandsövningen gav ett tillfälle att praktiskt pröva det som man förhandlade om. Sålunda inbjöds alla deltagarländer att skicka sina militärattachéer och andra konferensdeltagare att inspektera vad som den svenska försvarsmakten höll på med i de värmländska skogarna.

De övade informationsofficerarna tilldelades som en av sina uppgifter att tillsammans med från Stockholm anlända följeofficerare medverka till att utflykten blev lyckad.

Det var inte alldeles lätt, på grund av kylan och de stora avstånden. Informatörerna hade tidigt gjort sina erfarenheter. I det flera dagar långa tilltransport- och uppmarschskedet var de enda studieobjekt som kunde erbjudas besökare 1) urlastning av enstaka mindre förband efter järnvägstransport, något som åtminstone inga utsända journalister brydde sig om, 2) en innästlad jägarbataljon i farten med diverse raider, med ingången till deras undangömda bas bakom en vedtrave mitt i skogen. Dit vallfärdade alla skrivande reportrar för att bl a få se fältkirurger operera på skottskadade grisar (det fysiologiskt närmaste man kunde komma människor).

Problemet var att det efter denna inledning inte förekom några spektakulära inslag – i enlighet med svensk försvarsfilosofi om att utnyttja terrängen var 20 000 utspridda soldater som uppslukade av naturen. Det hördes av de militära observatörerna, och syntes på dem, att de trots förberedelserna under konferensen i Stockholm inte riktigt hade förstått sin uppgift. Det var tråkig men nyttig erfarenhet från informatörssynpunkt.

Herrskapet från Stockholmskonferensen var påtagligt ointresserat av att vallas runt till olika fältförråd för att granska att svenskarna inte medförde skarp ammunition för något lömskt överfall på en grannstat; just en sådan övervakning som ESK-samtalen handlade om. Timmar av bussfärder till olika upplag var föga stimulerande.

Gästerna ville se action. De hade, framgick det, förväntat att bli forslade runt i helikoptrar för snabba nedstigningar bland stridande förband, i och för sig ingen orimlig önskan med hänsyn till avstånden inom övningsområdet. Inga

helikoptrar fanns dock att tillgå. Detta slags resurser enkom för att omhänderta besökare hade inte vår försvarsmakt. På ett rätt besvärande sätt ställdes den ena sidans krav mot den andra sidans möjligheter; just den sortens kollision som ställer informatören i rollen av stötdämpare.

Tristess eller inte, det var angeläget att en bild av storövningen i Värmland med de många besökarna skulle bli känd ute hos deltagarländerna i ESK-processen. Reservofficeren Nils-Ingvar Lundin (ännu inte välkänd informationschef i Ericsson) hade förberett att Sveriges Television skulle filma en sådan livlig stridsscen som observatörerna på platsen hade gått miste om. Den skulle sedan spridas runt Europa.

En uppbådad major skulle möte upp vid ett vägskäl för att leda TV-teamet till målet. Kameragruppen blev försenad, och majoren som inte insåg vad som stod på spel tröttnade på att vänta och lämnade platsen. Det var något som man kanske borde ha varit beredd på. "Sånt händer." Men det inträffade var mer än snöpligt, det var riktigt illa; med hänsyn till den lilla sakens vikt ett klart informationsbakslag.

Fiaskot höll på att bli fullständigt medan den korta vinterdagen gick mot natt. Men informatörerna gav inte upp, bemästrade paniken och lyckades spåra upp en övningsledare på fördelnings(divisions)nivå, som efter viss diskussion övertalades att lösa problemet. Den tidigare vidtalade plutonen, som just hade kommit in i tälten och börjat få upp värmen, beordrades helt enkelt ut i smällkalla eftermiddagen för en ny, ännu mer fingerad stridsscen.

Nu, med tydliga order, fungerade vägvisningen. TV fick sina bilder och Europa chansen att skymta vad vi höll på med i Sverige. En hårt upptagen överstes rätt brutala handlingskraft hade räddat läget, men det var förstås synd om soldaterna.

Händelsen var hursomhelst nyttig för en informatör. Den visade att man ibland utan direktiv och instruktioner måste kunna improvisera för att nå målet. För några i Dahléns styrka var det första gången som de hade ställts inför en brådskande uppgift som helt enkelt måste lösas och som i alla fall aningen påminde om det svåra och oförberedda som väntade ifall kriget kom. Som grupp började de övade i slutfasen av det kalla kriget likna en hyggligt förberedd reservkader på informationsområdet.

Att det i händelse av krig skulle krävas en rätt stor numerär, var förstås alla medvetna om. En hel del folk, reservofficerare och andra, hade ju under åren rekryterats till krigsorganisationen. Dahlberg och Wessberg medverkade båda i övningar med krigsplacerad personal som skulle komplettera fredskadern vid ett pådrag.

6. Hur informationen var tänkt

Övningsverksamheten hos informatörerna präglades av ringa originalitet; det måste medges. Uppläggen av de särskilda veckolånga informationsövningarna följde ända fram till andra hälften av 1990-talet det kalla krigets traditionella svenska mönster. Ubåtsintermezzon och andra krisungar ledde inte till några förändringar. Sabotage och TIR-bilar figurerade mest som illustrationer av ett förkrigsläge. De var inte dimensionerande för strukturen på Försvarsmaktens förband, bland dem försvarsstabens/högkvarterets informationsavdelning. Scenariots angrepp, när det kom i övningen, inleddes av stora flyganfall mot framför allt det svenska flygets baser.

Konventionella övningar

Som regel under spelet förutsågs att Försvarsmakten i det skisserade skymningsläget skulle hinna mobilisera. Först kring 1990, med en ny betoning på att Sverige kunde komma att drabbas av ett överraskande angrepp, drogs några trevande konsekvenser inom informationsavdelningen. Man behövde tänka efter och reglera hur förbandet skulle kunna arbeta uppdelat under den egna försvårade mobiliseringen vid en av fienden redan igångsatt slagväxling. (Mer om detta längre fram.)

"Kriget" var sålunda konsekvent mellanstatligt. Pakt stod mot pakt, med Sverige inblandat enligt den s k marginaldoktrinen. Vi skulle inte bli ensamt överfallna utan endast dras in i kamp mellan de två maktblocken. Den enda fråga för försvarets problem utanför de egna gränserna, som alltid dök upp, var hur utomlands insatta fredsfrämjande bataljoner skulle tas hem. Efterhand slutade man, i varje fall under informationsövningarna, att använda omskrivningar som "stormakten". Det var Sovjetunionen saken gällde.

Även i informationsspelens förutsättningar växte krisen alltid fram som en spridningseffekt av något olycksbådande på Balkan eller i Mellanöstern. Svårigheten var betydande när det gällde att skapa den internationella ramen på ett rimligt sätt; den fick ju inte verka löjlig eller direkt skrattretande.

Man måste snabbt glida över sådant som hur Finland kunde tänkas ställa sig om ryssarna krävde passage för ett markangrepp mot övre Norrland och hur supermakterna förväntades agera mot varandra, med eller utan kärnvapen. Skulle vi ha kunnat hantera, stå emot, överleva ett nukleärt hot eller terror med massförstörelsevapen? Det blev aldrig riktigt berört. I förutsättningen tycktes ingå att Sverige fick försvara sig ensamt utan att NATO (ännu?) hade erbjudit hjälp och börjat komma till undsättning. Samverkan med NATO-stridskrafter aktualiserades inte

Eftersom veteranerna inte primärt var upptagna av struktur och organisation förblev krigsplaneringen år efter år rudimentär för inkallade informationsofficerare. Övriga delar av Försvarsmakten satte föga tryck på dem att pröva organisationens tillförlitlighet i ett eventuellt kritiskt läge. Därmed saknades en fast grund i form av ett övat krigsförband för dem som skulle tillkomma som uppbådade vid ett pådrag.

Informationen i krislägen

Problemet inses lättast om man granskar hur informationstjänsten var tänkt att fungera under mobilisering. Försvarsstabens (från 1994 högkvarterets) informationsavdelning hade en rätt speciell uppgift i ett nationellt kritiskt läge, med regeringens diplomatiska och säkerhetspolitiska kraftansträngning som ledstång.

Avdelningen bedömdes komma att sättas på hårdast prov i ett förkrigsskede, då statsmakterna har välgrundade skäl att centralt hålla i praktiskt taget all försvarsinformation. Det var detta som krigsförbandspersonalen i slutfasen av det kalla kriget övade ett antal gånger på – för att sedan, med ett tidshopp (alltid besvärligt), komma fram till ett senare läge i övningen när krigshandlingar hade utbrutit och riket förklarats vara i krig.

Den senare övningsfasen togs med i viss ofrånkomlig oklarhet över hur många journalister som kunde finnas kvar vid det centrala presskvarteret utöver nyhetsbyråer om kriget väl utbröt. Medietrycket skulle inte minst bero på hur framgångsrikt högre och lägre regionala organ skötte informationen vid fronten (fronterna).

Så här såg i det i alla fall ut, med utgångspunkten att Sverige hade hunnit mobilisera innan det fientliga storangreppet inleddes:

Chefen för informationsavdelningen med sitt ledningsorgan, den s k A-delen, förutsattes sitta hos ÖB i hans bergrum i vad som benämndes den "hemliga

zonen". I en annan anläggning hade riksledningen sin plats. Inne i A-delen planerade och ledde informationschefen Försvarsmaktens nyhetsarbete. Order och direktiv till pressofficerarna ovan jord gavs via hans pressdetalj.

Från ÖB-anläggningen kunde också nyheter direkt gå ut, inte minst från överbefälhavaren personligen, eftersom han hos sig hade representanter för både Sveriges Radio och TT. För informationsledningens understöd och logistik svarade personal ur högkvarterets stabsbataljon. Någon anknytning till denna som moderförband till den krigsorganiserade informationsavdelningen förmärktes inte.

I ytterligare ett bergrum, B-delen, fanns för informationsavdelningens del en reservkader som, om den blev förstärkt, skulle vara beredd att överta ledningen av försvarets informationstjänst. I slutfasen av det kalla kriget leddes kadern av överstelöjtnanten Börje Johansson, som tidigare nämnt, med ett förflutet i den fredstida informationsavdelningen.

Märkligt är att fram till några år in på 1980-talet hade ingen i försvarsstaben fått verka i sin "krigsmiljö". Övningar skedde på annat ställe, innan Stefenson drev igenom att personalen faktiskt fick bekanta sig med de skarpa platserna, öva sig där och pröva de absolut oumbärliga sambandsmöjligheterna.

Utanför zonen och tillgängliga för omvärlden verkade, i vad som kallades C-delen, informationsavdelningens andra enheter. Den ena var upplysningsavdelningen, som sysslade med långsiktig verksamhet, "socialpsykologiska" analyser, broschyrer m m; här fanns embryot till egna psykologiska operationer. Den andra, presstjänsten, kallades i slutfasen av det kalla kriget pressdetachementet (med en synnerligen gammaldags term som hade tagits i bruk under 1980-talet) för att slutligen uppgraderas till *pressektionen*. Bådas uppehållsplats i krig var högskolan i utkanten av Karlstad, på några mils avstånd från de hemliga bergrummen.

För de två enheterna gällde det att hålla isär respektive verksamheter. De som var ansvariga för presstjänsten höll styvt på att nyheter och underlag för mediers egna analyser var något väsensskilt från en militär strävan att med olika medel direkt försöka påverka allmänhetens lägesbild. Samtidigt behövde båda förbanden samverka och eftersträva en gemensam grundsyn på aktuella problem. Att här hålla en rågång var understundom ansträngande och inte alldeles fritt från svårigheter; på många håll i världen har också PR- och upplysningsinsatser på ett oroande sätt alltmer kommit att flyta samman.

SPF:s centrala presskvarter

Det militära pressdetachementet ingick som del i organisationen för ett av Styrelsen för psykologiskt försvar organiserat centralt presskvarter, hela rikets port utåt. Arrangemanget var ett typexempel på det totalförsvarstänkande som hade

grundats under beredskapsåren och som växte i omfattning under det kalla krigets årtionden.

Pressofficerarna hade dubbla lydnadsförhållanden. Militärt och operativt löd de under sin chef, informationschefen hos ÖB, via krypterade förbindelser. I det dagliga arbetet förväntades de efter mobilisering och förflyttning till Karlstad lyda under/samverka med en platschef ur SPF:s krigsorganisation. För sin egen funktionsförmåga var de beroende av honom.

Inom högskolelokalerna skulle Försvarsmakten samsas med företrädare för en rad nationella myndigheter: Räddningsverket, sjukvården, Överstyrelsen för civil beredskap med flera. SPF hade ansvaret för att understöd och logistik fungerade, d v s även för de två militära enheterna.

Presskonferenser, pressmöten och över huvud taget hanteringen av massmediernas utsända och en frågande allmänhet leddes av platschefen från SPF. Åtminstone i teorin skulle denne åtnjuta en sådan ställning att han, om nöden påkallade det, temporärt kunde framträda som riksledningens talesman.

I det centrala presskvarteret betjänades ackrediterade journalister. I första hand var det tänkt att de skulle kunna orientera sig i en särskild lokal, informationsrummet (info-rummet), där alla närvarande myndigheter var företrädda i panel, bland dem pressdetachementets representant. Avsikten var att panelen ständigt skulle vara besatt för direkt kontakt med närvarande reportrar, något som i praktiken blev beroende av hur mycket folk olika grenar av totalförsvaret kunde ställa upp med.

Genom privata möten och mer eller mindre improviserade sammanträffanden i den gemensamma kafeterian eller i matsalen bedömdes mediefolket därtill skaffa sig möjligheter att hämta "exklusiv information" med egenrätt från myndigheternas närvarande personal. Det är ju så som skrivande journalister i allmänhet vill jobba; etermedierna behövde i högre grad mer eller mindre kända röster och ansikten i s k soundbites.

Verksamheten bestod förstås inte bara i att förmedla och besvara frågor. Myndigheterna skulle gå ut aktivt med attraktiva program för journalister, besök, resor etcetera – dessvärre utan säkrad tillgång till lämpliga militärt förfarna eskortofficerare. En sak att återkomma till.

Inkallade journalister överallt

Med en personalstyrka av plutons storlek hade pressdetachementet visserligen mer folk på plats än andra centrala myndigheter. Men det var ändå litet jämfört med SPF:s egen krigsorganisation på flera hundra personer med många uppgifter utöver mediehantering såsom upplysning, psykosocial expertis och radioavlyssning.

Här visade sig totalförsvaret i en omfattning som kanske få utomstående riktigt förstod. Rader av journalister, ex-journalister och konsulter var enrollerade av SPF för dess bruk, fler än vad som kunde mobiliseras i hela landet för Försvarsmaktens krigsorganisation av uniformerade informatörer. Det är rätt märkvärdigt att inte nyhetsorgan reagerade mot att släppa iväg så mycket folk till "den andra sidan". Vid en mobilisering skulle som antytts många redaktioner ha stått utan kvalificerad arbetskraft i värnpliktsåldern, just när den kanske som bäst behövdes för att nå en uppskakad allmänhet.

SPF utbildade och övade regelbundet sitt folk. Bara för direkt kontakt med massmedierna förfogade man över femtiotalet kvinnor och män. Alla avsågs kunna svara på frågor och lägga ut texten, vilket knappast lär ha gagnat någon avsikt att samordna budskapet från presskvarteret i Karlstad. Problemet kunde lätt iakttas vid organisationens övningar, där ibland några företrädare för informationsavdelningen medverkade i spelet. Det omvända förekom också. Något försök att samla alla till en gemensam övning skedde dock aldrig. Krigsplatsen kunde inte besökas i större grupper.

Myndigheterna hade stora utrymmesbehov, inte minst för den verksamhet som behövde bedrivas i arbetslokaler med journalister på behörigt avstånd. Men det var alltid känsligt att rekognosera utrymmena under terminerna. Det ansågs att de studerande skulle störas och oroas av tanken att något kunde komma att inkräkta på deras akademiska frihet.

Högskolan i Karlstad var annars onekligen rymlig för totalförsvarets informationsverksamhet. Där fanns en större samlingssal för presskonferenser och dylikt. Alternativ för mindre sammandragningar existerade i studenternas skrivsalar. Utrymmen kunde skapas för arbetande ackrediterade journalister, som genom SPF:s försorg förväntades – och förväntade sig – att få all sorts service. Det har var före GPS-telefoner och andra finesser.

Att skapa ett informationsrum för den samlade myndighetspanelen var heller inte svårt. Sämre var det med arbetsutrymmen för pressdetachementet/pressektionen. En avsedd kontorsrad längs en korridor rekognoserades. Men det var genomgående frågan om rum för en person, och vad som behövdes var en någorlunda stor centralredaktion, där arbetet kunde bedrivas gemensamt och överskådligt. Först efter det kalla krigets slut gavs sektionsledningen tillfälle att inspektera mer ändamålsenliga lokaler.

När det gällde analyser och uttalanden i framför allt känsliga lägen hade SPF den i princip viktiga uppgiften att säkerställa tillgången på lämpliga talesmän för olika professioner. Vid pressdetachementet skulle det finnas några högre militärer (helst med lägst överstes rang), som förutsattes inte bara ha ÖB:s förtroende utan även kunna skaffa sig ingående, helst dagsfärska kunskaper om lägesbedömningen i högkvarteret.

Det senare hade nog inte varit helt lätt med tanke på avståndet och möjliga problem ifall krypterade kommunikationer överlastades. Det skulle dröja innan tekniken med videokonferenser fungerad acceptabelt.

Där de bästa nyheterna fanns

Från slutet av 1960-talet var det å andra sidan inte så att överbefälhavaren direkt hade att leda Försvarsmakten i strid, om kriget drabbade det vidsträckta Sverige. Militärbefälhavarna (i det skedet sex till antalet) hade 1966 ålagts att sköta såväl beredskap som krigsplanläggning, större övningar och arméns utbildning i regionen.

Med ett ansvar över alla den väpnade konfliktens domäner, mark, sjö och luft, var det dessa herrar som, samlokaliserade med sex civilbefälhavare (en av områdets landshövdingar), operativt skulle föra försvarskampen på respektive frontavsnitt. För detta förfogade de i förekommande fall över vad ÖB hade kunnat ge dem av förband utöver grundtilldelningen i ett utgångsläge.

Om MB och hans stab sedan blev i skick att verkligen leda marin- och flygförband utöver kanske flera av arméns fördelningar samtidigt kunde även informatörer fråga sig. Överbefälhavarens operativa roll inskränktes hursomhelst till att han förblev regeringens högste militäre rådgivare. Tanken var att han framför allt skulle försöka se till att magra väpnade resurser fördelades så effektivt som möjligt för att åstadkomma ett någorlunda heltäckande försvar av riket.

Det som nyhetsmässigt kunde komma ut direkt från ÖB-berget eller pressdetachementet var under dessa förhållanden kanske inte sådana spännande eller ödesmättade uppgifter som massmedier i första hand efterfrågade. Då kunde det finnas mer att hämta hos ett stridande militärområde. Där kunde de "heta" nyheterna finnas och jagas.

I den faktiskt riktiga insikten att informationen bör följa striden (helst vara en del av den) skulle militärbefälhavarna om krig hade utbrutit överta informationsansvaret inom eget område. Bland annat hade de tillgång till lokalradion. Dock rådde vissa begränsningar. De fick exempelvis inte göra sammanställningar av egna ackumulerade förluster.

Militärområdena hade i princip samma informationsorganisation som överbefälhavaren. Hos MB i hans bergrum fanns en A-del för tjänstens ledning. I milostabsbataljonens specialkompani ingick vidare en informationspluton med uppgift att svara för upplysningar, nyhetstjänst, fälttidningar och frontreportage i egen militär regi, utgående från ett regionalt presskvarter. Militärområdets presskvarter företrädde liksom det centrala presskvarteret både civil och militär verksamhet.

I försvars- och försvarsgruppsområdena fanns utsedda informationsbefäl; frågan är om det kunde bli frågan om mer än en tillikabefattning. Inte ens

arméns högsta taktiska fältförband, ursprungligen tio fördelningar (divisioner), hade egendomligt nog under det kalla kriget några i förväg utsedde specialister på information.

Tilläggas bör att en militärbefälhavare redan under kris eller i skymningslägen (som det då hette) helt eller delvis kunde beordras överta informationsansvaret i speciella frågor av typen ubåtskränkningar. I praktiken skickade försvarsstaben ändå undantagslöst ut sina specialister vid upprepade ubåtslarm.

I ett krigsfall skulle ett stridande militärområde inte ha tillräckligt med personal för att klara en hård belastning. Här kunde pressdetachementet stötta med personal ur sin förstärkningsgrupp. Vid det kalla krigets slut hade man kommit så långt att öronmärkta omgångar skulle kunna gå ut till de största militärområdena, medan resten fortsatte att svara för militär information på riksnivå. Detachementet/sektionen fick också vara berett att ta över om ett regionalt presskvarter tillfälligt skulle komma att slås ut.

Bilden blir hur som helst att den regionala militära informationsverksamheten var mer effektivt förbandssatt än den centrala. Ett allvarligt problem hade de dock gemensamt. På båda nivåerna skulle de fredstida rutinerade och av massmedierna bäst kända informatörerna försvinna in i ledningsorganisationens bergrum samtidigt som nya, delvis förvirrande arbetsuppgifter kunde göra det mycket svårare för övrig personal att möta upp mot målen: sann, snabb, öppen och trovärdig.

Aktiva informatörer – och reservare

Alltjämt vid mitten och slutet av 1980-talet var läget i försvarsstaben för den militära informationstjänstens del att krigsorganisationens förmåga vilade på de få rutinerade företrädarna i den fredstidstjänstgörande personalen, kadern. De visste, som tidigare lär ha framgått, hur man i kriser skulle få ut bästa, eller minst skadliga, effekt av både dåliga och goda nyheter.

Särskilt under ubåtsjaktens förlovade alltför långa tid hade cheferna inte haft ro att lägga ned ansträngningar ens mer principiellt på vad som kunde krävas av ett reguljärt format informationsförband på skilda nivåer under krigsförhållanden. Den som exempelvis kom ny från ett av arméns fältförband till en krigsplacering i informationsavdelningen saknade förbandslistans realiteter och kunde känna sig hänga i luften.

För den oinvigde, utan egen erfarenhet av den fredstida tämligen breda utbildningen av informations- och pressofficerare för lokalt bruk ute i landet, kunde det i försvarsstaben te sig som att informatörskadern, när det gällde krigsfallet, gick omkring med planer i huvudet och "kontoret i fickan". En god sak var kanske ändå att den därmed inte lämnade något strid ström av papper efter sig (vilket många under 2000-talet lägger högkvarteret till last). Någon

användbar skriven arbetsordning, för att ta ett exempel på verktyg, syntes hur som helst inte till före slutet av 1980-talet.

Vissa förändringar skulle komma att inledas under Wessbergs chefstid. Av hans underlydande i krigsorganisationen dessa år hade tidigare, efter övningen på Valhallavägen 1974, flera beretts tillfälle att medverka vid ett antal övningar på nationell nivå som Leo 1978 och Cato 1982, men det blev i huvudsak mest A-delens personal och enstaka pressbefäl som deltog.

Vid två tillfällen, i Karlsborg och i Enköping, drog man samman både riksledningens krigsorganisation och försvarsstaben som ett militärhögkvarter. Det var påkostade tillställningar med en del konstigheter. Vid ett tillfälle i Karlsborg kunde man få intrycket att Sverige var i krig vid Östersjön men under fortsatt neutralitet vid Västerhavet. Så parodiskt kunde ibland alliansfriheten tolkas. Arma operatörer och informatörer!

Särskilda svårigheter uppstod när spelgruppen från teve under en de legendariska O:na i teve, Gustaf Olivecrona, insisterade på att det var dess uppgift var att ställa frågor till regeringen. Detta stötte på problem så till vida att ingen minister eller statssekreterare deltog i övningen – som vanligt kan man säga. För att inte hela det stämningsskapande TV-spelet skulle gå över styr nödgades den militäre övningsledaren, generalmajoren Liljestrand, ingripa. Han tvingade den närvarande politikern och senare ambassadören Yngve Möller (då ordförande i SPF) att ställa upp och medverka som regeringens talesman, något som dennes blida väsen endast nödtorftigt passade för.

Det var mediemakt rakt in i den militärpolitiska sfären, låt vara bara i en övning. Men det inträffade lämnade efter sig känslan av hur illa det kan gå om man som informatör hamnar i konflikt med medierepresentanter. Framför allt fick även de närvarande på lägre informatörsnivå ett perspektiv på samspelet regering–militärledning, som blev viktigt för dem som var krigsplacerade på central nivå, där sådant kunde komma att behöva handläggas.

Ett resultat av dessa kostsamma hopdragningar av totalförsvarskrafter blev att man till sist fann det fel att ge rikskansliet och statsrådsberedningen en särskild krigsorganisation. I fortsättningen skulle regeringen i krig förstärka den fredstida tjänstemannakretsen. Hjärtat i regeringens krigsorganisation blev kadern, i likhet med på andra håll. Också detta resultat medverkade psykologiskt till visst omtänkande hos några av extrakrafterna inom det militära informatörsskrået.

De rutinerade informatörerna var på det klara över behovet att driva aktiv presstjänst och alltid ha ett budskap att framföra. Erfarenhetsmässigt förblev det dock mest fråga om ett reaktivt arbetssätt. Man fick ta itu med "en fördömd kris efter den andra", för att återge en berömd stormaktsfras. Även under jakten på främmande undervattensfarkoster betraktades likafullt flertalet nyhetsmän-

niskor i huvudsak som goda samtalspartner, i alla fall i andra än ubåtssammanhang.

Kanske spelade det in att Försvarsmaktens ansikte utåt var civil. I bästa fall kunde man då tänka sig att parterna kände sig mer jämspelta. Informationschefen själv ansåg att hans bakgrund var till klar fördel i kontakterna med medierna.

I pressplutonen i Östra militärområdet hade man i början av 1980-talet vid en försvarsmaktsövning i klassisk militär övningsterräng – Bråviken och Viksjölandet – faktiskt försökt testa vad som i teve gjorde mest övertygande intryck på en allmänhet. Den agerande representanten för det militära försvaret uppträdde en gång civil och en gång i uniform. Det visade sig vara den uniformerade som de intervjuade hyste tilltro till.

Förändringarna inom journalistkåren, som inte bara handlade om en mer kritisk hållning till praktiskt taget alla sakfrågor utan även innebar att försvaret fick kunder med minskande militärkunskaper, ledde inte uppenbart till någon självrannsakan inom försvarsstaben om hur informationen fortsättningsvis skulle bedrivas. I varje fall saknas belägg för att reformer började övervägas.

Ett militärt förband?

Krigsplacerade informatörer fick inte mycket hum om filosofin bakom ledningen av Försvarsmaktens samlade informationsverksamhet. Den krigsorganiserade informationsavdelningen uppfattade och såg sig knappast som ett militärt förband. Personalen på medelhög nivå hade ingen som helst insyn i vad som för dess del kunde komma att stipuleras exempelvis i arbetet på försvarsmaktsorder (då för tiden orderpunkten 17).

Intrycket befästes att informatörerna i alltför hög grad levde sitt eget liv vid sidan av det operativa stabsarbete som åstadkoms inom försvarsstaben. Kanske kände olika parter det bäst så. En välkänd försvarsforskare hävdar att krig inte dominerade tänkandet hos svensk militär under och efter det kalla kriget utan materiel och planering. Särskilt armén var framför allt en utbildningsorganisation. Målet var avskräckning, inte utkämpande av strid, ty om kriget hade kommit skulle det ha inneburit Försvarsmaktens misslyckande.

Inkallade reservofficerare och stabsredaktörer fick således inga reella möjligheter att specialisera sig på olika uppgifter inom den militära pressorganisationen. De var inte många, och de hade ingen klokare uppfattning än andra i försvarsstaben. För subtiliteter fanns ringa plats hos informatörerna. Massiva fiendeangrepp mot flygbaser förväntades snabbt följas av inträngande över kust och/eller gräns i norr. Det var den ram man skulle arbeta inom.

Informatörerna skulle likafullt utgöra en viktig länk i den psykologiska försvarskedjan. Hade Försvarsmakten efter t ex ett överraskande angrepp verkligen

ett informationsorgan som kunde stödja operationerna med att snabbt, sanningsenligt och trovärdigt hålla medier och allmänhet underrättade om läget? Man kan fråga sig hur länge det kunde ha dröjt innan förbandet med sin reservpersonal hade skapat förutsättningar för en uthållig verksamhet.

Som presstjänsten var upplagd ännu i början av det wessbergska skedet sågs det uppifrån, hos generalerna och deras följe, också som en befängd idé att massmedie-Sverige i ett tillspetsat läge med hotande eller utlösta militära våldsinslag skulle kunna informeras av dem bäst kunde det militära läget, centralt och regionalt: *stabernas operatörer.*

Det förklarades praktiskt ogörligt att de någonsin skulle kunna hämtas ut ur den skyddade zonen och andra berganläggning, när den svenska krigsledningen väl hade gått under jorden. Man hänvisade för ÖB:s del till hans utsedda kommentatorer på plats ute i det centrala högkvarteret.

I övrigt förutsattes personalen på pressidan i krig i nästan uteslutande bestå av en handfull reservofficerare och till huvuddelen av inkallade värnpliktiga stabsredaktörer. Påfallande många av dem var journalister. Det var dessa som i ett ytterst kritiskt läge skulle möta mediestormen, medan fredstjänstens – informationskaderns – långt mer erfarna stabsmedlemmar dvaldes i sina bergrum. Behovet av olika funktioner för dem hade dittills inte heller varit tillfredsställande definierat.

Saken underlättades inte av känslan att Försvarsmakten därmed i Karlstad kunde komma att företrädas av rena amatörer på både militärt och professionellt informationsarbete – i farligt stark kontrast till andra totalförsvarsmyndigheter som representerades av sina fredstida representanter med betydande vana att möta medierna och vidmakthålla personkontakter. Kring 1990 tillkom dessbättre försvarsstabens presschef som ställföreträdande chef för presstyrkan i Karlstad, men han hindrades av sin normala uppgift från att ta aktiv del i krigsförbandets förberedelser.

Hos SPF riskerade å andra sidan mängden inkallade psykförsvarare att skapa förvirring, vad än den planerade informationsstrategin utlovade.

7. Ett reformerat förband

I omvärlden, framför allt när det gällde närområdet, var uppmärksamheten mot slutet av 1980-talet riktad mot vad som skulle komma ut ur Michail Gorbatjovs reformambitioner i Sovjetunionen. Glasnost och perestrojka hade snabbt blivit bekanta begrepp i debatten. Ett stort tal i Förenta Nationerna 1988 av sovjetledaren uppfattades av många, i varje fall de klarsynta, som den dittills starkaste bekräftelsen på att supermakten i hägnet av förändringar i sovjetsamhället var på väg att strategiskt byta offensiv mot defensiv.

Presstjänstens behov

Den svenska militära underrättelsetjänsten följde förstås utvecklingen noga. Men det kalla kriget hade ännu inte avvecklats, och för informationsavdelningen gällde än så länge den gamla inriktningen. Man övade som tidigare med tonvikten på uppträdande under en fingerad tilltagande spänning som efterhand övergick i angrepp mot Sverige och avsevärda stridshandlingar.

Denna höst, 1988, med internationellt något nytt i luften för de mest insiktsfulla, hade informationsavdelningen för första gången på fjorton år en stor samlad informationsövning i Signalregementets stabshall i Enköping. Hela krigsorganisationen med dess underavdelningar var i elden under en liten övnings- och spelledning. Bland de övade kunde endast de fyra högsta cheferna röra sig i alla lokaler, övriga var bundna till sina respektive arbetsutrymmen. Övningen inriktades traditionellt på hantering av skymningslägen och övergång till fullt krig. Det här var ledningen:

Chef: H G Wessberg
Infoavdelningen (ledning i A-delen): Chef: Majoren i reserven Roger Johansson.

Upplysningsavdelningen (i C-delen, Karlstad): Överstelöjtnant Bert-Olof Lax, militär chef i C-delen

Pressdetachementet (i C-delen): Chef: Kaptenen i reserven Olof Santesson, utrikesredaktör i *DN*.

De tre förstnämnda var alla hemmahörande inom den centrala militära informationstjänsten.

Den fjärde chefen hade visserligen i sin krigsplacering och under en rad övningstillfällen verkat inom informationsverksamheten. Men han hade aldrig tjänstgjort i den fredstida försvarsstaben och fick utan varsel tillträda ledningen av presstjänsten i krig, därför att den tidigare chefen som försvarsstabens presschef hade kommit på allvarlig kant med överbefälhavaren Bengt Gustafsson.

Därmed övertogs ansvaret för pressfunktionen under krigsförhållanden av en reservofficer som i sitt civila heltidsarbete visste något om mediestämningar och i sin skrivande roll ofta hade skäl att tänka på säkerhetspolitiska problem i riksstermer, med eller utan krisförtecken. Det kan som bakgrund ha haft sin betydelse för inriktningen det arbete, som inleddes.

Förändringen i ledningen av det krigsorganiserade detachementet gjorde det praktiskt och, som det tycktes, nödvändigt att skapa en funktion som inte längre enbart byggde på något enstaka kaderproffs förmåga och kunskaper i huvudet. Det behövde finnas en lättillgänglig information vid exempelvis skiften på olika poster och för efteranalys av utförda insatser.

Den inom presstjänsten självpåtagna uppgiften var nu att försöka planera för en organisation som i praktiken egentligen inte hade funnits med klara och entydiga utbildningsmål. Siktet ställdes in på ett bemannat och utrustat *högkvartersförband* som i alla delar med sitt bidrag kunde medverka till tyngden bakom Försvarsmaktens beslut och vidmakthålla omgivningens förtroende.

En av förutsättningarna var den outsagda att massmediernas inställning och förmåga inte kunde påräknas som någon självklar, i alla lägen given, säkerhetspolitisk tillgång för landet ens i vad som kunde bli ödesfrågor. Man fick inte nalkas uppgiften blåögt.

Inom informationsavdelningen hade det som antytts känts mest överhängande att organisera pressdetachementet (senare sektionen) som en verkligt operativ enhet. En första fråga, förutsatt att något alls gjordes, var hur en fältmässig organisation av militära informatörer i ett stort presskvarter skulle kunna se ut.

Från Bardufoss till Karlstad

En journalistresa till Bardufoss i Nordnorge, i höjd med den svenska ödemarken kring treriksröset, visade sig givande även ur perspektivet svensk försvarsinformation. Några dagar under NATO:s vinterövning 1988 med bidrag från det dåvarande brandkårsförbandet AMF (Allied Mobile Force), värdlandet och en rad deltagarländer, gav tydliga fingervisningar om hur fältmässigt rutinerade informatörer kunde – och borde – hantera korrespondenters behov.

Särskilt nyttigt var att se hur massmediefolket kunde tas om hand under vinterförhållanden. Utsända medierepresentanter ackrediterades snabbt, deltog prompt i allmänna genomgångar av militärt kunniga pressofficerare, kunde beställa intervjuer, föreslog själva eller fick förslag på lämpliga frontresor, utspisades och gavs tips om husrum över natten (och följande nätter).

Skiss över NATO:s Press- och Informationscenter, APIC, Bardufoss,Norge mars 1988:

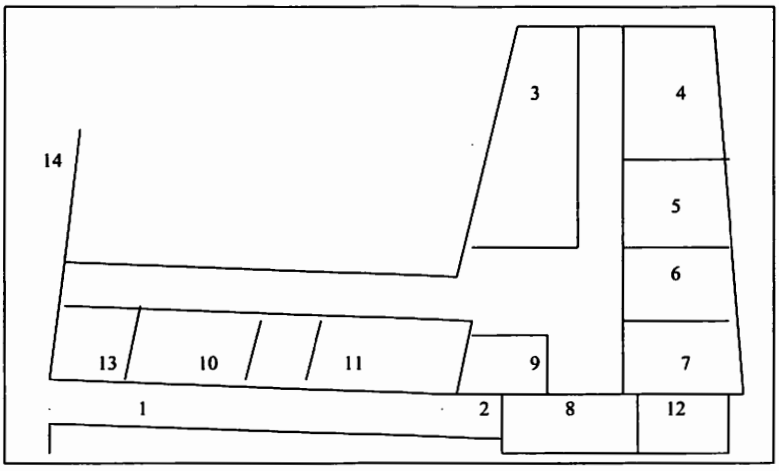

1. Hotellingång; 2. Ingång till Press- & Informationscenter; 3. Briefing Room (hörsal); 4. Answering/ Briefing Room (informationsrum); 5. Chief Information Section/Chief Desk Unit/Desk Unit (presschefen m m); 6. Reporting/Collecting Unit (insamlingsenhet, bl a lägeskartor); 7. Chief Apic/Deputy Chief Apic/ Conference Room (informationsavdelningens ledning); 8. Media Programmes Section (program, frontbesök, eskort); 9. Apic/Service Counter (ackrediterings- och hjälpdisk); 10. Media Working Room (arbetsrum för journalister); 11. Admin Section (fordon, utrustning m m); 12. Toaletter; 13. Hiss; 14. Hotellets matsal

På anslagstavlor fanns lokala program, pressklipp, pressreleaser, fotosamlingar, program för resor och annat i regi av APIC (presscentret, Allied Press- & Information Center) liksom väderleksutsikterna och internationella nyheter. De reportrar som ville ut men som inte var lämpligt klädda för sträng kyla utrustades med varma vinterkläder och tilldelades sedan fordon med eskortofficer.

De man mötte hos NATO var inga värnpliktiga stabsredaktörer under repetitionsutbildning. För upplysningar, information, kontakter med högre chefer och med förbanden svarade militära yrkesmän eller i presstjänst erfarna reservofficerare ur olika försvarsgrenar. Det föreföll att vara så här som ett fullvärdigt presskvarter borde fungera, men så låg bakom också det dåtida NATO:s vana av övningar och paktens resurser för att möte mediernas önskemål.

Bardufoss hotell tjugo år senare.

Frågan blev vad man i det centrala presskvarteret kunde åstadkomma av mediehantering på hög nivå under krig. Vid presskvarteret ackrediterade journalister skulle inte härbärgeras i närheten av högskolans campus utan förväntades bo på hotell inne i Karlstad. Det var lätt att känna professionell av avund mot hur NATO kunde utnyttja hotellet i Bardufoss som en praktiskt och strategiskt väl belägen utgångspunkt för korta pressresor till övnings/stridsområdet. Något liknande kunde försvarsstabens informatörer i sitt högskoleområde inte räkna med att erbjuda i ett från norr till söder vidsträckt Sverige.

Den svenska modellen

Exempelvis "besök på slagfältet" sågs inte som en alltför vanlig sak för högkvarteret. De måste i första hand bli en uppgift för stridande militärområden att försöka ordna, där det av säkerhetsskäl alls vore möjligt. Men mycket av det som NATO på det praktiska planet tillhandahöll uppe i Nordnorge var likafullt en utmaning för SPF att åstadkomma. Som organisationen såg ut låg huvudansvaret således på totalförsvaret och inte på Försvarsmakten i första hand.

Vilken service kunde erbjudas centralt? Utrustningshjälp till massmediers utsända var icke-existerande. Det hade veterligen ingen funderat över. Frågan om organiserade resor för reportrar ansågs kunna lösas av lokala transportföretag (bussar) fram till punkter där Försvarsmakten kunde fortsätta att föra dem framåt i en stridsterräng, då under militärt skydd. Inte heller här kändes det att man hade en färdig genomtänkt lösning, så länge alternativet Karlstad förblev aktuellt.

Annat ingav också osäkerhet. Huvuddelen av de i Karlstad verksamma totalförsvararna hade sin uppehållsplats i för medier och allmänhet stängda utrymmen. För bevakning fanns ingen militär personal tillgänglig. Man förutsatte att informationsavdelningens personal på platsen själv med sina personliga vapen skulle svara för säkerhet och skydd, givetvis också under förflyttning mellan arbetsplats och bostad ner i staden.

Framför allt kändes det inte tillfredsställande att en för landets och omvärldens reportrar sådan nyckelpunkt som det centrala presskvarteret skulle vara helt oskyddad under pågående krigshandlingar. Ett fientligt raidföretag kunde ha utan egentligt motstånd ha bemäktigat sig rikets centrala presskvarter tillräckligt länge för att runt om i världen demonstrera en svensk oförmåga att militärt skydda sina intressen.

Det talande exemplet fanns ju i effekten på den amerikanska hemmaopinionen av hur den vietnamesiska fienden under Tet-offensiven 1968 kunde tränga in i supermaktens hjärta i Saigon, i hårda strider inne på själva ambassadtomten. Det gav en chockverkan som öppnade för en opinionens svängning mot kriget, början till vad som slutade i USA:s första stora militära nederlag.

Olika alternativ föreslogs för militärt skydd av presskvarteret. En möjlighet kunde kanske vara att mindre delar av svensk specialtrupp som fallskärmsjägare kunde förläggas där under vilo- och återhämtningsperioder. Närvaron av en sådan stridsenhet hade kanske utåt kunnat bidra till bilden av ett taggat Sverige. Att föreslå något sådant betraktades förstås som naivt, Försvarsmakten hade annat för sig.

En något mindre imponerande säkerhetskänsla kunde kanske ha skapats av tillgång till enheter ur lokalförsvaret eller åtminstone det dåtida hemvärnet. Kanske kunde den militära C-delen ändå ha fått en egen liten vaktgrupp. Men det brast i fantasi och förutseende bland militära beslutsfattare. Ingen lyssnade, ingenting hände.

Det kändes att man under synnerligen lugna förhållanden vistades i ett land som i vissa hänseenden präglades av sin stora lycka och hade svårt att nalkas kriget som idé och verklighet efter 160, 170 års fred. Inte ens den gemensamma kadern i det centrala presskvarteret höll minsta seminarium. SPF förväntades ha en plan och förutsättningar att fullfölja denna plan. Ur militär synvinkel vilade

dock något oklart, amorft, över hur det centrala presskvarteret skulle lösa sina krigsuppgifter.

Det var inte mycket att göra någonting åt. Försvarsmaktens informatörer fick finna sig i det läge som statsmakterna övergripande hade bäddat för. Men annat, framför allt i organisationsväg, kunde och borde direkt appliceras av den centrala militära presstjänsten.

Försök till lösning

Första uppgiften blev att grovt skissa på olika funktioner för pressbefälet som i krig skulle verka i Karlstad. Därefter gällde det att se över personalläget och överväga i den mån de inkallades profil stämde någotsånär med kraven i en mer än tidigare utarbetad struktur.

På detachementets chefsnivå kändes det inte som värnpliktiga stabsredaktörer hämtade ur massmedierna, arbetsvilliga men med en starkt begränsad kunskapsmassa på det militära området, var de mest lämpliga att företräda rikets försvarsmakt gentemot frågvisa kolleger på den civila sidan och allmänheten. De hade i och för sig handplockats, men som en ny chef uppfattade saken var det en felsyn som låg bakom den dittillsvarande rekryteringen.

Försvarsmaktens informatörer borde inte ha haft så bråttom att svepa in förstärkningspersonal från redaktionerna. Journalister är inte nödvändigtvis naturliga informatörer åt andra journalister. I det civila medielivet råder mestadels ett konkurrensförhållande som gör att reporterns pedagogiska sida riktas direkt mot läsaren/tittaren. Hon/han är minst sagt ovan, känner sig obekväm, att själv stå i en svarandeställning.

Några journalister i presstjänsten behövde förstås vara kvar med sina påminnelser om hur deras civila kolleger tänkte och arbetade. För dem fanns viktiga uppgifter kvar i pressorganisationen. Men just direkta möten med "kunderna" krävde mer av förtrogenhet med det militära systemet och praktisk förmåga att duka för information och sälja ut högkvarterets budskap.

Här efterfrågades pressofficerare som sida vid sida av andra företrädare för totalförsvaret skulle försöka vidmakthålla tilltron och respekten för en stridande svensk försvarsmakt. De måste kunna ge snabba och övertygande faktabesked – och veta var gränsen för meddelanden gick. Några uppgift kunde bli att fungera som ständigt uppdaterade bisittare åt försvarets talesmän vid presskonferenser etc. En eller annan fick vara redo att hoppa in för presschefen vid mer rutinartade pressmöten.

Av briefare skulle komma att krävas "sådan militär kompetens och känsla för var ofrånkomliga sekretessfrågor går, att svar på massmediefrågor i stor utsträckning ges utan tidsutdräkt". Idealet hade varit att mixa de få erfarna informatörer man fick disponera med några intresserade yrkesofficerare som kunde

lösgöras från andra uppgifter. Försvarsmakten visade sig dock föga trakterad av att släppa till några militära yrkesmän från deras krigsuppgifter, utan lösningen för den utåtriktade delen av försvarsstabens informationsavdelning måste bli en annan. Enheten fick ta vad den kunde få.

Efterhand skedde i alla fall en betydande personalomsättning. Somliga värnpliktiga stabsredaktörer fick andra krigsplaceringar. De ersattes av reservofficerare, gärna med bakgrund i näringslivet och särskilt försvarsindustrin. Detta var inte något särskilt tillmötesgående eller gynnande av vapenfabrikanter utan speglade en insikt om var de militärt mest kunniga informatörerna i det civila livet kunde hittas.

Det gick inte an för den militäre företrädaren att staka sig på sådana slags frågor som andra myndighetsrepresentanter kunde svara på i sömnen. Mannen i uniform fick när det gällde elementära militära ting inte sväva på målet, kalla på andra för hjälp, haspla ur sig något för att komma ur ett samtal eller verka obenägen att serva en frågande reporter. Denne kunde inte lämnas i sticket. I svårare fall fick pressofficeren återkomma med besked, alternativt anvisa andra instanser eller myndigheter.

Företrädare utåt för Försvarsmakten fick som framhållits på annat håll inte ha en naiv människosyn men inte heller vara misantroper. En informatör med ljust sinnelag som svarade mot kraven i övrigt och åtnjöt ett mått av massmedialt förtroende var en guldklimp. Personalmålen var sålunda utstakade

Utan tydliga direktiv uppifrån pågick samtidigt ett arbete för att särskilja olika funktioner som skulle bemannas av militärt pressbefäl under verksamheten vid det centrala presskvarteret. Den lösning som valdes, tekniskt inte på framkanten men efter hand under tilltagande IT-utveckling, påverkades av erfarenheterna från NATO:s presskvarter.

En organisation skapades, där journalister från NATO-länder kunde känna igen sig. Pressbefälet blev på det viset faktiskt pionjärer i en militär värld som annars alltjämt präglades av den svenska profilen. Man skulle inom pressdetachementet/sektionen verka i vad som artade sig till *Sveriges första interoperabla militärförband.*

Med en viss fördröjning – det fanns annat som konkurrerade om informationschefens uppmärksamhet – kom i provisoriska arbetsdokument *behovet av ledning* att betonas på ett annat sätt än vad som skedde på regional nivå. Hos MB/CB präglas arbetet av att informatörerna och kunderna är nära varandra. Den militära uppgiften ligger inom ett taktiskt område och möjligen operativt område. Risker för förhastade eller felaktiga informationer kan trots allt i bästa fall avgränsas lokalt och kanske motverkas av ÖB:s personal.

På ett centralt plan, där besked till medier ofta kunde beröra strategiska frågor och riksledningens avsikter, var uppgiften ofta mindre given och krävde

just därför hårdare styrning. Misstag kunde för allvarliga följder i egna folkopinionen och hos bedömare vars förmedlande syn var viktig för de delar av den politiska omgivningen där ett Sverige i krig sökte stöd och bundsförvanter.

För ÖB:s pressofficerare infördes – i kontrast till det svenska försvarets bärande filosofi – en *kommandostyrning* om man så vill. Uppdragstaktik även inom informationsdomänen hade krävt personal på en annan och högre utbildningsnivå än informationsavdelningen hade tillgång till. Internationella krigserfarenheter säger också att uppdragstaktiken inte har någon naturlig plats i den operativt-militära informationen annat än i det personliga sättet och fallenheten att nalkas massmedier och allmänhet. Budskapet tillåter inga aldrig så klipska avvikelser. Det måste ligga fast.

Var och en av de inkallade nödgades på ett nytt sätt inse den egna rollens begränsning. Frihjulare måste dämpas. Samtidigt underströks för personalen att den utgjorde ett krigsförband med en fast plats i organisationen. Alla som ingick i den var företrädare för Försvarsmakten i civila ögon.

Inkallade informatörer måste nu tvingas att tillägna sig ett rätt stort mått av militära kunskaper, särskilt som var och en av dem även utan egen pressoperativ roll kunde approcheras av journalister utanför den stängda avdelningen, t ex i den för SPF-presskvarteret och massmedierna gemensamma matsalen. En hel del av officerarna måste komma in i militär procedur, förstå att läsa orderpunkter, inse vikten av beslut i stort, veta vad bedömandegrupper sysslade med etc.

Det rent militära beteendet hos personalen under övningar stramades upp. Det blev under avdelningens övningar morgonavlämning till informationschefen och anmälan (på vettigaste sätt) för besökande generalspersoner. Nämnas i sammanhanget kan att krigsorganisationen av informatörerna efter inledda förändringar började tilldra sig visst intresse från högre ort. Generaler dök upp några gånger. Vid den krigsförbandsövning som ägde rum vid S 1 i Enköping i oktober 1990 inspekterades, veterligen för första gången, den krigsorganiserade informationsavdelningen av såväl ÖB Bengt Gustafsson som försvarsstabschefen Torsten Engberg med besök i stabsarbetslokalerna.

I organiserat skick

Vilken roll informationsavdelningen skulle kunna spela för ÖB:s operativa bedömningar vid en allvarlig nationell kris eller i krig var beroende på var i beslutskedjan avdelningschefen kunde komma in med sina bedömanden. Informatörerna måste här räkna med visst motstånd. Nya kanske komplicerande inslag i stabsarbetet var inget som uppskattades av andra stabsmedlemmar.

En sak var att det skulle finnas en upprättad och av ÖB godkänd informationsplan för inriktningen av informationsavdelning. En annan sak var att skapa ett inflytande inne i stabsprocessen, så att operativa avsikter tidigt, från

början, utarbetades med hänsyn inte minst till vilken information som kunde och skulle bedrivas. Det var inte en fråga som kunde föras framåt via en bättre krigsorganisation på högsta informatörsnivå. Chefsinformatörerna kunde inte gärna bryta sig in i det operativt heligaste. På denna punkt blev det ingen väsentlig skillnad trots betydande ambitioner.

Inga sådana samlade högkvartersövningar bedrevs heller från slutet av 1980-talet där man bland annat hade kunnat pröva värdet av en mer offensivt inriktad krigsorganisation av Försvarsmaktens informationsavdelning. Det var möjligheter som gick förlorade för såväl försvarets operatörer som dess informatörer.

När det gäller pressdetachementet var det lättare att komma längre med en effektiviserad organisation. Personalstyrkan beräknades ligga kring trettiotalet man, så många blev det inte, i varje fall vid övningar. Enligt en första stående stabsarbetsorder, utarbetad 1988, delades styrkan upp i två avlösningar, två lag, som avlöste varandra från tidig morgon till sen kväll.

Detta var en avvikelse från försvarsstabens operativa och andra avdelningar där tre stridslag gick omlott dygnet runt. Men det bedömdes att presstjänsten inte skulle vara hårt belastad nattetid. Viss bemanning skulle givetvis alltid finnas, under natten ansågs det dock räcka med ett vakthavande befäl (VB) med hänsyn till reportrarnas arbetsvanor. Beredskap för att dra på fanns alltid.

De två "stridslagen" – pressdetaljerna – arbetade vardera med fyra arbetsgrupper på 1–3 personer.

Grupp *nr ett* hade den mycket viktiga uppgiften att svara för det grundläggande militära stabsarbetet, samla och sortera order liksom alla inkommande och utgående papper samt pressklipp. Det blev ganska mycket att hålla reda på, inklusive den dokumentation som överlämnades efter gjorda informationsinsatser, stora som små. Här fanns underlaget för krigsdagboken. Utan denna grupp hade styrkan inte varit något krigsförband.

Grupp *nr två* svarade för information/briefing gentemot både massmedier och allmänhet. Här behövdes det normalt två-tre man. En eller två arbetade mestadels per telefon inne i det egna inre "redaktionsrummet" med mediefrågor. Denne/de hade även att hålla tät kontakt med den informatör som verkade utanför, i den öppna delen av det central presskvarteret som svarande för Försvarsmakten i SPF:s svarspanel. Militära besked utåt måste vara samordnade.

En viktig uppgift var att förbereda exempelvis generaler inför pressmöten, hålla dem uppdaterade minuterna för ett framträdande och medverka som bisittare, oftast med uppgiften att banda vad som sades. Det enda utländska språk som skulle användas var engelska. Pressofficerarna bekymrade sig för högre officerares dåliga språkförmåga och aktualiserade frågan huruvida inte dessa skulle uppträda mera myndigt och övertygande om de fick tala på sitt modersmål med tolkning till engelska.

Den militärt valda presslösningen innebar hursomhelst att vid varje givet tillfälle under den långa arbetsdagen förutom chefen och dennes ställföreträdare högst två à tre briefare åt gången svarade upp mot massmediernas krav på besked vad det gäller rutinärenden, uppföljning etc.

Verkligheten ansågs ha visat att det som troddes vara ett rutinsvar kunde i värsta fall ge – eller tolkas på ett sådant sätt som gav – oöverskådliga följder. Det rörde sig av detta skäl om en medvetet smal organisation; ibland beroende på inkallelseläget alltför smal för effektfulla övningar. Tanken bakom de få utsläppspunkterna till omvärlden var förstås att Försvarsmaktens informationschef skulle kunna hålla i den militära informationen bättre än om många kunde fara iväg med upplysningar åt allehanda håll (som fallet kunde ha blivit i SPF:s egen informationsavdelning).

För framför allt chefer och briefingpersonal – men egentligen för hela C-delen – gällde det inte minst att hela tiden vara vaksam på huvuduppgiften genom att avläsa stämningar i landet och bland journalisterna i det centrala presskvarteret och föreslå behövliga insatser; info-sektionen i form av brett riktad upplysning och propaganda, pressektionen med effektivare traditionella informationsinsatser, kanske främst gentemot korrespondenter som bedömdes vara särskilt betydelsefulla för hur en konflikt kunde uppfattas, man kan kalla det "krigsmålningen".

Stöd till briefarna särskilt i detaljfrågor skulle stå att finnas i grupp *nr tre*, som gjorde researcharbete, tog reda på fakta, sökte uppgifter i reglementen och om vad som kunde sägas beträffande enskilda förband, deras dimensionerande utrustning etc. Utan sådan hjälp riskerade briefaren i råka i svårigheter så snart som journalistfrågor gick utanför vad han eller hon normalt behärskade. Gruppen hade den viktiga uppgiften att hålla sektionen uppdaterad med kartor, en mer allmän för journalisterna i info-rummet och en med mer militära detaljer för detachementets/sektionens eget bruk.

Grupp *nr fyra* (ofta kanske bara en enda man) hade hand om programverksamheten, bl a journalisters besök utanför presskvarteret. Det var under det kalla kriget ett verksamhetsområde som kanske alltför få krigsplacerade informatörer övades att syssla med.

Från försvarsmaktsövningar hade inkallade informatörer visserligen lärt sig att besökares resor under fredsförhållanden hanterades av fredspersonalens ringrävar och äldre yrkesofficerare, särskilt som eskort åt särskilt viktiga besökare (VIP). Men den krigsmobiliserade militära C-delen hade, som har framgått, likafullt ingen som helst eskortgrupp tilldelad, något som återigen kändes som ett tecken på bristande realism och avsaknad krigserfarenhet inom det svenska försvaret.

Bland informatörerna avsedda för Karlstad fanns också den tidigare nämnda förstärkningspersonalen, i första hand avsedd för att stötta hårt ansatta militärområdens informationsplutoner. Så länge den var kvar vid C-delen förstärkte denna personal pressektionens grupper ett, tre och fyra, var det behövdes mest.

Efter Berlinmurens fall i november 1989 fick de till det centrala presskvarteret tilldelade kommentatorerna en ändrad roll. Uppgiften blev inte att tala för ÖB. Kommentatorerna förutsattes mer bistå pressofficerarna med sakkunskap i frågor kring doktriner, stridssätt till lands, till sjöss och i luften. Frågor och önskemål om intervjuer kunde ställas till dem. Men ingen i högsta ledningen kom att tänka på i förväg vilken tyngd Försvarsmakten kunde ha haft bland massmedierna, om i det centrala högkvarteret hade funnits någon pensionerad general placerad som militär trygghetssymbol.

Vid behov skulle i alla fall de närvarande höga officerarna från olika försvarsgrenar kunna medverka vid presskonferenser och andra möten med massmedierna. Men pressofficerarnas chefer hade uppfattningen att detta var helt otillräckligt. De ansåg att mediehanteringen av landets militära operationer endast kunna utföras trovärdigt och psykologiskt övertygande av någon av de yrkesmän som faktiskt planerade/ledde operationerna.

Den bäste militäre informatören

Uppfattningen om den önskvärde informatören byggde inte på någon teori eller doktrin, utan resonemanget var praktiskt tänkt: det var lätt att se att *den informerar bäst som vet bäst*, och det är ofta nog just *operatören* – detta vad än Stefenson tyckte i fallet Hårsfjärden.

I många fall var det kanske endast operatören som med tillräcklig tyngd kunde förmedla information om nyss avslutade, eller i enstaka fall fortfarande pågående krigsoperationer. I efterhand har ju denna uppfattning – jämför amerikanerna i Kuwait- och Irakkriget – stärkts av erfarenheterna från internationella fredsinsatser. Om den egna styrkan inte "erövrar dagordningen" gör någon annan det, kanske motståndaren. I sådana missioner måste man räkna med att nyss eller alltjämt stridande parters medier bedriver propaganda och försöker sabotera pacificeringsinsatser.

Försvarsmaktens informatörer under kriget hann väl inte särskilt långt i sitt förfäktande av att informationen helt enkelt vore en del av operationen; ännu mindre förmådde andra officerare ta till sig tanken att informationsstrategin rent av kunde styra upplägget av operationer. Men informatörerna hade börjat sprida insikter om att människor i demokratiskt styrda och mediegenomsyrade samhällen kräver motiverade beslut, helt i linje med den ledningsfilosofi som

förkunnas på FHS. Folk tar starka intryck av misslyckanden och – framför allt – förluster.

En bärande tanke var vidare att den som skulle informera inte kunde överlåta ansvaret för hanteringen av sekretessbetonat material till några massmedier. En viss förtjusning i "bakgrundssamtal", där mycket kunde sägas men inget fick skrivas/rapporteras, fanns sedan tidigare högre upp i försvarsstabshierarkin. Pressofficerarna ansåg dock att det inte kunde vara journalistens sak att hålla inne med en nyhet bara därför att han hade fått den som en "förtrolig" uppgift.

Förkastligt vore å andra sidan av en informatör att försöka dölja information enbart av skälet att den kunde vara generande för Försvarsmakten och kasta en skugga över dess allmänna kompetens. Sådana förnekanden straffar sig förr eller senare, det vet svenska folket från det partipolitiska livet.

Utgångspunkten var således att Försvarsmaktens företrädare skulle vara kompetenta nog att inte lockas ut på tunn is, inte prata bredvid mun, aldrig förledas att avslöja sådant som man av direkta operativa skäl måste hålla tyst om. Det här var givetvis rena självklarheter, men de ventilerades inte förrän ledningen för presstjänsten direkt tog upp dem.

Hur det senare har gått med frågan om operationsledares möjligheter att informera hör inte hemma i en redogörelse för Försvarsmaktens informationstjänst under det kalla kriget. Det tog tid att plantera ett nytt synsätt. Men det kan vara av intresse att veta att något började hända vid slutet av 1990-talet.

Sålunda medverkade vid fingerade pressmöten (bl a vid videokonferenser) och mediebesök under övningen "Polstjärnan" 1997 i Norrbotten både militärbefälhavare, stabschef, fördelnings-, brigad- och gränsjägarchefer liksom militärområdets operatörer; alla med en klar ambition att göra väl ifrån sig. Elever vid Försvarshögskolan med information som fördjupningsämne kring sekelskiftet började uppfatta nödvändigheten av viktiga budskap vid medieframträdanden som en sak för operatören både vid fredsfrämjande internationella insatser och i asymmetriska konflikter.

Mycket som kunde ha åstadkommits redan under det kalla kriget blev förvisso inte gjort. Den militära informationsstruktur som upprättades medan Sovjetunionen fortfarande existerade visade sig dock påfallande hållfast, särskilt när det gäller ledningsförhållandena, långt efter det att makten hade brustit ur Gorbatjovs händer och Moskvas imperium fallit.

En rad kända medverkande

I flera fall rörde det sig om samma chefer under åtta år framåt från 1988. Som en illustration kan man, om ytterligare en utvidgning utanför tillåts, just ta läget 1996:

Högkvarterets Informationsavdelning, HKV/INFO:
Chef: Överste Ove Wagermark

Planeringssektionen (i A-delen) (inklusive pressdetalj):
Chef: Majoren i reserven Roger Johansson

Kadern i B-delen: Chef: Överstelöjtnant Börje Johansson

Försvarsinformationsektionen (i C-delen):
Chef: Överstelöjtnant B-O, Lax, militär chef C
Stf: Överstelöjtnant Per Arne Persson

Pressektionen (i C-delen):
Chef: Majoren i reserven Olof Santesson
Stf: Majoren i reserven Bertil Ternert, Försvarsmaktens presschef

Några förbandsbeteckningar har här ändrats. Men den från organisationssynpunkt viktiga förändringen skedde 1990, då Ove Wagermark efterträdde H G Wessberg som Försvarsmaktens informationschef. Efter mångas år hade avdelningen åter fått en militär yrkesman som chef. Beslutsamt såg han till att avdelningens tre huvudenheter fick sin numerär och reviderade organisation fastställd i P-tabeller.

För informationsavdelningen fastställdes en arbetsordning i krig och för pressektionens dess tidigare stående stabsarbetsorder i reviderad form.[24] Nu hade organisationen verkligen hemortsrätt i Försvarsmaktens opverk.

Nedan visas hur pressektionen i detalj kunde se ut i slutfasen. Organisationen är densamma som före det kalla krigets definitiva slut. Det gäller i flera fall även personalen på ledande befattningar:[25]

Chef: Santesson, Olof, RO/Mj A 8/Fo63
Stf: Ternert, Bertil, RO/Mj I 1/Fo 44 Försvarsmaktens fredstida presschef

Kommentatorer: Berg, Jan-Åke, överste i flygvapnet
Uller, Lennart, överste i armén
Vakant: En kommendör/överste i marinen

[24] *Arbetsordning i krig för Högkvarterets informationsavdelning* respektive *Pressektionen. Stående stabsarbetsorder.*

[25] Enligt kopia på arbetshandling, baserad på P-tabell Informationsavdelningen.

Pressdetalj 1:

Chef: Elerud, Per, RO/Mj A 4
Pressbefäl: Ahlgren, Jan, RO/Mj FV/stril
Enbågen, Ola, RO/Kn A 4
Fröberg, Niclas, RO/Lt 2.Minkri avd
Lundin, Nils-Ingvar, RO/Kn P 2/Fo 14
Stabsredaktörer: Ekengren, Håkan
Bergstrand, Mats
Ahlin, Per

Pressdetalj 2:

Chef: Zettermark, Hans, RO/Mj FMB/KA 3
Pressbefäl: Annerfalk, Anders, RO/Kn F 16
Nilsson, Sven-Christer, RO/Kn A 3
Wachtmeister, C-J, RO/Kn MB S
Jarl, Michael, RO/Kn
Stabsredaktörer: Hallberg, Lennart
Fack, Olle
Killander, Lars

Förstärkningsgrupp 1:

Chef: Jilmstad, Lars, RO/Mj I 15/FO 34
Pressbefäl: Larsson, Peter, RO/Kn P 2/Fo 14
Rönnow, H –H, VO/Kn
Stabsredaktör: Rothsten, Mikael

Förstärkningsgrupp 2:

Chef: Wenkel, Thomas, YO/Örlkn
Pressbefäl: Ahlerup, Thomas, RO/Kn F 21

Stabsredaktörer: Brännström, Leif

Pressdetaljerna avlöste varandra från 05.00 till 23.30, tiden uppdelad på fem pass, så att detaljerna kunde alternera sina skift från dag till nästa. Även förstärkningsgrupperna förutsattes ta sina pass så länge de var kvar vid sektionen. Tiden mellan passen utnyttjades för utvärdering av gjorda insatser, vidareutbildning och vila.

Över båda förstärkningsgrupperna förde vid detta tillfälle Thomas Wenkel befälet. Han arbetade på HKV/INFO, liksom Peter Larsson. I övrigt lär många inom försvarssektorn känna igen en rad av namnen i detta officerstäta förband.

Den individuella förmågan

Tämligen täta övningar på tröskeln till dataåldern hade visat att teknik inte ersatte gamla krav på individuell förmåga. Vad den operativa ledningen enligt pressdetachementets/sektionens önskemål hade kunnat delge massmedierna skulle trots allt gälla den mest kvalificerade informationen. Åtskilligt av arbetet med massmediernas – och allmänhetens – frågor och önskemål måste uträttas på rutinplanet.

Briefare riskerade att alltför ofta lämnas i sticket uppifrån och frestades då själva med att komma undan genom att haspla ur sig något kort och ofullständigt. Mycket arbete lades ned från sektionsledningen vid utvärderingar och egna seminarier att försöka bibringa den för medietrycket utsatta personalen större säkerhet. Vad som krävdes var inte enbart ren militärkunskap; kunde man också locka fram mer av psykologiskt känsla hos de agerande vore verkligen mycket vunnet. Färdigt blev arbetet förvisso inte.

Inom sektionen gällde det att vinna förståelse hur journalister borde behandlas på grund av deras kunskapsläge. Det gick inte att hantera alla lika. I informationstjänsten gällde dessvärre ingen demokrati. De mest kunniga reportrarna och internationella prestigenamn kunde man behöva prioritera, däremot inte ensidigt gynna dem som enbart var försvarspositiva utan egen urskillningsförmåga. De potentiellt mest kritiskt lagda, kanske utländska korrespondenter, fick man ta i varligt.

Det gällde att inte mota bort journalister eller, å andra sidan, försöka utnyttja dem för några propagandistiska försök. Den för den långsiktiga trovärdigheten säkraste attityden var nog att visa respekt för mediernas arbetsformer och drivkrafter, hur mycket deras resultat än kunde irritera den som tvingades att se sitt kloka budskap hanteras och kanske direkt förvanskas i andras händer. Dithän hade i varje fall inställningen inom pressektionen långsamt mognat fram.

Utsedda chefer och briefare hade förmodligen också behövt fundera över om inte särskilt de utländska militära (t ex de brittiska) informationsproffsens trick var väl manipulativa. Det gällde inte minst rekommendationen att man alltid måste ha ett budskap, alltid hålla fast vid det – och när det var som mest kritiskt – motverka ofrånkomliga nedslående medgivanden om bakslag genom att dra fram de goda, uppmuntrande exemplen på lyckad verksamhet. Man fick akta sig för att med hull och hår bete sig så, med risken att avslöjas som manipulativ.

Det här att envist föra ut ett budskap i vackrast möjliga dager skulle efter det kalla kriget med ett anglosaxiskt begrepp bli känt som *spin*.[26] Kanske kunde pressofficerarna i stället ha hållit fast vid ett antagande om att hyggligt informerade massmedier i praktiken utan särskilda informatörsknep hade klarat av att ta en del av ansvaret för att informationen om svensk säkerhetspolitik verkligen nådde fram.

Detta gick inte att klara ut under enkla informationsövningar, och från högkvartersledningen kom inga ledpunkter för en svensk militär informationsstrategi. Verktygen fick sektionen själv försöka slipa inom en organisationsram som man hoppades var funktionell.

---

[26] Om hur fenomenet tog fart, i Kurtz, Howard: *Spin Cycle. Inside the Clinton Propaganda Machine*, The Free Press 1998.

8. Information i krig

Ledningen för presstjänsten sysslade inte bara med att åstadkomma en ändamålsenlig organisation. Man arbetade även längs andra spår med att skapa och dokumentera underlag för verksamheten, egentligen för hela Försvarsmaktens information i krig.

Beredskapsåtgärder

Ett sådant spår redovisas i bilaga.[27] Det gäller en folder för vid SPF ackrediterade journalister under krigsförhållanden. Arbetet gjordes som en beredskapsåtgärd och foldern blev aldrig fastställd, eftersom en tid bröt ut där Sverige avskaffade det militära hotet inom en tioårsperiod, förlängd varje år, och Försvarsmakten tog "time out". Texten kan ha ett teoretiskt intresse hur en förtänksam svensk försvarsmakt kunde ha förberett sin mediebehandling om kriget verkligen hade kommit.

Här finns bland annat en orientering om vad som borde (skulle?) förbli sekretessbelagt, såsom beredskapsåtgärder, uppmarsch, styrkeförhållanden och pågående operationer. För att undvika att ge en motståndare några "kvitton" skulle försvarets informatörer aldrig rutinmässigt lämna ut förlustuppgifter. Detta föreställde man sig att krigskorrespondenter och andra reportrar skulle kunna bringas att förstå och finna sig i.

Vidare klargjordes, i enlighet med folkrätten, att exempelvis bilder av eller inspelning med soldater som plågas av smärtor eller allvarlig chock inte skulle tillåtas. Detsamma gällde soldater med svårt missbildande skador. Fångar skulle inte få fotograferas.

---

[27] Utkast i författarens ägo, med utgångspunkt i Försvarsmaktens organisation kring 1990. Återgivet i originalskick utan språkgranskning.

På USA/NATO-manér räknade för presstjänsten ansvariga även med behovet att organisera "pooler" vid frontbesök, där anvisningar från medföljande pressbefäl och ansvariga på stridsplatsen måste följas. Det framhölls sådant som att chefer vid besökta förband skulle vilja vara underrättade om en journalists närvaro, men att det sedan självfallet skulle stå denne fritt att tala med vem som helst i förbandet, när tjänsten tillät det.

Frågan om förluster m m

En hel del arbete lades också ned på vad som tidigare inte fanns nedtecknat hos informationsavdelningen – nämligen redovisningen för nationen av förluster i krig eller allvarliga kriser. Från personalavdelningen hade inga anvisningar setts till. Men i varje fall informationsavdelningens övningar med inkallade journalister som spelgrupp visade entydigt på att denna fråga i ett samhälle som det svenska snabbt kommer upp i medier under ett våldsamt skede eller rent av i ett krisläge.

Bedömningen, influerad av exempel från Israels krig, särskilt Yom Kippur, blev att sådana förluster av personal och viktig materiel som hade ackumulerats under ett antal krigsdygn endast skulle offentliggöras efter beslut av ÖB, troligtvis i samråd med regeringen. Uppgifterna fick inte vara vaga. Bakom resonemanget låg tanken att redovisningen av samlade förluster psykologiskt vore en riksangelägenhet som måste hanteras på högsta nivå.

På detta område rörde sig pressofficerarna oroande nog på en för landets försvarsmakt alltjämt jungfrulig mark. Det bekräftades av hur osäkert högre chefer hanterade förlustproblematiken i varje fall under övningar. Blott alltför lätt hemföll de åt vaga beskrivningar av "små" eller "måttliga förluster", erfarenhetsmässigt och garanterat just sådana uttalanden som väckte mediers krav på mer uppgifter eller – värre – lockade dem till spekulationer.

Exempel på annat som under åren övades av presstjänsten var hanteringen av några typfall: vådabeskjutning av egen trupp ("friendly fire", "blue on blue"); av allmänheten redan uppmärksammade allvarliga förluster för egen luftbekämpad stridsgrupp under uppmarsch; misstankar mot svensk trupp för folkrättsbrott såsom fångars död under snabba stridsförlopp. Ingen av informatörerna hade någon erfarenhet av att sådana allvarliga, i praktiken blott alltför vanliga händelser hade särskilt övats av Försvarsmakten tidigare.

Informationsavdelningen sökte också på pressofficernas initiativ få klart för sig styrningen av informationstjänsten skulle fungera under krigsförhållanden. Högkvarterets tanke var att Försvarsmakten skulle ledas med ett sparsamt flöde av ÖB-ordrar (inklusive gällande informationsplan). De skulle ge en grov inriktning av underställda chefers uppgifter, med tydliga mål och tilldelade resurser.

En dylik ÖB-order skulle oftast ha lång giltighet – från en vecka till flera veckor, undantagsvis några dygn. Systemet visade sig trubbigt för informationstjänstens behov. Vid en övning prövades därför användning av kortsiktiga inriktningar av informationstjänsten. Ledningen i övrigt bestod av till stor del av de ledningskonferenser som genomfördes som krypterade gruppsamtal.

En fråga som kunde tänkas beröra den enskilde pressofficeren var för militär informationstjänst klassisk. Vad av Försvarsmaktens ambitioner och avsikter skall offentliggöras? Vid ett övningstillfälle meddelades utåt ÖB:s avvägning av försvarsresurser mellan ett hot i Mellansverige och ett i norr. Effekten i spelet av ett uttalande av innebörden att en del av landet tydligen kunde prisges åt angriparen blev mycket negativ. Något sådant besked hade absolut inte bort ges i ett verkligt läge.

Praktiska dokument skrevs för att klara ut reglerna för massmediers rapportering i ett svenskt krigsfall. Tvärtemot vad många människor tror tillåter inte vår lagstiftning censur i krig, vilket däremot förekommer i andra länder, även demokratier. Det påpekades för medierna att Försvarsmakten aldrig hade varit positiv till inskränkningar i tryckfriheten under de utredningar som hade legat till grund för gällande lagar.

Eftersom massmediers material inte kunde förhandsgranskas fick man pröva att begränsa tillgången till information. Hela län skulle kunna avlysas av länsstyrelsen, kanske dock med små möjligheter att övervaka efterlevanden av beslutet. Militära förband kunde själva förbjuda tillträde till och fotografering i mindre områden; även de nog mycket svårövervakade. Praktiska skäl kunde förstås hindra andra än militär personal att ta sig fram i ett stridsområde.

ÖB eller MB

En ofta svår fråga gällde på vilken nivå information skulle ske. Med pressofficerarna diskuterades i seminarieform ett antal typiska krigsfall rörande handläggning hos ÖB respektive MB. Några "lärarlösningar" redovisas här: [28]

1) "Överflygning av en välvilligt ställd pakt över ett redan angripet Sverige". I detta fall skulle det inte räcka för pressektionens vakthavande med att hänvisa till UD. Sålunda borde myndigheten ÖB via planeringssektionens pressdetalj (inne i berganläggningen) översiktligt kunna redovisa vilka order som hade getts MB i området, beskriva händelsens betydelse för det aktuella krigsläget på riksnivå och gärna ge historiska exempel för att sätta in händelsen i ett rimligt perspektiv. Inte minst behövde Försvarsmaktens egen personal orienteras.

För MB gällde att redovisa vilka order han hade fått från ÖB, beskriva hur överflygningen hade gått till, vilka instruktioner som luftförsvaret hade fått och

[28] "Presstjänsten i krig. Några typfall". Arbetspapper i författarens ägo.

hur övervakningen tekniskt säkerställdes. Orientering måste nå all personal i milot.

2) "Ett av många civila bevittnat förödande luftangrepp i öppen terräng mot en stridsgrupp under uppmarsch mot angriparen." Här skulle ÖB inte göra några direkta uttalanden, eftersom detta var MB:s bord. Däremot kunde högkvarteret som bakgrund erinra om hur förband tillförs från mindre utsatta militärområden och att vi inte kan undvika förluster under tilltransporten. Eget luftherravälde hade inte förutsatts vid ett angrepp från en stormakt. Inget skulle sägas om typen av förband eller dess beteckning.

MB å sin sida skulle bekräfta förluster vid tillfället men inte säga något om omfattningen av förlusterna eller om det drabbade förbandet. Man skulle från MB-staben erinra om att Försvarsmakten inte uttalar sig om pågående operationer. MB fick inte låta sig dras in i diskussioner om påstådd mörkläggning av bakslag. Däremot skulle man framhäva hur skadade togs omhand.

3) "Stora siffror över svenska förluster i omlopp i landet efter ett antal dygns strider." Av psykologiska skäl väljer regeringen och ÖB att offentliggöra korrekta uppgifter. Det här är helt och hållet ÖB:s sak.

MB får aldrig redovisa ackumulerade förluster. Däremot kan det finnas skäl för militärbefälhavaren att omtala egna förbands personförluster i samband med något lyckat bataljonsföretag. Redogörelsen får i så fall inte innehålla missbrukade begrepp som "måttliga" eller "små". Den skall gälla exakta antalet stupade, sårade och saknade vid tillfället, som med hänsyn till behovet av rapportering till staben måste ha inträffat minst ett dygn före omnämnandet till massmedier.

4) "Eget stort motanfall norr om Mälaren förbereds, med annan del av Försvarsmakten insatt för att tills vidare binda fienden på Södertörn." ÖB kan då beordra informationsavdelningen att allmänt säga att ett avgörande förestår, om det redan av andra skäl verkar troligt att så är fallet. Det kan därvid påminnas om att MB har tillförts tillgängliga resurser enligt grundidén om kraftsamling till rikets mest utsatta delar och om att det är han och hans underlydande chefer (DUC) som genomför striden enligt principen om uppdragstaktik. Redovisningen hålls till de stora dragen, svar på taktisk nivå undviks. Ingen antydan ges om när anfallet slås ut, och högre förband redovisas inte. Vid behov kan man efter direktiv ta upp frågan om hantering av stupade, sårade och tillfångatagna motståndare.

Hos MB kommenteras inga frågor om det aktuella läget, eftersom det handlar om pågående eller förestående operation, förstås heller inget om deltagande förband eller var de skall sättas in. Men MB kan understryka att hans förband är väl förberedda. Och han kan gärna pröva om det på ett sent stadium är möjligt att ordna frontbesök för journalister hos något förband i andra echelongen. Sär-

skilt sjukvårdsförberedelser ges offentlighet. Slutligen bör MB-staben med iakttagelser av massmedieläget medverka till eventuella psykologiska åtgärder för att befästa motivationen och tillförsikten hos förband under utgångsgruppering.

Var på plats och när

Med tankeprocesser som i de här fallen och liknande försökte Försvarsmaktens informationsavdelning, och kanske särskilt pressektionen, borra i frågorna om hur Sverige på olika plan skulle försvara sig mot en angripare.

Frågan är om det någonstans annars inom det militära försvaret tänktes lika mycket och övergripande, inte bara om hur krigets gång skulle förmedlas till de många människorna via massmedierna utan även om hur för Försvarsmakten besvärande och svåra händelser av nationellt och internationellt intresse faktiskt kunde inträffa under stora markstrider.

Ett spörsmål som först sent kom upp gällde hur informationsavdelningens fredstjänstgörande personal skulle kunna förstärkas ur krigsorganisationen i, som det då alltjämt hette, skymningstid. Vilka som skulle verka under beredskapsalternativ "mindre" (50 000 man) var klart – det var fredskadern. Under alternativ "större" (200 000 man) borde rimligtvis hela den krigsorganiserade informationsavdelningen ingå i pådraget, men detta klarades inte riktigt ut med personalen.

Någon mobövning blev inte av. Vad som skulle hända om ordern "Givakt" gavs borde ha resulterat i att snabbt tillgängliga delar av C-delen inom ett dygn kunde verka från Karlstad. Det förutsatte att SPF gjorde samma pådrag. För A-delen gällde ÖB:s beslut om varifrån ledning skulle utövas. Så länge regeringen var kvar i huvudstaden verkade också han därifrån. Om delar av högkvarteret begav sig till ÖB:s bergsanläggning var det rimliga att delar av A-delen följde med, under det att informationschefen var där ÖB var.

Att hantera spännvidden mellan fred och fullt krigspådrag var inte alldeles enkelt. Någon beredskaps- eller mobiliseringskontroll av informationsavdelningen genomfördes aldrig.

Hur långt nådde man?

Informationsavdelningen var ett markförband, och ansvaret för mobiliseringen och utrustningen låg därmed på armén, men något intresse därifrån märktes inte. Även ett högkvartersförband borde ha utsatts för prov och granskning.

I pressofficerarnas framtidsvision skulle pressektionen visa full krigsduglighet, även om det kändes långt till att den faktiskt kunde tilldelas en 5:a i betyg. En 4:a var ett mer realistiskt mål. I praktiken var kanske en 3:a mest rättvis.

Å andra sidan hann informationsavdelningen bli försvarsstabens/högkvarterets mest övade förband.

Man ställer sig då frågan hur det var beställt med andra delar. Staben fick ju klagomål. Militära yrkesmän hävdade att Försvarsmaktens förtroende sattes på allvarligt på spel med en operativ ledning som inte övades eller som, om den deltog i övningar, bröt upp i förtid före avslutning och genomgång. Det har av generalstabsofficerare sagts att "den vanligaste högkvartersövningen var en inställd övning". Informatörerna ställde i alla fall aldrig in.

Avdelningen uppnådda utbildningsnivå antyds kanske bäst av de erfarenheter som tyvärr mer samlat drogs först hösten 1996 efter informationsövningen "Hellfrid". Försvarsmakten hade då ännu inte rett ut vissa oklarheter i kris och krig. Vilka skulle exempelvis hantera frågor från oroliga anhöriga, ÖB, MB eller personalfunktionen i högkvarteret?

Det krävdes en total inventering av de uppgifter som över tiden skulle lösas av informationsavdelningen. Avdelningsledningen borde analysera vilka uppgifter som skall, alternativt inte skall, utföras under en krisutveckling, hävdades det i en PM från upplysningssektionens chefer.

Man stod på tröskeln till internettiden, och uppfattningen var att krigsorganisationen inte hade riktigt hängt med, även om de inkallade hade skaffat sig viss vana vid multimedier. Kompetensen ansågs inte tillräcklig för uppgörandet av *styrande budskap*. Sektionens socialpsykologer fick läsa att de inte kunde "uppfinna hjulet" varje gång de övade – en kritik som nog många stabsmedlemmar i det militära känner igen. Arkiverat material hade utnyttjats dåligt.

Med sambandet hade det varit problem som kan misstänkas ha varit blott alltför utbredda i en mobiliserad svensk försvarsmakt. Nätverket fungerade inte mellan sektionerna. Ett antal handlingar och meddelanden som rätteligen borde ha gått på kryfax förmedlades därför okrypterat av bekvämlighetsskäl. Detsamma hade gällt telefon. Krypterade samtal var inte alltför vanliga.

Innebörden av att informationsavdelningen hade både en ledningsfunktion och en verkställande funktion var inte tillfredsställande utredd. Enligt de egna cheferna borde reservofficerarna ha skaffat sig bättre kunskap om hur kadern arbetade i fred och under fredskris. Mer förvånande är iakttagelsen att såväl kadern som reservofficerarna behövde lära sig Försvarsmaktens ledning vid förhöjd beredskap och i krig.

I både freds- och krigsorganisationen borde kraven på informations- och ledningskompetens vara vägledande för anställning och krigsplacering. Prioritet nr två borde vara kunskap om och förståelse för Försvarsmaktens uppgifter, planläggning, organisation och ledning, hette i utvärderingen.

Chefen för pressektionen var inför sin förestående pensionering både kritisk och självkritisk. Han tog upp egen oförmåga att få personalen att fungera sä-

kert, stadigt och "på rätt nivå". Bristerna gällde även de mest rutinerade inom sektionen, flera som hade varit med i snart ett decennium. Övningen hade gått halvknackigt i krisskeden och ännu sämre "i krig", då avvägningen ÖB-MB ställde till med extra problem.

De som svarade för briefing hade alltför ofta svarat kort och ofullständigt. I sammandrag: "mer måste göras för att bibringa personalen större säkerhet vad det gäller militärkunskap och locka fram mer av psykologisk känsla i en trots allt, även för garvade informatörer, ovan roll. Blott alltför mycket av jobbet återstår."

Samtidigt uppfattade sektionsledningen sektionens uppgift som den svåraste i informationsarbetet. Andra i avdelningen mötte problem som tog längre tid att utkristalliseras och som kunde hanteras i ett mer utdraget tempo. Det var pressofficerarna som i direkt kontakt med massmedier och allmänhet stod i det psykologiska försvarets främsta linje; misstag här kunde sprida obehagligt vida ringar på folkhavet.

En granskare utanför avdelningen var också något snällare. Han fann att presstjänsten faktiskt mer hade agerat och själv prioriterat sina insatser än man hade reagerat på signaler och frågor. Det lät som på gott och ont. Ambitionen hade funnits hos informationsavdelningen att något litet kunna påverka själva striden så att den blev aningen av "diplomatins förlängda arm".

En annan bedömare från högkvarteret ifrågasatte informationshanteringen i C-delen och ville ersätta de två pressdetaljerna med stridslag på samma sätt som då överlevande föredelnings- och brigadstaber arbetade. En mening löd: Vi (Försvarsmakten) måste se medier som en tillgång som vi skall utnyttja och inte som om det vore något "som hunden släpat in".

Även denne officer efterlyste en kompetens i A-delen att skapa strategiska underlag för ett arbete på längre sikt i både A-delen själv och B- och C-delarna. Till kritiken hörde att han i huvudsak saknade kartor där läget i landet kunde följas. Men han hade i alla fall funnit "ett engagemang man sällan ser i övriga delar av Försvarsmakten".[29]

Och det hade börjat hända saker – utöver vad som dittills hade varit hemsnickeri i olika sektioner, framför allt pressektionen.

[29] De i avsnittet refererade slutsatserna återfinns i utkast i författarens ägo.

9. Efterskrift

I december 1996 redovisade överste Wagermark i högkvarteret en skiss på en organisationsutveckling[30] med utgångspunkt från en av försvarsinformatörerna livligt diskuterad utredning av informationschefen i Milo Mitt, Sune Ullestad.

Dokumentet visade att åtminstone HKV/INFO levde kvar i tron att Försvarsmakten behövde en krigsorganisation. För högkvarterets del var det kalla kriget ännu inte avblåst. Ingen hade ännu sagt till om att kriget aldrig mer skulle komma, eller i varje fall inte förrän tidigast om tio år.

Behov av förstärkning

Som diskussionsunderlag framhöll Wagermark för informationsavdelningens del att A-delen borde förstärkas på pressidan (pressenheten), att B-delen borde förstärkas och att C-delen borde omorganiseras och ges en ny indelning: Analys, Intern, Extern, Press. Förstärkningsgrupperna borde bli en mobil infopluton och ett 50-tal reservofficerare utses som eskortofficerare till press, radio och TV.

I de då återstående tre militärområdena skulle C-delen göras om till en infopluton med uppgift att vara en rörlig miloresurs och utgångsgrupperas hos MB. Kvarvarande 14 försvarsområden borde få varsin A-del plus infogrupp, kanske med särlösningar för Stockholm, Göteborg, Malmö och Gotland. Även försvarsområdesgrupper borde få en handfull informatörer, liksom sex marin- och flygkommandon och de tre existerande fördelningarna respektive lika många underhållsregementen. I kommunerna tänkte man sig en samverkansofficer.

Totalt räknade Wagermark med att det skull krävas 150–200 man för att

[30] Wagermark: *Organisationsutveckling av Försvarsmaktens informationsfunktion.*

hantera den militära informationen. Idag ter sig även dessa tankar om informationskraven på en redan bantad försvarsmakt som en saga.

I februari 1997 sammanfattade Wagermark i ett aktstycke kallat *Försvarets språkbruk* mycket av vad som hade skett sedan han tillträdde som informationschef. Här klarades ut sådant som att fredstida chefer fick nämnas vid namn för medierna utan restriktioner, chefer vid rörliga krigsorganiserade förband endast efter beslut av MB. Folkrätten skulle vi förstås "alltid i alla lägen" följa. Och vi skulle aktivt och snabbt tydliggöra när fienden bröt mot folkrätten.

Det behövde bli ett slut på ofta förekommande sliriga formuleringar från även yrkesofficerares sida. Wagermark inskärpte vad som gällde: militära förluster skulle redovisas i tre kategorier: stupade, sårade och saknade.

Personal som dör i strid, eller i nära anslutning, *stupar*. Civila och militärer som dör i olyckor *omkommer*. Civila eller militärer som dör i ett senare skede, på sjukhus eller i övrigt av naturliga orsaker, *avlider*. Soldater som skadas i strid såras. Andra, civila såväl som militärer *skadas*. Civila och militärer som man inte vet var de är *saknas*. Vid eventuellt angivande av ackumulerade förluster skall *döda*, *skadade* och *saknade* anges. Vid uteslutande militära förluster: *stupade*, *sårade* och *saknade*.

Namn och beteckningar på rörliga förband skulle aldrig anges under kris och krig. I stället tilläts uttryck som "mekaniserade *förband*", "*förband* från Skåne", "*pansarförband* från Mellansverige".

Ackumulerade förlustsiffror för personal eller materiel fick enligt detta utkast endast offentliggöras efter beslut av ÖB. Siffrorna fick aldrig återges okommenterade. För inledande information borde en general/amiral stå. I detta sammanhang skulle informationsbehovet hos anhöriga, andra förband och övriga berörda beaktas. Egna förluster kunde omtalas i samband med någon enstaka (framgångsrik) strid, alternativt om det vore uppenbart eller allmänt känt att vi hade råkat ut för en större förlust, dock inte ackumulerat för högre förband än bataljon. Här krävdes beslut av MB.

Militära förluster skulle alltid redovisas i exakta, formellt fastställda siffror uttryckta i antalet stupade, sårade och saknade vid en viss tidpunkt; av praktiska skäl ett till två dygn gamla.

Förlust av fartyg bekräftades i de fall där det var uppenbart eller allmänt känt att händelsen hade inträffat. Antalet överlevande skulle anges och räddningsverksamheten lyftas fram.

Beträffande flygförluster hävdades att de för trovärdighetens skull kunde behöva klaras ut i samband med redovisning av genomförda flyginsatser och redogörelser för fiendens insatser och förluster. Ackumulerade förlustsiffror vore ÖB:s beslut. Flyginsatser skulle lämpligen redovisas dygnvis i form av antalet flygföretag och exempel på utgången.

Svensk förlustnivå skulle tolkas och sättas i relation till gjorda insatser och angriparens åtgärder och förluster. Samtidigt med att egna förluster kommenterades borde fiendens anges i form av uppskattade siffror. Fiendeförlusterna borde tydliggöras på alla nivåer utan att man avslöjade våra insatser, målval, vapensystemens förmåga etc. Siffror på ackumulerade totala förluster hos fienden skulle fastställas av MB. I enlighet med folkrätten skulle vi inte visa upp krigsfångar för allmänhet eller massmedier utan individens samtycke.

Egna transporters innehåll och rörelser fick av säkerhets- och sekretesskäl inte kommenteras förrän transporten var genomförd eller om transportväg, transportsätt och destination inte kunde anses vara allmänt kända. Beslut om eventuellt offentliggörande skulle fattas av taktisk chef vars förband berördes (Fobef, fördch, C MK, C FK, C Uhreg). Framtida taktisk verksamhet skulle normalt inte kommenteras.

Preciseringar

Ett nytt dokument skulle enligt Wagermarks avsikter fastställa officiella definitioner av begrepp som utnyttjas av Försvarsmakten.[31] Till det som för första gången både definierades och preciserades hörde annars rätt välkända och ofta använda uttryck (något sent, men bättre än aldrig i en försvarsmakt där man ofta slarvade med dem). Några exempel:

Försvarsinformation: Verksamhet för att i fred sprida kunskap om vår säkerhetspolitik och vårt totalförsvar i syfte att stärka försvarsviljan. Vid kris och krig ingår även information om förhållanden på hemorten, motverkan av angriparens (främmande makts) psykologiska krigföring samt att lämna underlag till det civila psykologiska försvaret om förhållandena inom Försvarsmakten.

Informationstjänst: Militärt en aktiv dubbelriktad information internt och externt om Försvarsmakten och dess verksamhet samt presstjänst.

Presstjänst: Verksamhet för sprida information främst genom massmedier. Detta omfattar bl a aktiva kontakter med press, radio och TV samt publicering av artiklar, presskonferenser, pressmeddelanden och massmediebevakning (pressklipp).

Här nämndes också sådant som brief & eskortofficer, externinformation (till det svenska samhället och omvärlden), interninformation (inom Försvarsmakten till all personal som ingår i såväl freds- som krigsorganisationen inklusive till de frivilliga försvarsorganisationerna). Presskvarteret var omdöpt till Press- & Information Center, PIC. Om det var mobilt/transportabelt benämndes det MPIC.

---

31 Wagermark: *Försvarets språkbruk (Fspråk)*. Ett decennium senare har förstås en del hänt. Se *Handbok Informationsoperationer*, Försvarsmakten 2008.

Wagermark ville även definiera psykologisk krigföring, något som hade diskuterats en hel del inom informationsavdelningen men för vilket Sverige då fortfarande saknade militära enheter. (Den första tillkom 2007 i NBG, den nordiska EU-stridsgruppen.)

Här ansåg Wagermark att man skulle skilja mellan tre begrepp:

1) psykanalys (psykläget hos egna och angriparens förband, massmedieläget)

2) psykattack (för att påverka opinioner, känslor, åsikter och uppträdande hos motståndaren på ett för våra avsikter gynnsamt sätt)

3) psykförsvar (sammanfattade beteckning på de åtgärder som vidtas för att upprätthålla och stärka befolkningens försvarsvilja och motståndsanda under krig).

När det gällde den på milonivån initierade utbyggnaden av en regional organisation med rörliga informationsplutoner hade högkvarterets pressektion synpunkter. Därifrån hävdades att taktiska chefer från brigadnivån och nedåt i krig (vid försvaret av territoriet) borde befrias från externt informationsansvar under pågående operation. De hade vid sådana tillfällen annat att tänka på och prioritera än tänkbara massmedieeffekter, som fick fångas upp och hanteras på taktiskt högre nivå: fördelning eller möjligen försvarsområde.

Det här var således tänkt att avse krig mot Sverige. I internationella fredsoperationer finns ofta inte sådana högre förband som kunde avlyfta exempelvis den enskilde bataljonschefen behovet av att informera utåt.

Tilläggas kan slutligen att pressektionen några år tidigare hade aktualiserat att bryta ut sina pressmöten ur SPF:s presskonferenser omfattande hela totalförsvaret. Under övningar hade det tett sig alltmer konstigt att den militära informationen, som för många skulle stå helt i förgrunden under ett krig, blev instoppad bland allt det andra. Pressofficerarna hade gärna velat komma fram till ett beslut, men tiden räckte inte (och sedan multnade SPF:s organisation alltmer ned).

Ett gott dagsverke för sent

Ja, färdig blev inte Försvarsmaktens informationstjänst i krigsorganisationen innan själva det militära försvaret började krackelera. Förbandet hade behövt mer tid för att komma i takt med uppgiften. Av gjorda erfarenheter att döma ser man här ett litet sorgligt lysande exempel på den eftersläpning inom försvaret som professor Kent Zetterberg har skrivit om i sin samlingsvolym i FOKK:s publikationsserie.[32]

Slutsatsen verkar dessvärre bli att informationsavdelningen, med direkt

[32] Zetterberg: *Konsten att överleva.*

uppgift att hantera Sveriges militära psykförsvar, knappast skulle ha hållit det eftersträvade måttet om vi under det kalla kriget hade tvingats gripa till vapen. Informationstjänsten hade ännu heller inte praktiskt erkänts som en allt viktigare del av verksamheten i kris och krig (med Wiktorins ord).[33]

Vad vårt försvar i en operativ roll och som en trygghetsskapande faktor hade dugt till om det blev krig, det är en 2000-talets återkommande fråga som inte kan besvaras med någon precision. Kriget kom inte, och statsmakterna och Försvarsmakten såg till att Sverige inte blev ett militärt vakuum. I den viktiga meningen kan det sägas att försvaret fyllde sin uppgift. Resten blir närmevärden utifrån olika bedömningsgrunder.

Det som informatörerna åstadkom i form av ett verkligt och övat krigsförband för högkvarterets räkning utkristalliserades för sent för att tjäna landet, om ofärden hade kommit. Dagsverket var ändå gott. Uppbyggnaden på informationsområdet kunde i alla fall kanske ha gjort litet nytta för framtida övningar och kommande tankar inom ramen för det stora värnpliktsförsvaret, om något substantiellt av detta hade tillåtits överleva. Ny verklighet och det "insatta insatsförsvaret" hade tydligen ingen plats för ett sådant repetitionsövat informationsförband.

Styvbarnet hann heller aldrig komma in i den varmaste militära familjekärnan. Men det hade i alla fall pockat på uppmärksamhet och försökt göra sitt för Sveriges beredskap, upplysning och säkerhet. Vad som hade åstadkommits var en liten skärva av vår militära historia.

---

33 När Wiktorin uttalade sig våren 1998, var han före sin tid. Det belystes vid den första av Sverige ledda övningen Nordic *Peace* på hösten samma år, där författaren hade SPF:s uppdrag att utvärdera informationstjänsten. Till iakttagelserna hörde att chefen för de internationella truppbidragen, Force Commander, först dagen före övningsstarten improviserat fick ett informationsorgan, ursprungligen avsedd att vara en rörlig civil-militär informationsgrupp. Man hade inte i förväg tänkt på behovet. Alltför många stabsmedlemmar eller chefer ute på fältet visade sig sedan reagera med likgiltighet eller ren misstro mot informatörerna. (Santesson: *Nordic Peace 1998.*)

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arbetsordning i krig för Högkvarterets informationsavdelning, 1994-06-01.
Larsson, Ronny: "Analysoff erfarenheter övning Hellfrid".
Lax, B-O, och Karlsson, Carl A: "Erfarenheter från övning Hellfrid 96".
Pressektionen. Stående stabsarbetsorder, reviderad version 1996-10-14.
PSA, OPLedS/FOA14: "Övning Hellfrid, några intryck".
Santesson, Olof: Diverse odaterade arbetspapper ("Inriktning av infotjänst", "Regler för massmediers rapportering", "Operativa avsikter", "Presstjänsten i krig. Några typfall").
Santesson; Olof: "Erfarenheter från Hellfrid–Pressekt".
"Tips för krigskorrespondenter", utkast i författarens ägo.
Wagermark, Owe: *Organisationsutveckling av Försvarsmaktens informationsfunktion*, underlag 1996-12-04.
Wagermark, Owe: *Försvarets språkbruk (Fspråk). Riktlinjer för hur vissa ord och begrepp bör utnyttjas inom Försvarsmakten*, utkast 1997-02-12.

Litteratur i urval

Bell, David A: *The First Total War. Napoleon's Europe and the Birth of Modern Warfare*, Bloomsbury, London 2007.
Blenning, T C W: *The French Revolutionary Wars 1787–1802*, Arnold, London 1996.
Blom, Göte och Rudberg, Per: *Vår beredskap – var den god? Marin beredskap tiden 1938–1990*, Marinlitteraturföreningen nr 80, Abrahamsons Tryckeri, Karlskrona 1996.
Bynander, Fredrik: *The Rise and Fall of the Submarine Threat. Threat Politics and Submarine Intrusions in Sweden 1980–2002*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 2003.
Cars, Hans Christian, Skoglund, Claës & Zetterberg, Kent: *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden*, Rapport från Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, Probus förlag, Stockholm 1986.
Clemmesen, Michael: "Tanker om karakter og begrænsninger i den modne, demokratiske stats krigsførelse. Fra 1. Verdenskrig til Afghanistan". Inträdesanförande i Kungl Krigsvetenskapsakademien 2008-03-04. Publicerat i *Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tiskrift*, 2. häftet 2008.
Dalsjö, Robert: *Life-Line Lost. The rise and fall of 'neutral' Sweden's secret reserve option of wartime help from the West*, Santérus Academic Press, Lightning Source, UK 2006.

Gulfkriget – ett mediedrama i två akter, Psykologiskt försvar Rapport 158-2, Kommentus Förlag AB 1992.

Hopp och fruktan, Psykologiskt försvar Rapport 158-3, Kommentus Förlag AB 1992.

Hjort, Magnus: *"Nationens livsfråga". Propaganda och upplysning i försvarets tjänst 1944–1963*, kapitlet "ÖB Jung, försvarsstaben och försvarspropagandan 1944–1951", Santérus Förlag, Tallinn 2004.

Hvitfelt, Håkan: *Nyheter i krig*, Psykologiskt försvar, Rapport nr 147, Allmänna förlaget 1988.

Kennedy, W V: *The Military and the Media. Why the Press Cannot be Trusted to Cover a War*, Praeger 1993.

Kronvall, Olof & Petersson, Magnus: *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945 –1991*, Santérus Förlag, Tallinn Bookprinters, Estland 2005.

Mellbourn, Anders: "Krigshetsare eller fredsframtvingare – om medier i konflikter" i Bengtsson, Hans (red): *Politisk kommunikation och demokrati*, Studentlitteratur, Lund 2001, s 251–265.

Powell, C; Persico, J E: *A Soldier's Story*, Hutchinson 1995.

Polk, William R: *Violent Politics. A History of Insurgency, Terrorism & Guerrilla War from the American Revolution to Iraq*, An imprint of HarperCollins Publishers, New York, N Y 2007.

Santesson, Olof: "En perfekt talesman", *Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*, 2. häftet 2006, s120–122.

Santesson, Olof: *Nordic Peace 1998. En rapport om missgrepp*, Styrelsen för psykologiskt försvar 1998.

Stefenson, Bror: *Från Periskop och brygga. Ubåtsman och amiral under kalla kriget. Minnesbilder från tiden 1948–1991*, Bokförlaget Magnus Ullman, Mariehamn 2007.

Tubin, Eino: *Besegra utan strid. Den psykologiska krigföringens historia*, Santérus Förlag, Tallinna Raamatutrükikoda, Estland 2007. Boken behandlar anekdotiskt 1900-talets krig och en framväxande informationskrigföring. Militär information tas främst upp i kapitlet "Militären och medierna", ett annat rör bl a nyhetsförmedlingen i Saigon.

Young, Peter och Jasser, Peter: *The Media and the Military. From the Crimea to Desert Strike*, Macmillan, London 1997.

Zetterberg, Kent: *Konsten att överleva – Studier i Sveriges försvar, strategi och säkerhetspolitik under 200 år*, "Försvaret och det kalla kriget" (FOKK), publikation nr 11, Försvarshögskolan, Elanders, Vällingby 2007.

Bilaga

Tips för krigskorrespondenter

Denna folder vill hjälpa journalister som är ackrediterade vid Centrala presskvarteret (Övre Norrlands etc presskvarter) för att bevaka militära frågor.

Telefonnumret hit är ..... Telefaxnummer ..... Adressen är .....
Turbuss utgår från ..... Turlista finns anslagen .....

Avsikten är att du så långt det är möjligt ska kunna arbeta precis som i vanliga fall. De råd vi från Högkvarterets informationssektion utfärdar bestäms av sekretessbehoven i samband med militära beredskapsåtgärder, förflyttningar och operationer.

Först något om hur vi arbetar:

Personal från Högkvarterets informationssektion (Militärområdets informationspluton) träffar du lättast i vårt Informationsrum. I Informationsrummet finns dagtid från kl 0600 alltid en militär representant närvarande. Nattetid kan jouren upprätthållas av någon annan företrädare för vårt totalförsvar, men då är en militär gripbar som "bakjour".

Du kan dessutom alltid nå oss på telefon nr..... Fråga i växeln efter "Informationssektionen" ("Informationsplutonen")

I princip arbetar vi som en vanlig informationsavdelning. Om vi inte omedelbart kan besvara frågor tar vi med andra ord reda på svaret och ringer upp eller ber dig återkomma.

Vi försöker också se till att du flera gånger dagligen har en chans att se oss i cafeterian.

Studera gärna vår anslagstavla.

Där finner du:
Pressklipp
- Senaste ÖB-kommunikéer och högkvartersmeddelanden (MB-uttalanden och milostabens meddelanden)
- Bilderbjudanden
- Program och programförslag till pressresor
- Tidpunkt för den dagliga pressorienteringen och för presskonferenser
- Väderläget
- Viktiga in- och utrikesnyheter
- Radio- och TV-programtider

Ambitionen är att en operativ chef från från Högkvarteret (Milostaben) alltid medverkar vid den dagliga pressorienteringen för att klargöra det militära läget.

Vid militär presskonferens är det frågan om ett särskilt framträdande av någon chef på hög nivå.

Frågor på framför allt det tekniska området försöker vi ordna expertsvar på.

Briefingtillfällen ges för att sätta dig – ensam eller med kolleger – "in i läget". Du kan också få briefing i speciella frågor.

Räkna inte med att vi ofta förmår att ordna intervjuer med ÖB eller försvarsstabschefen (MB eller stabschefen), fast vi gör vad vi kan.

Du får hjälp om du behöver råd i framför allt sekretessfrågor.

Under militär beredskap och försvar av riket mot angrepp, varifrån de än kommer, går det operativa intresset i första hand. Men för Högkvarteret är informationen en viktig del av den operativa verksamheten.

Snabb och sanningsenlig information ska säkerställas.

Svensk lag förbjuder censur i kris och krig likaväl som i djupaste fred. Ingen har rätt att förhandsgranska ditt material, ej heller att beordra dig att ändra något eller ta bort något.

Men vi kan inte och kommer inte alltid att kunna berätta allt vi vet. Framför allt kan detta gälla beredskapsåtgärder eller uppmarsch till förestående operationer. Vissa förhållanden måste bli hemliga för att inte röjas i förtid och vålla vårt försvar onödiga förluster.

Vi måste därför be dig respektera följande:

- Vi lämnar inte ut uppgifter på styrkeförhållanden vad gäller såväl armé- som flyg- och marinförband.
- Vi är försiktiga med information om viss utrustning.
- Vi vill undvika all publicitet om en del av försvarets fasta anläggningar.
- Vi informerar vanligtvis inte om kommande rörelser eller operationer, särskilt inte större sådana.
- Vi kan även ha behov att vara återhållsamma med information om pågående rörelser och operationer.
- Vi röjer inte detaljer om försvarets underrättelseverksamhet.
- Vi lämnar under stridshandlingar inte rutinmässigt ut förlustuppgifter för att undvika att "ge kvitto" på vårt läge. Ansvaret för att redovisa förluster vilar på högre chefer.
- Av hänsyn till sårade soldater och deras anhöriga kommer vi inte att tillåta bilder av eller inspelning med soldater som plågas av smärtor eller allvarlig chock – ej heller av sårade soldater med svårt missbildande skador.

- Namn på högre chefer, kända från fredstid, såsom militärbefälhavare och försvarsområdesbefälhavare är det inga problem med. Men chefer för framför allt högre rörliga förband, fördelningschefer, brigadchefer och många gånger även bataljonschefer, behöver behålla sin anonymitet. Att spräcka den kan vara att röja viktiga förbands läge och vålla allvarlig skada på rikets försvar.

Du kommer inte att kunna röra dig lika fritt som vanligt. Länsstyrelserna avlyser, när försvarsverksamheten kräver det, stora områden. Det kan bli tillträdesförbud för hela län.

Gällande fotoförbud utsträcks och kan omfatta inte enbart försvarets fasta anläggningar utan även exempelvis förband på marsch. Respektera att inskränkningar kan bli nödvändiga. Vi strävar efter att hålla dem nere till ett minimum.

I vissa lägen kan vi tvingas att reservera utrymmen vid militärt ledda pressresor till "pooler". Hur de organiseras ska vi i god tid orientera om.

Inför pressresor i terrängen ser vi om möjligt till att du blir utrustad för att klara eventuella strapatser.

Rena "frontbesök" kommer att bli sällsynta av säkerhetsskäl och med tanke på avstånden och terrängen i Sverige.

Under pressresor måste följebefälets anvisningar följas. Räkna inte med att kunna ge dig iväg på egen hand.

Chefer vid besökta förband lär många gånger i förväg känna till din ankomst. De kommer att vilja vara underrättade om din närvaro, bland annat med hänsyn till den verksamhet som bedrivs. Men sedan de lokala förhållandena har klarats ut står det dig självfallet fritt att tala med vem som helst i förbandet, när tjänsten tillåter.

Än en gång: Tveka inte att be oss i Högkvarterets informationssektion (Milots informationspluton) om hjälp, särskilt om du är osäker om sekretessproblemens vidd. Vårt jobb är att underlätta för dig att göra ditt jobb.

Författarpresentation

Olof Santesson var 1973–1998 utrikesredaktör i Dagens Nyheter. Fram till sin pensionering var han reservofficer i A 8 och kom, efter kompanichefsbefattningar i krigsförband, 1974 till Fst/Info, numera HKV/Info. Som kapten, senare major i reserven, var han åren 1988–1996 krigsplacerad chef för avdelningens pressdetachement, de sista åren benämnd pressektion. Sedan 1998 är han ledamot av Kungl Krigsvetenskapsakademien.

Serien "Försvaret och det kalla kriget" (FOKK)

Nr. 1 Bo Hugemark (red.), *Fel sort och för mycket? Arméns avvägningsfrågor under det kalla kriget, Vittnesseminarium armén* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2004).

Nr. 2 Kent Zetterberg (red.), *Att skåda Sovjetunionen i vitögat* (Stockholm: Försvarshögskolan, 2004).

Nr. 3 Bertil Wennerholm (red.), *Snabbare, högre och starkare?: Avvägningsfrågor om luftstridskrafterna under det kalla kriget, Vittnesseminarium luftstridskrafterna* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2005).

Nr. 4 Bengt Gustafsson, *Ubåtsfrågan – sanningen finns i betraktarens öga* (Stockholm: Försvarshögskolan/Crismart, 2005).

Nr. 5 Herman Fältström (red.), *Rätt sort, kom för sent och var för få: Marinens avvägningsfrågor under det kalla kriget, Vittnesseminarium marinen den 8 juni 2004, Marinens planering 1945–1992* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Örlogsmannasällskapet/Kungl Krigsvetenskapsakademien, 2005).

Nr. 6 Bo Hugemark (red.), *Flexibilitet eller rigiditet?: Vittnesseminarium operationer* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2006).

Nr. 7 Sam Nilsson, *Stalin's Baltic Fleet and Palm's T-Office: Two Sides in the Emerging Cold War 1946–1947* (Stockholm: Swedish National Defence College, 2006).

Nr. 8 Bertil Wennerholm, *Fjärde flygvapnet i världen? Doktrinutveckling i det svenska flygvapnet i försvarsbesluten 1942–1958. Underlag, beslut och genomförande i nationellt och internationellt perspektiv.* (Stockholm: Försvarshögskolan/ Svensk flyghistorisk förening, 2006).

Nr. 9 Bengt Gustafsson, *Det "kalla kriget" – några reflexioner* (Stockholm: Försvarshögskolan Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2006).

Nr. 10 Thomas Roth, *Försvar för folkhem och fosterland: Den svenska krigsmakten under det kalla kriget – en essäistisk översikt* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2007).

Nr. 11 Kent Zetterberg, *Konsten att överleva – Studier i Sveriges försvar, strategi och säkerhetspolitik under 200 år.* (Stockholm: Försvarshögskolan/ Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2007).

Nr. 12 Bengt Gustafsson, *Det sovjetiska hotet mot Sverige under det kalla kriget.* (Stockholm: Försvarshögskolan/KunglKrigsvetenskapsakademien/ KunglÖrlogsmannasällskapet, 2007).

Nr. 13 Lennart Andersson (red.), *Svenska flygbaser.* (Stockholm: Svensk Flyghistorisk Förening, 2008).

Nr. 14 Olof Santesson, *Försvarsmaktens styvbarn.* (Stockholm: Försvarshögskolan/Kungl Krigsvetenskapsakademien/Kungl Örlogsmannasällskapet, 2008).

Försvarsmaktens styvbarn

I svåra tider förväntar sig människor att bli informerade. En specialfunktion inom det svenska försvaret var nyhetstjänsten för den händelse att landet skulle ha råkat i krig. Hur var den organiserad under det kalla kriget? Fanns det en genomtänkt policy, gavs verksamheten resurser och övades den så att den kunde fungera i krig?

I denna skrift analyseras ämnet av redaktör Olof Santesson, som reservofficer krigsplacerad vid försvarsstabens, senare högkvarterets informationsavdelning mellan 1974 och 1996, varav de sista åtta åren som chef för presstjänsten i krig. Författaren behandlar organisation, idéer och aktiviteter på området, bl a mot bakgrund av ubåtsaffärerna, fram till mitten av 1990-talet då verksamheten hade funnit sin form.

Det gick länge trögt för Försvarsmakten att inhämta erfarenheter av nyhetstjänsten i omvärlden, främst NATO, och skapa ett krigsorganiserat förband för information. Inte minst här visade sig bristen på krigserfarenhet i Sverige. Författaren anser att den militära presstjänstens informatörer låg på framkant när det gällde att försöka tränga in i frågor om krigsrapportering och inte minst hur man skulle handskas med för Försvarsmakten besvärande och svåra händelser som kunde komma att inträffa under strider på svensk mark.

Försvaret och det kalla kriget (FOKK) är ett forskningsprojekt i samarbete mellan Försvarshögskolan (FHS), Kungl Krigsvetenskapsakademien (KKrVA) och Kungl Örlogsmannasällskapet (KÖMS). Syftet är en samlad kunskapsinventering och forskningsinsats rörande det svenska försvarets utveckling under det kalla kriget. FOKK verkar med stöd av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse.

ISSN 1652-5388
ISBN 978-91-85401-92-5

Försvarshögskolan
Box 27805
115 93 Stockholm
www.fhs.se